

Civilno-vojenské vzťahy a scenáre ich vývoja v SR

Matúš KORBA, Vladimír KMEC

A 01 - 00564

Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku,
Friedrich Ebert Stiftung

OBSAH

ÚVOD	5
I. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A ZÁKLADNÉ POJMY	7
I.1. Transformácia bezpečnostného prostredia	7
I.2. Terminológia civilno-vojenských vzťahov	10
II. PRINCÍPY VZŤAHOV OZBROJENÝCH SÍL A SPOLOČNOSTI	14
II.1. Demokratické riadenie a civilná kontrola ozbrojených sú	14
II.2. Rozlišenie formálnej a neformálnej roviny civilno-vojenských vzťahov ..	17
II.3. Funkčný a spoločenský imperatív ozbrojených sú	24
II.4. Objektívna a subjektívna kontrola ozbrojených sú	26
II.5. Politologický a sociologický prístup ako determinanty kontroly ozbrojených sú	28
III. AKTUÁLNE TRENDY V CIVILNO-VOJENSKÝCH VZŤAHOCH	31
III.1. Revízia koncepcie civilno-vojenských vzťahov	31
III.2. Transformácia civilno-vojenských vzťahov	32
III.3. Problematika profesionalizácie ozbrojených sú	36
IV. PROCES VÝVOJA CIVILNO-VOJENSKÝCH VZŤAHOV V SR	40
IV.1. Východiská a podmienky civilno-vojenských vzťahov	40
IV.2. Etablovanie civilno-vojenských vzťahov vo formálnej rovine	42
IV.3. Formovanie civilno-vojenských vzťahov v neformálnej rovine	45
IV.4. Limitujúce faktory civilno-vojenských vzťahov	48
V. SCENÁRE VÝVOJA VZŤAHOV ARMÁDY SR A SPOLOČNOSTI	54
V.1. Historická retrospektívna vývoja civilno-vojenských vzťahov na Slovensku ..	54
V.2. Scenár dominantného postavenia Armády SR	58
V.3. Scenár marginálneho postavenia Armády SR	61
V.4. Scenár vyváženého postavenia Armády SR	64
ZÁVER	68

Civilno-vojenské vzťahy a scenáre ich vývoja v SR

Autori: Matúš Korba, Vladimír Krnec

Redigoval: Tomáš Strážay

Vydal: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku

Fridrich Ebert Stiftung

ISBN 80-968372-2-2

ÚVOD

Tematika zaoberajúca sa oblasťou civilno-vojenských vzťahov je stále aktuálna, hoci názory na mieru jej dôležitosti sa celkom prirodzene môžu rôzniť. Myslíme si, že ozbrojené sily sú a ostanú jednou zo základných inštitúcií každého štátu a so zmenou vonkajších bezpečnostných podmienok sa môže meniť ich charakter, štruktúra a funkcie, príčom ich hlavné posланie zostane zachované. Ozbrojené sily sú totiž nezastupiteľným, najvýznamnejším a najsilnejším nástrojom štátu zabezpečujúcim jeho nezávislosť a územnú integritu. V zahranično-politickej meradle predstavujú základný symbol jeho zvrchovanosti a hlavného garanta jeho medzinárodnoprávnej subjektivity. V tomto kontexte je preto pochopiteľné, že tematika vzťahu ozbrojených siel a spoločnosti je stále predmetom veľkého odborného záujmu. Z uvedených dôvodov si aktuálna situácia žada aj nové štúdium a analýzu civilno-vojenských vzťahov.

Theória civilno-vojenských vzťahov sa považuje v rámci politických vied za samostatnú disciplinu. Predmetom jej výskumu je interakcia ozbrojených siel s jednotlivými spoločenskými aktermi, ktorá prebieha v rámci zložitého systému vzájomných vzťahov. Krajiny, ktoré majú dlhú tradíciu demokratického vývoja, sa už spravidla vyrovnali s problémom, akým spôsobom začleniť ozbrojené sily do spoločnosti a aké miesto im vydeliť v rámci politickejho systému. Museli však pritom dbať na to, aby ozbrojené sily zostali zachované funkčné parametre a aby mohli plniť tie úlohy, pre ktoré boli vytvorené a zároveň aby predišli tomu, že ohrozia demokratické princípy spoločnosti, na obranu ktorej boli určené. Formovanie vyváženého systému usporiadania civilno-vojenských vzťahov trvalo dovtedy, kým si každá z krajín nevytvorila vyhovujúci model ich fungovania rešpektujúci oba tieto elementárne princípy.

Problematika vzťahu Armády SR a spoločnosti predstavuje integrálnu súčasť spoločenského vývoja. Jeho význam sa podľa násloho názoru väčšini než v tradičných demokratických štátach prejavuje v transformujúcich sa štátach, v ktorých prebieha proces konštítuovania a konsolidácie nových demokratických režimov. Z tohto hľadiska tvori analýza civilno-vojenských vzťahov súčasť výskumu zaoberajúceho sa aktuálnym politickej vývojom, pretože predstavuje jeden z jeho významných determinačných faktorov. Spracovanie otázok súvisiacich s postavením Armády SR v spoločnosti po roku 1993 predstavuje široký okruh problémov, ktorých analýza si vyžaduje presný teoretický rámec. Z tohto dôvodu približujeme v prvej časti našej práce základné princípy vzťahov medzi ozbrojenými silami a spoločnosťou, charakterizujeme ich inštitucionálny a funkčný charakter. Celé spracovanie tejto problematiky opierame o diela najvýznamnejších teoretikov civilno-vojenských vzťahov. V prvej časti práce sme sa zamerali na prevedenie účelovej analýzy uvedenej problematiky tak, aby sme jej výsledky mohli využiť v druhej časti práce, ktorá má synteticko-prognostický charakter. Ambíciou práce nie je analyzovať celú škálu problémov ci-

vilno-vojenských vzťahov, ale len tie, ktoré využívame v jej druhej časti. Našim prvým cieľom bolo skúmať vývoj civilno-vojenských vzťahov na Slovensku, zaradiť ho do širšieho rámca existujúcich teórií a v tomto kontexte koncepcne analyzovať postavenie Armády SR v spoločnosti. Našim ďalším cieľom bolo analyzovať systém civilno-vojenských vzťahov a vzájomné interakcie jeho aktérov a pokúsiť sa o prognózovanie budúceho možného vývoja v tejto sfére. Vzhľadom na to, že pojem ozbrojené sily Slovenskej republiky nie je doposiaľ v teoretičkej ani v praktickej rovine na Slovensku dosťažtne vyšpecifikovaný, museli sme pri spracovaní prognostickej časti práce, ako aj v niektorých iných častiach, nahradíť vojenský pravok civilno-vojenských vzťahov pojmom Armáda SR.

Túto substitúciu sme si dovolili aj preto, že Zákon NR SR č.3/1993 o zriaďení Armády Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov uvádzá: „Armáda je rozhodujúcou súčasťou ozbrojených síl Slovenskej republiky“, a tiež preto, že branný zákon v časti zloženie ozbrojených síl uvádzá: „Ozbrojené sily tvorí Armáda Slovenskej republiky, Vojská ministerstva vnútra a Železničné vojsko“.

I. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A ZÁKLADNÉ POJMY

I. 1. Transformácia bezpečnostného prostredia

Politické a spoločenské smerovanie v súčasnom svete na začiatku XXI. storočia je poznamenané veľkým množstvom rozličných faktorov a vývojových trendov. Jednou z oblastí, v ktorej sa výrazne odráža rýchle napredovanie celosvetového diania je aj bezpečnosť. Štyri desaťročia pred rokom 1989 boli v globálnom meradle charakterizované bipolárnym rozdelením sveta, ktorému dominovalo súperenie dvoch znepríateľených mocenskopolitických blokov. Konflikt USA a Sovietskeho zväzu, známy ako studená vojna, dlhodobo formoval charakter a typy bezpečnostnej politiky vo svete.

Ari v dnešnej dobe neexistuje univerzálna teória bezpečnostnej politiky. Tak ako v prípade teórií medzinárodných vzťahov, aj v tejto oblasti sa polemicky stretáva niekoľko základných názorových prúdov. Bezpečnosť ako taká je v dnešnom svete tvorená niekoľkourovňovými dynamickými procesmi, ktoré sú charakterizované prostredníctvom vnútorných a vonkajších aspektov a determinačných faktorov, ktoré úzko súvisia s životnými, respektíve strategickými záujmami tej-ktoréj krajin¹. Samotný pojem bezpečnosti je definovaný ako absencia vonkajších alebo vnútorných zdrojov násilného konfliktu, ktoré by si vyzádvali uplatnenie vojenských prostriedkov. Bezpečnosť je spôsob stabilizovania konfliktných alebo bezpečnosť ohrozujúcich vzťahov prostredníctvom krízovej mobilizácie štátu. Aj keď je existencia medzinárodnej bezpečnosti najlepšou alternatívou usporiadania zahraničnopolitických vzťahov, ako taká a priori nevylučuje latentný konflikt, ktorý je pre tieto vzťahy prírodený a na manažment ktorého sa používajú bezpečnostné nástroje štátu.²

Bezpečnosť štátu je špecifikovaná užšie a vychádza zo štátnych záujmov. Jej cieľom je vytvorenie optimálnych podmienok pre upevňovanie a rozvoj krajiny. Je mechanizmom na zabezpečenie týchto záujmov a spočíva na niekoľkých najdôležitejších bezpečnostných faktoroch.³ Politický faktor sa týka systému, suverenity a organizačnej stability štátu, vojenský faktor súvisí s obranným potenciáлом krajiny. Ekonomický faktor závisí od prístupu k survinovým a energetickým zdrojom, finančiam a trhom nevyhnutným pre zachovanie fungovania štátnej moci a pre udržanie životnej úrovne. Spoločenský faktor bezpečnosti štátu sa týka zaistenia vnútroštátneho poriadku, národnej identity, ako aj hodnotového systému. Ekologický faktor súvisí zasa s trvalo udržateľným rozvojom štátu a jeho životným prostredím. Bezpečnosť štátu sa následne realizuje prostredníctvom bezpečnostnej politiky, ktorá je vlastne súhrnom opatrení garantujúcich mier, základné ľudské práva, štátnej zvrchovanosti a územnej integritu.⁴ Ide o štátne, respektíve strategické záujmy, ku ktorým môžeme ešte priradiť nenarušiteľnosť hraníc, hospodársku prosperitu a spoločenskú stabilitu, ako aj

medzinárodnej uznania krajiny. Bezpečnostná politika, ktorá predstavuje komplex opatrení riadiacich orgánov štátu, má potom za úlohu zaručiť jeho suverenitu, integritu, stabilitu a rozvoj. Zahŕňa včasné rozpoznanie priamych a nepriamych ohrození a rizikových faktorov, ktoré môžu negatívne ovplyvniť existenčný a rozvojový potenciál štátu. Bezpečnostná politika ma za úlohu na ne primerane reagovať.

V poslednom desaťročí dochádza aj k zmene bezpečnostných rizík a zdrojov ohrozenia. V súvislosti s touto transformáciou nadobúdajú čoraz väčšiu váhu ohrozenia nevojenského charakteru, či už ide o oblasť hospodársku, sociálnu, ekologickú alebo oblasť medzinárodného terorizmu, kriminality a organizovaného zločinu. Tieto zmeny zapričinujú pokles doteraz rozhodujúceho vojenského rozmeru bezpečnosti v rebríčku bezpečnostných priorit. Hoci je po skončení studenej vojny vojenské ohrozenie globálneho rozmeru obmedzené na minimum, neustále existence latentného rizíka možnej eskalácie regionálnych vojenských hrozieb. Z tohto dôvodu je nevyhnutné permanentné monitorovanie a prevencia bezpečnostných rizík. Jedným z najefektívnejších nástrojov, ako to dosiahnuť, je aj existencie funkčných ozbrojených sil ako prvku odstrašenia.⁵ V tomto kontexte vystupuje do popredia dôležitosť civильно-vojenských vzťahov. Transformáciu celkového charakteru bezpečnosti dochádza zároveň nevyhnutne k zmene obojstranných vzťahov ozbrojených súčasťou. Dospať boli tieto vzťahy determinované bezpečnostnou politikou opierajúcou sa o princíp štátnych záujmov. Tento model prevažoval počas celého XX. storočia a formoval sa pod vplyvom oboch svetových vojen a studenej vojny. V tomto období presadzoval každý jednotlivý štát ako individuálny subjekt medzinárodných vzťahov svoje partikulárne ciele ná úkor iných. To v konečnom dôsledku vytvorilo podmienky charakterizované moderným organizovaním a vedením globálneho konfliktu, systémom totálnej vojny, modernou formou vojenskej mašinérie založenej na masovej armáde a v neposlednom rade militarizmom, ako základným elementom rôznych politických režimov totalitného a autoritárneho charakteru.⁶ Po skončení studenej vojny sa začal tento model postupne transformovať smerom ku konceptii medzinárodnej bezpečnosti, ktorej konečným cieľom je neutralizovať a definitívne odstrániť všetky spomínané negatívy.

Problematika bezpečnosti podlieha taktiež vplyvom, ktoré so sebou prináša celosvetový vývoj. Deväťdesať roky znamenali obdobie zásadných zmien vo vnímaní bezpečnostnej politiky a v systéme európskeho bezpečnostného usporiadania. Tieto trendy sa odrazili vo všetkých oblastiach bezpečnosti a neobrášli ani sféru civilno-vojenských vzťahov. Najvýraznejšie sa táto transformácia prejavuje v odklone od principu národnnej bezpečnosti, ktorý sa postupne pretvára na konceptiu medzinárodnej bezpečnosti. Táto zmena je založená na preferovaní kolektívnej bezpečnosti štátov ako aktérov medzinárodného spoločenstva. Zvyšuje úroveň bezpečnosti jednotlivých štátov na jednotlivú úroveň v rámci aliancie a prekonáva tak hranice ich individuálnych bezpečnostných možností. V súvislosti s formovaním koncepcie me-

dzinárodnej bezpečnosti dochádza taktiež k zmene významu jednotlivých aspektov bezpečnostnej politiky. Do pozadia ustupujú vojenské faktory v prospech ekonomických a spoločenských. Tieto transformačné procesy jednoznačne smerujú k tomu, že namiesto štátu, resp. národa sa primárny predmetom bezpečnosti postupne stávajú občan a spoločnosť.⁷ Sú dva spôsoby, ktorími teória bezpečnosti reaguje na aktuálne výzvy a na posun od klasických interpretácií. Ide o jej otvorenie sa aj mimo vojensko-politickej sféry a o postihovanie aj iných aktérov bezpečnosti, než je štát. Po studenej vojne došlo k postupnej zmene v nazieraní na túto problematiku a k transformácii bezpečnostného myšlenia. Boli redefinované tri základné aspekty bezpečnosti - bezpečnosť ako cieľ, prostriedky dosahovania bezpečnosti a prepojenosť bezpečnosti s vnútropoličkými faktormi.⁸

So zásadnou zmenou v interpretovaní bezpečnosti ide ruka v ruke aj zmena postavenia jej jednotlivých inštitucionálnych prvkov v rámci spoločnosti. Nepochybne najdôležitejšou inštitúciou v bezpečnostnej politike boli až dozera ozbrojené sily, respektívne armáda tohto-ktorého štátu. Posledné desaťročie znamenalo pre túto vojenskú inštitúciu začiatok transformácie nielen z hľadiska jej úlohy a cieľov, ale aj jej vzťahov k samotnej spoločnosti. Je to počiatok nevojenský vymenávej bezpečnosti a zároveň začiatok transformácie civilno-vojenských vzťahov v podmienkach kresujúcej sa tzv. „postvojenskej“ spoločnosti, v ktorej dochádza k novej redefinícii otázok mieru a vojny. V tomto duchu sú ozbrojené sily definované čoraz častejšie ako mierotvorný činiteľ a nástroj humanitárnych operácií, resp. ako policajné sily fungujúce pod záštitou medzinárodného spoločenstva.⁹

Popri načrtutom trende transformácie bezpečnosti a postavenia ozbrojených súčasť vojenskej inštitúcie sa po roku 1989 v tejto sfére prejavili aj niektoré ďalšie trendy. Prvým krátkodobým trendom bol proces dezintegrácie v podobe rozpadu Varšavskej smluvy, Sovietskeho zväzu, Juhoslávie a ČSFR. Nari potom nadviazal integračný trend, prejavujúci sa podobe procesu rozširovania Severoatlantickej aliancie na východ a v budovaní novej európskej bezpečnostnej architektúry. V neposlednom rade sa objavil veľmi závažný trend destabilizácie charakterizovaný vnitropolitickými napätiami v transformujúcich sa postkomunistických krajinách a eskaláciou komunizmom zmrznených kríz, ktoré viedli k vzniku regionálnych či lokálnych ozbrojených konfliktov.¹⁰ Tieto konflikty, predstavované vojnami v Bosne a Hercegovine či v Čecensku, však nemajú ani zdáleka taký charakter, aký sa dal predpokladať pri eventualnom konflikte sprevádzajúcom zmene studenej vojny na vojnu „horúcu“.

Bezpečnostná politika prestala byť po skončení studenej vojny synonymom vojenskej bezpečnosti a nadobudla omnoho širšie rozbery. Paralelne s tým došlo k transformácii jej jednotlivých prvkov, príčom najdôležitejšou bola zmena v názore na úlohu ozbrojených súčasť.¹¹ Zátaž čo v podmienkach studenej vojny by použitie sily znamenalo reálnu hrozbu vzniku globálneho vojnového konfliktu, v dnešnej dobe, za zmenených medzinárodných podmienok, je situácia diametralne odlišná. Ide tu hlavne o využitie ozbroje-

ných sil v širokej škále pôsobenia - od humanitárnych akcii pod záštitou OSN až po mierové operácie medzinárodného spoločenstva vedúce k zastaveniu regionálnych či lokálnych konfliktov, respektíve etnických čistiek, ako v prípade Kosova. Ich rozhodujúcou a najdôležitejšou úlohou však nadalej ostáva zabezpečenie vojenskej obrany zvrchovanosti a územnej integrity mästerskej krajiny.

I. 2. Terminológia civilno-vojenských vzťahov

Spracovanie problematiky civilno-vojenských vzťahov na základe analýzy postavenia ozbrojených súborov v spoločnosti je nevyhnutným predpokladom na lepšie priblíženie si tohto štruktúrovaného systému. Môžeme konštatovať, že pri skúmaní civilno-vojenských vzťahov ide o skúmanie celého systému špecifických väzieb medzi ozbrojenými silami a spoločnosťou. Celkom na úvod je preto potrebné presne si zadefinovať a teoreticky charakterizovať oba prvky, ktorých interakciu skúmame. Vyhneťme sa tým možným terminologickej a faktickým deinterpretáciám. Dominujúcim prvkom v skúmaných vzťahoch je spoločnosť, ktorá predstavuje celkový súhrn interakcií na všetkých úrovniach sociálneho života. Ide o nafuklo komplikovaný systém, že vzhľadom na rozsah práce, stanovené ciele a potrebu učelovo analyzovať len tie aspekty, ktoré môžeme využiť v prognosticke-syntetickej časti práce, považujeme za užitočné užieť vyšpecificovať iba niektoré zo spoločenských súborov, ktorí sú priamo ozbrojenými silami. Bezprostredný vzťah k ozbrojenym silám nemá teda celú spoločnosť, charakterizovanú ako komplexná forma, resp. systém sociálnych interakcií, ale len niektoré jej konkrétné komponenty. Za najdôležitejšie z nich po-važujeme štátne inštitúcie a vládne elity na jednej strane a verejnú mienku a mimovládne organizácie na strane druhej.

Nemenej významné je teoretické vymedzenie ozbrojených súborov ako druhého prvku skúmaných vzťahov. Ozbrojené sily ako štátne inštitúcie majú špecifický charakter, nafuklo sú pripravované realizovať organizované násilie. Slúžia k presadzovaniu politických cieľov, k obrane zvrchovanosti a územnej celistvosti štátu, k ochrane existujúceho štátneho a politického zriadenia pred vonkajším ohrozením a preto disponujú prostriedkami ozbrojenej moci a sily.¹² Ich úloha v demokratických spoločnostiach je presne definovaná zákonom a podmienená principom podriadenia sa vojenskej elite politickej elite. Zo sociologického hľadiska sú ozbrojené sily definované ako organizácia s prevahou formálnych vzťahov nad neformálnymi, ako byrokratická štátne inštitúcia s hierarchickou štruktúrou, vyznačujúcou sa špecifickým vnútorným usporiadanim založenom na principoch subordinácie a disciplíny.¹³ V modernej demokratickej spoločnosti sú ozbrojené sily samostatnou zložkou štátnej moci a majú aj politický rozmer, resp. charakter, avšak pri zachovaní striktnej nadstranickosti. Vo výsile načrtnutých súvislostiach sa dá demokratické riadenie a civilná kontrola ozbrojených súborov charakterizovať ako jeden z fundamentálnych

principov fungovania občanskej spoločnosti a demokratického systému. Platí to predovšetkým pre krajinu ako Slovensko, ktoré takýto systém a otvorenú spoločnosť ešte len buduje.

Ako by sa dal civilno-vojenské vzťahy charakterizať najvýstižnejšie? Už sám pojem napovedá, že ide o funkčnú interakciu dvoch sfér - o vzťah ozbrojených súborov a ostatných prvkov spoločnosti. V tomto kontexte existujú dve zásadné otázky týkajúce sa ozbrojených zložiek toho-ktorého štátu. Prvou je úloha ozbrojených súborov ako inštitúcie a tu druhou je ich postavenie v spoločenskej štruktúre. Pre politológov venujúcim sa bezpečnostnej politike je v súvislosti s problematikou civilno-vojenských vzťahov otázkou prioritného významu hľadanie a najčíršie vyváženie riešenie tejto interakcie, a to za predpokladu zachovania funkčnosti ozbrojených súborov. Tie existujú ako špecifický spoločenský subsystém a v demokratickom režime sú plne podriadené potrebám spoločnosti. Je to elementárny predpoklad, nafuklo z histórie je známy celý rad príkladov dokladujúcich uzurpáciu moci ozbrojenými silami, ktoré sa ako najsielnnejší mocenský nástroj štátu často vymykajú kontrole. Základnou úlohou mechanizmov demokratického modelu civilno-vojenských vzťahov je zabrániť eventuálnemu zneužitiu a manipulácii s ozbrojenými silami a to jednako ich samotným velením, alebo niektorými politickými skupinami reprezentujúcimi len partikulárnu časť spoločnosti. A to aj najmenšie riziko ich potenciálneho zneužitia na stranícke a úzko skupinové záujmy je dôvodom preto, aby občianska spoločnosť v rámci demokratického systému vytvárala súbor pravidiel a vzťahov zabezpečujúcich demokratické riadenie a civilnú kontrolu ozbrojených súborov. V triedičkách demokratických krajínach, ako aj v transformujúcich sa štátcoch je v rámci civilno-vojenských vzťahov platné všeobecné pravidlo, že civilná dominancia nad ozbrojenými silami je nevyhnutným predpokladom bezproblémového fungovania tak stabilnej demokracie, ako aj tej, ktorá sa ešte len formuje.

Civilno-vojenské vzťahy ako predmet politologickej analýzy majú dve špecifické roviny. Vnúropolitickej dimenzie charakterizuje skutočnosť, že úloha a funkčný rámec ozbrojených súborov je definovaný predovšetkým politickou situáciou na domácej scéne. V tomto kontexte sú civilno-vojenské vzťahy determinované v rozhodujúcej miere typom politického režimu, miernou demokraciu, politickou kultúrou, historickými tradíciami a v neposlednom rade aj aktuálnou ekonomickej situáciou toho-ktorého štátu. Zahraničnopolitickej dimenzie civilno-vojenských vzťahov je až na druhom mieste, hoci význam prvkov ako zahraničnopolitickej smerovania štátu, geopolitickej orientácie elít a obyvateľstva či celková koncepcia bezpečnostnej politiky vonkacom nie je zanedbateľný.¹⁴ Pri náčrte stručného teoretického základu problematiky civilno-vojenských vzťahov by sme nemali pútať sa zo zreteľa funkčného rámcu. V nom môžeme tiež vzťahy interpretovať aj na báze rozdelenia zodpovednosti a kompetencii v bezpečnostnej sfére. V oblasti bezpečnostnej politiky, a de facto aj v oblasti civilno-vojenských vzťahov vytvára legislatívna moc prostredníctvom ústavy regulatívny rámec pre fungovanie ozbrojených súborov. Exekutívnej moci pripadá úloha riadiť ozbrojené sú-

ly ako jeden zo základných nástrojov jej mocenského aparátu. Súdnictvu má v tejto špecifickej oblasti kontrolnú funkciu.

Vzťah ozbrojených sôl a spoločnosti nie je problémom, ktorým by sa zoberala len teória demokracie v XX. storočí, a už vonkonzom to nie je problém, ktorý by sa týkal výhradne transformujúcich sa postkomunistických krajín. Dejiny zaznamenali celý rad prikladov zneužitia ozbrojených sôl mimo rámca ich poslania. Vefakrát sa v praxi potvrdilo a naplnilo riziko, že ozbrojené sily, ktoré boli zriadené na ochranu štátu, ohrozili základné princípy spoločnosti. Už Platón vo svojom diálogu Republika nastolil otázku postavenia ozbrojeného moci v štáte. Pri teoretickom konštruovaní politickospoločenského zriadenia, ktoré by bolo podľa neho najdejalejšie dospel k záveru, že jeden z alternatívnych modelov štátneho systému v podobe vojenského štátu ovládaného vojenskou oligarchiou je vývojovou úchylkou a ohrozením ceľej spoločnosti.

Aj keď sa v priebehu dejín charakter politických systémov a spoločenského usporiadania, ako aj charakter samotných ozbrojených sôl menil, základný problém ostával nemenný. Išlo o to, akým spôsobom začleniť ozbrojené sily do spoločnosti, aby netvorili latentnú hrozbu v podobe zneužitia ich vojenského potenciálu na partikulárne politické ciele, respektíve ako ich podriadíť autonómnej nezávislosti kontrole tak, aby ostala zachovaná ich funkčnosť v zmysle účelu za akým boli vytvorené. V tomto kontexte sa dá konštatovať, že ozbrojené sily sa vždy vyvíjajú paralelne so spoločnosťou, respektíve boli jej odrazom, a to na každom stupni vývoja. Ich postavenie bolo závislé od politického systému, v rámci ktorého fungovali a od režimu, ktorému slúžili. Ich charakter bol daný typom funkcií, ktoré plnili. Pri absencii zodpovedajúcej úrovne politického dohľadu nad ozbrojenými silami dochádzalo veľmi často k zneužívaniu ozbrojených sôl pri ovplyvňovaní politiky. V extrémnych prípadoch, ktorých však bolo príliš veľa, sa tiež trendy vystupňovali a premenili do podoby štátnych prevratov a zmien režimu uskutočnených ozbrojenými silami, ktoré boli takmer vždy sprevádzané použitím násilia.

Pri pohľade späť čo i len do nedávnej minulosti sa dá nájsť celý rad prikladov, kedy sa ozbrojené sily vymkli politickej kontrole a násilným spôsobom zasiahli do vnútropolitickej záležitostí materskej krajiny. Charakteristický prikladom štátneho prevratu je Španielsko. Keď sa v roku 1936 generál F. Franco pokúsil spolu s časťou velenia ozbrojených sôl zvrhnúť vtedajšiu vládu, viedlo to k jednej z najväčších občianskych vojen v Európe za posledné storočie. Obdobie studenej vojny predstavovalo „zlatú éru“ štátnych prevratov inicovaných a realizovaných ozbrojenými silami, nakoľko to bol jeden zo spôsobov, akým riadili superveľmoci zápasili o vplyv a dominanciu. Existuje široké spektrum historických prikladov z krajín tretieho sveta, alebo aj Európy. Obzvlášť v krajinách zafájených koloniálrym dedičstvom ziskali po vyhlásení nezávislosti ozbrojené sily v spoločnosti dominantné postavenie, čo sa prejavovalo ich systematickým zasahovaním do politického vývoja na domácej scéne. Platilo to tak v Afrike (napríklad Nasir v Egypte 1953, Amin v Ugande 1971) ako aj v Ázii

(napríklad Suharto v Indonézii 1965, Assad v Sýrii 1970). Vojenské prevraty sa však nevyhli ani Latinskej Amerike (napríklad Rivera v San Salvadore, Pinochet v Chile 1973) a koniec koncov ani Európe (Turecko 1960, Grécko 1971). Ani rozpad Sovietskeho zväzu a koniec studenej vojny však neprinesli zásadnú zmenu v trende zasahovania ozbrojených sôl do politickej záležitosti. Bola to práve Moskva, ktorá sa stala v roku 1991 svedkom pokusu o štátny prevrat zo strany bezpečnostných zložiek a časti velenia ozbrojených sôl. Podobné tomu bolo aj v niektorých nástupníckych krajinách bývalého Sovietskeho zväzu. K vojenským prevratom dochádza v súčasnosti. Svedčí o tom aj priklad Pakistanu, kde sa po zvrhnutí civilnej vlády v októbri 1999 postavila do čela krajiny vojenská junta a moc prevzal generál Muscharraf a velenie armády.

V podmienkach XX. storočia boli tieto javy markantnejšie v tých štátach, kde sa ozbrojené sily stali viac alebo menej dominantnou časťou politickej moci a kde chýbala ich adekvátna politická kontrola. Bolo by však chybou tvrdiť, že ozbrojené sily a profesionálni vojaci mali a majú automaticky sklon k ovplyvňovaniu politického diania, ktorý by bol diametralne odlišný ako v prípade iných spoločenských skupín. Tento zavádzajúci pohľad vyplýva z veľmi citlivu vnímania obavy z vojenského zasahovania do politiky, pretože práve ozbrojené sily sú tou štátnej inštitúciou, ktorá disponuje ozbrojenou mocou a je teda najlepšie vybavená na silové ovplyvňovanie politického života. Rovnako dôležitú rolu pri vytváraní podmienok na zásah ozbrojených sôl do politiky zohráva vplyv spoločenských pomerov a politickejho usporiadania. Nie je to teda len vnútorný záujem na ovplyvňovanie politickej rozhodovacích procesov, vlastný každej štátnej inštitúcií, ktorý vede ozbrojené sily k takému konaniu. Významnú úlohu zohrávajú aj vonkajšie okolnosti. Namiesto posudzovania miery sklonu ozbrojených sôl, respektíve profesionálnych vojakov zasahovať do politického života a transformovať svoju mocenskú základňu na rozhodujúci politický vplyv by sme malí venovať adekvátnu pozornosť príležitosťiam na zasahovanie, ktoré ponúka vo väčšej či menšej mierze samotné štátne zriadenie a spoločnosť. Je však pozoruhodné, ale pre túto analýzu signifikantné, že doposiaľ nie je známy prípad zneužitia spoločnosti vo vzťahu k ozbrojeným silám. Ozbrojené sily doteraz neboli v situácii, v ktorej by ich spoločnosť zrušila, alebo zneužila. Čitateľ môže mať preto dojem, že dôraz je v práci kladený na prvé alternatívu. Ten to stav však potvrdzuje historická skúsenosť. Medzi inými aj tieto faktory odôvodňujú, prečo je potrebné venovať sa štúdiu civilno-vojenských vzťahov a prečo najvýznamnejšie miesto v ich teórii zastáva problematika demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sôl.

II. PRINCÍPY CIVILNOVOJENSKÝCH VZŤAHOV

II. 1. Demokratické riadenie a civilná kontrola ozbrojených síl

V súčasnosti je všeobecne zaužívaný pojem „demokratickej/civilnej kontroly“ ozbrojených síl vo svojej podstate veľmi zjednodušujúci, nakoľko v sebe obsahuje štruktúrovaný a zložitý proces riadenia, vytvárania cieľov a kontroly vykonávaný v rôznych rovinách. Nie je to proces jednosmerný, pôsobiaci od politických a civilných orgánov k ozbrojeným silám, ale aj opačný, v podobe vojenských expertiz smerom k politickej sfére.¹⁵ Pri bližšej charakteristike pojmu „demokratická/civilná kontrola“ je možné konštatovať, že vo formálnej rovine ide o demokratické riadenie, ktorého neoddeliteľnou súčasťou je aj kontrola, a v tej neformálnej ide predovšetkým o civilnú kontrolu ozbrojených síl, lebo možnosť ich riadenia je v neformálnej oblasti minimalizovaná. Práve z tohto dôvodu je často zaužívané vzájomné zamieňanie týchto pojmov veľmi zavádzajúce. V tomto kontexte je determinujúcim faktorom to, že demokratické riadenie a kontrola sa dajú v rámci bezpečnostnej politiky charakterizať ako dominantné postavenie civilných politických predstaviteľov voči profesionálnym vojakom v sfére rozhodovania. Civilnú kontrolu je zasa možné interpretovať ako prevahu, respektive dohľad verejnej sféry nad ozbrojenými silami. Rozhodujúcim kritériom na ujasnenie si problematiky kontroly ozbrojených síl ako základu civilno-vojenských vzťahov však ostáva jej delba na dve spomínané roviny. Vo formálnej rovine prevažuje vplyv inštitúcií a politických elít v rámci mechanizmov demokratického riadenia a kontroly, v tej neformálnej zase vplyv verejnosti v rámci systému civilnej kontroly.

V súčasnej odbornej literatúre venujúcej sa problematike civilno-vojenských vzťahov sa stále možno stretnúť so zamieňaním pojmov civilná kontrola a demokratická kontrola. Je preto potrebné presne teoreticko-terminologické rozlíšenie oboch typov kontroly ozbrojených síl. Demokratická kontrola znamená rozhodujúcu rolu štátnych inštitúcií v rozhodovacích procesoch týkajúcich sa obrany a bezpečnosti. Civilná kontrola znamená podriadenie sa ozbrojených sil spoločenským záujmom. To však vonkacom nepredpokladá, že by vo všeobecnosti boli civilisti v odbornej sfére nadradení profesionálnym vojakom. Civilný status ako taký nemôže byť automatickou zárukou prevahy verejnosti nad vojenskou sférou. V skutočnosti ide totiž o demokraticky zvoleného alebo menovaného civilistu, ktorý sa stáva legitimným predstaviteľom orgánov demokratického riadenia a kontroly ozbrojených síl. Konkrétny civilista, ako zástupca štátnej inštitúcie a príslušník politickej elity, už nie ako súčasť verejnosti, však musí svoju legitimitu získať. Je to jeden z principov zastupiteľskej demokracie, v ktorej občania delegujú politické a rozhodovacie právomoci vo voľebnom procese na svojich reprezentantov, ktorí následne v ich mene formulujú a realizujú určité politiku.

V týchto súvislostiach predstavuje demokratická kontrola spolu s demokratickým riadením integrálnu súčasť formálnej roviny civilno-vojenských vzťahov. Vo svojej podstate a charaktere sa tak výrazne líši od civilnej kontroly, keďže v neformálnej rovine týchto vzťahov absentuje provok riadenia. Je to spôsobené tým, že civilná nadradenosť nad ozbrojenými silami nemôže byť automaticky pripisana každému z titulu jeho statusového spoločenského postavenia, ale musí byť získaná prostredníctvom vyjadrenia vôle občanov v štandardnom demokratickom voľebnom procese, cez ktorý sa deleguje legitimita politickej demokratickej kontroly ozbrojených síl.¹⁶ Tento proces prebieha len vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov, pretože len tá je charakterizovaná konkrétnymi legitimnými orgánmi a ich predstaviteľmi, podliejúcimi sa na demokratickom riadeni a kontrole ozbrojených síl. Z toho vyplýva rozhodujúce postavenie politickej elity v tejto rovine, keďže neformálna rovina už nie je reprezentovaná jednotlivými predstaviteľmi štátnych inštitúcií, ale verejnou ako celkom. Verejnosť v nej už teda nemá riadiacu funkciu, ale iba funkciu kontrolnú.

Zriadenie a udržiavanie demokratického riadenia a kontroly nie je v žiadnom prípade jednostranné opatrenie slúžiaci na podriadenie si ozbrojených síl prostredníctvom obmedzovania ich funkčnosti a postavenia v spoločnosti. Naopak, ide o proces vzájomného ovplyvňovania a prispôsobovania sa, ktorého cieľom je začleniť ozbrojené sily do politickejho systému na základe zaužívanych a osvedčených vzorov ako jednu zo štátnych inštitúcií. Najdôležitejšie je v tomto kontexte rovnovážne rozdelenie kompetencii a zodpovednosti medzi profesionálnymi vojakmi na jednej strane a politikmi – civilistami na strane druhej. To však prebieha len vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov, keďže reprezentanti demokratického riadenia a kontroly môžu byť len tí civilisti, ktorí boli do svojich funkcií zvolení a predstavujú tak tú politickej elitu, ktorá je legitimným partnerom tej vojenskej. Väčšina spoločnosti, teda ostatní civilisti, už nemajú v tejto rovine na ozbrojené sily bezprostredný vplyv. Ich význam sa prieamo prejavuje len v neformálnej rovine v podobe civilnej kontroly ozbrojených sil.

Pre demokratické riadenie a kontrolu, rovnako ako pre celú formálnu rovinu civilno-vojenských vzťahov sú najdôležitejšie ústavné vymedzenia a všetky legislatívne normy, ktoré stanovujú a garantujú „pravidlá hry“. Ich prioritou je zabezpečenie oboch základných elementov civilno-vojenských vzťahov – ako demokratického systému spoločnosti, tak aj ozbrojených síl – pred dvoma typmi potenciálnych ohrození. Ide o eventuálne zneužitie ozbrojených síl proti demokratickému režimu na jednej strane a o nekvalifikované zasahovanie politickej predstaviteľov štátu do fungovania armády na strane druhej. Tieto ohrozenia predstavujú napríklad politici majúci autoritatívne tendencie a mocenské ambicie, na realizáciu ktorých môžu zneužiť ozbrojené sily. Ako nástroj na dosiahnutie partikularných cieľov môžu ozbrojené sily poslúžiť takisto profesionálnym vojakom majúcim mocenské ambicie a špecifické záujmy pri ovplyvňovaní politickej sféry. K druhému typu ohrození možno zaradiť civilné záujmové skupiny a laikov pôsobiacich v sfére bezpečnostnej politiky. Tito môžu presadzovať svoje nekompetentné názory a vlastné ciele na úkor ozbrojených síl prostrední-

tvom ich ústavne daných a zákonmi garantovaných riadiacich pozícii. Môžu tak vytvárať predpoklady pre väzne zniženie funkčnosti a efektívnosti ozbrojených sú. Napriek všetkým polemiám a intenzívnym diskusiam medzi demokratickými krajinami, bez ohľadu na typ ich ozbrojených sú, charakter civilno-vojenských vzťahov, začlenenie do obranných aliancií či ich neutrálny status, existuje univerzálny konsenzus o nevyhnutnosti a užitočnosti demokratického riadenia a civilnej kontroly armády ako nutného predpokladu zachovania a fungovania demokratického politického systému.¹⁷

Z hľadiska dôležitosti nie je žiadou kvalitatívny rozdiel medzi demokratickým riadením a kontroloou a civilnou kontroloou, pretože ide o neoddeliteľné dimenzie, ktoré jedna bez druhej nemôžu fungovať v žiadnom demokratickom type civilno-vojenských vzťahov. Zabezpečenie optimálneho fungovania civilnovojenských vzťahov v oboch dimenziach tak vytvára rámc, v ktorom môžu ozbrojené sily v spoločnosti fungovať efektívne a s plhou legitimitu. Každý vybočenie ozbrojených sú mimo tohto ústavného rámcu znamená, že vzniká potenciálne ohrozenie demokratického režimu a základných spoločenských hodnôt. Z tohto dôvodu je potrebné neustále udržiavať vzťah ozbrojených sú a spoločnosti v rovnováhe a neprispôsobiť ani priľsnú dominanciu štátnej a verejnej sféry, ani prevahu ozbrojených sú. Nevyházený vzťah príslnej preháva civilných autorít nad ozbrojenými súmi by viedol nevyhnutne k zniženiu ich funkčnosti a naopak, ich priľsná dominancia v spoločnosti by ohrozovala demokratický charakter štátu. Ideálny a vzájomne vyváženy vzťah sa dá v rámci civilnovojenských vzťahov dosiahnuť len respektovaním všetkých pravidel demokratického riadenia a kontroly, ako aj civilnej kontroly ozbrojených sú. Prvordom cieľom je udržať ich politickú neangajačnosť a nadstraničky charakter, ako aj ich autonómiu na odbornej vojenskej úrovni, do ktorej by politici neboli oprávneni nekalifikovať zasahovať.

Z teoretického hľadiska sú známe tri hlavné dôvody vysvetľujúce opodstatnenosť demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sú. Prvý dôvod sa dá charakterizovať ako ideologický, pretože podriadenosť ozbrojených sú politickej vedeniu je jednou zo základných podmienok fungovania demokracie. Vychádzame zo skutočnosti, že demokratické režimy nikdy neriešia konflikty medzi sebou násilnou cestou. Ak sú demokratické riadenie a civilná kontrola ozbrojených sú garantom demokracie, stávajú sa de facto aj zárukou zachovania mieru, čo však platí len v spoločenstve demokratických krajín.¹⁸ Druhým dôvodom je užitočnosť demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sú, pretože prostredníctvom nich je umožnená zvýšená miera transparentnosti. Tá potom zvyšuje funkčnosť a efektívitu ozbrojených sú. Ak by totiž chýbala vonkajšia otvorenosť, tak by ozbrojené sú, ako každá iná organizácia s byrokratickými prvkami, boli náhľyne k zneužívaniu moci a prideľených finančných prostriedkov. Tendenciemi k sebaopatrzdovaniu vlastnej existencie opodstatnenosti by bola limitovaná aj ich funkčnosť. Tretím, rovnako významným dôvodom potrebnosti demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sú je, že poskytujú ozbrojeným súm legitimitu prostredníctvom štandardných mechanizmov demokratických voľebných procesov. Táto legiti-

mita vytvára podmienky na adekvátnu postavenie ozbrojených sú v spoločnosti, ako aj v rámci politického systému v hierarchii ostatných štátnych institúcií.

Najdôležitejším predpokladom demokratického riadenia a civilnej kontroly je nepochybne existencia jasného ústavného rámcu, ktorý definuje základné vzťahy medzi ozbrojenými súmi a štátom, respektive zvyškom spoločnosti. Tento legislatívny rámc sa opiera o veľký význam zákonodarného orgánu, ktorý má rozehodujúce slovo vo vymedzovaní pravidel pre ozbrojené sú v rámci brannebezpečnostnej politiky a pri schvaľovaní rozpočtu pre rezort obrany. Ďalším nevyhnutným predpokladom je podriadenosť ozbrojených sú vláde prostredníctvom ministerstva obrany ako politického orgánu vedeného civilistami, ktorí boli do svojich funkcií demokraticky zvolení, respektive menovaní. Potrebný je tiež dočasné počet kvalifikovaných civilných odborníkov a špecialistov pracujúcich v rôznych štátnych inštitúciách, ktorí by boli relevantnými partnermi profesionálnych vojakov. Od vojenských odborníkov sa vyzaduje lojalita voči štátu a demokratickému riadeniu, čo znamená plné respektovanie principov demokratického riadenia a civilnej kontroly a akceptáciu podriadenia sa profesionálnych vojakov civilným reprezentantom politických orgánov. Vytvára to predpoklady pre zachovanie veľmi dôležitého principu, akým je politická neutralita a nadstraničnosť ozbrojených sú.¹⁹

II. 2. Rozlíšenie formálnej a neformálnej roviny civilno-vojenských vzťahov

Práce niektorých autorov navzájom zamieňajú pojmy demokratickej a civilnej kontroly ozbrojených sú a tým komplikujú pochopenie jedného zo základných principov civilno-vojenských vzťahov. V tomto prípade je dôležité preciné dozrávať princip, podľa ktorého rozlišuje teória civilno-vojenských vzťahov v ich formálnej rovine dve dimenzie – demokratické riadenie a demokratickú kontrolu. Naopak, v neformálnej rovine sa realizuje iba jedna dimenzie – civilná kontrola ozbrojených sú zo strany verejnosti, respektive zo strany občianskej spoločnosti. Práve existencia občianskej spoločnosti a demokratickej politickej kultúry s dlhodobou tradíciou vytvára predpoklady na dosiahnutie celospoločenského konsenzu ohľadom úlohy a postavenia ozbrojených sú. Občianska spoločnosť umožňuje tiež participáciu mimovládnych zložiek na verejnej diskusií o otázkach bezpečnosti a obrany. Predstaviteľmi týchto nezávislých zložiek sú vedeckí experti, akademickí odborníci alebo zurnalisti, ktorých najväčším prinosom je predkladanie alternatívnych názorov a pohľadov na problematiku ozbrojených sú a bezpečostnej politiky. To spolu s úrovňou záujmu ceľej verejnosti o bezpečnosť a ozbrojené sú, ako aj mierou ich dôveryhodnosti v spoločnosti, vytvára funkčnú náplň civilnej kontroly v neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov.

Formálna rovina civilno-vojenských vzťahov spočíva v legislatívnom rámcu, ktorý je definovaný ústavom a zákonom. V tomto rámci sú jednoznačne stanovené právo-

moci a kompetencie štátnych inštitúcií a politických orgánov vo vzťahu k ozbrojeným silám. Je taktiež vymedzené ich postavenie v spoločnosti, respektive v rámci politického systému. Dve dimenzie formálnej rovniny – demokratické politickej riadenie a kontrola ozbrojených sil – sú základom existencie efektívneho a transparentného systému demokratickej kontroly armády.²⁰ V tomto kontexte sa demokratická kontrola chápe nielen ako mechanizmus riadenia ozbrojených sil a stanovovania jej cieľov a úloh, ale aj ako mechanizmus zabraňujúci zneužitiu ozbrojených sil a ich vojenského potenciálu na iné účely, než zákonné vymedzené.

V rámci politickejho systému je demokratické riadenie charakterizované ako definovanie úloh, ktoré majú ozbrojené sily plniť a tiež ako špecifikácia spôsobov, ako a za akých podmienok dané ciele a úlohy realizovať. Politická elita povolená riadeniu spoločnosti nesie zodpovednosť za fungovanie ozbrojených sil. V prípade demokratickej kontroly ide vo formálnej rovine o dohľad nad prostredníkom, ktoré majú ozbrojené sily k dispozícii pre plnenie stanovených úloh a predstavuje taktiež dohľad nad postupom pri napĺňaní všeobecných cieľov. Významnou súčasťou demokratickej kontroly je zabezpečenie otvorenosti ozbrojených sil, transparentného toku finančných prostriedkov, ako aj zaistenie nadstraničného charakteru armády.²¹

Vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov zohrávajú rozhodujúcu úlohu subjekty politického charakteru, ktorých postavenie voči ozbrojeným silám je presne stanovené zákonom. Tento legislatívny rámcenie rieši elementárnu otázku odôvodnenia existencie a oprávnenosti ozbrojených sil, vymedzuje takmer rozdelenie práv, povinností a kompetencii tak v období mieru, ako aj v krizových situáciach a počas vojny. Je vymedzený ústavou a ďalšími normami a jeho najdôležitejším princípom je jasné rozdelenie zodpovednosti a právomoci medzi jednotlivých aktérov participujúcich na demokratickom politickej riadení a kontrole ozbrojených sil. Tito aktéri predstavujú politickej zložky civilno-vojenských vzťahov a vo formálnej rovine tvoria usporiadany a vzájomne prepojený systém. K týmto najdôležitejším civilným aktérom patrí v každom demokratickom režime parlament a jeho brannobežnosťný výbor ako reprezentanti legislatívnej moci, prezident, resp. hľava štátu, vláda, ministerstvo obrany a generálny štáb ako reprezentanti exekutívnej moci a v neposlednom rade k nim patri aj najvyšší súd ako vrcholný reprezentant súdnej moci.

Parlament je nepochybne jedným z najdôležitejších aktérov demokratického politickejho riadenia a kontroly ozbrojených sil v každom demokratickom režime. Ide tiež o jediný orgán disponujúci legislatívnymi právomocami. Práve parlament vo väčšine prípadov schvaľuje ústavu a zákony vymedzujuce úlohu ozbrojených siel a ich postavenie v spoločnosti. Parlament taktiež rozhoduje o konkrétnych otázkach, akými sú nasadenie sil počas križ, či v prípade ozbrojeného konfliktu.²² Vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov prevažuje v prípade parlamentu kontrolná funkcia nad riadiacou, ktorá je zasa v kompetencii exekutivy. Parlament dozorá na prácu výkonnej moci vo vzťahu k ozbrojeným silám a jeho kontrolná funkcia sa prejavuje najmä v súvislosti s rozpočtom, prostredníctvom schvaľovania financií pre rezort ministerstva obrany.

Parlament tiež disponuje orgánom, ktorý sa venuje výhradne problematike bezpečnosti a ozbrojených siel. Týmto orgánom je brannobežnosťný výbor, ktorý je zložený z členov zákonodárného zboru orientujúcich sa v danej problematike a nesúčich zodpovednosť za bezpečnostnú politiku. Tento výbor zabezpečuje takisto komunikáciu medzi ozbrojenými silami a parlamentom. Jeho úlohou je popri kontrole aj koordinácia štátnych záujmov, bezpečnostných priorit a otázk súvisiacich s ozbrojenými silami, a to na úrovni ako domácej, tak aj zahraničnej politiky. Parlament ako bezprostredne volený orgán reprezentujúci v systéme zastupiteľskej demokracie princip zvrchovanosti občanov, nesie pred svojimi voličmi priamu zodpovednosť za svoje pôsobenie v sfére bezpečnosti. Okrem všeobecnej úlohy kontroly parlament v rôznej miere ovplyvňuje jednotlivé procesy bezpečnostnej politiky a sprostredkovane rozhoduje aj o špecifických otázkach týkajúcich sa samotných ozbrojených siel. Prostredníctvom brannobežnosťných a rozpočtových výborov parlamenty priamo participujú na procese tvorby rozpočtu pre ozbrojené sily. Napríklad Kongres USA vefmi podrobne skúma celý rozpočet na obranu a posudzuje všetky jeho jednotlivé položky. Tako zisťova významný vplyv na jeho výslednú podobu. Rovnako tak aj nemecký parlament. Práve rozpočtový výbor Bundestagu sa bezprostredne podieľa na navrhovanom rozpočte pre rezort obrany ešte pred samotným priebehom rozhodovania a hlasovania o jeho schválení. V prípade, keď parlament nezohráva priamu úlohu pri rozhodovaní o rozpočte na obranu a len ho schvaluje, môže mať nepriamy vplyv na jeho výšku a štruktúru prostredníctvom expertiz jednotlivých poslancov, ako je tomu napríklad vo Veľkej Británii. Plánovanie obrany je procesom a existuje veľa spôsobov, ako môžu výkonnú moc ovplyňovať postoje parlamentu.²³

Úloha parlamentu v civilno-vojenských vzťahoch, obzvlášť v ich formálnej rovine demokratického riadenia a kontroly ozbrojených siel, nás oprávňuje ku konštatovali, že tento orgán je nanajvýš dôležitým spojovacím článkom medzi ozbrojenými silami a spoločnosťou. Prostredníctvom svojej činnosti v sfére bezpečnostnej politiky vytvára parlament vyššiu mieru transparentnosti, pretože prostredníctvom verejných parlamentných diskusií, rokovani a expertných správ poslanci prispievajú k lepšej informovanosti verejnosti a k sprehladneniu celej tejto špecifickej oblasti.

Pri porovnaní s legislatívou má exekutiva vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov dominujúcu rolu v jej riadiacej dimenzii. V prvom rade sa na demokratickom politickej riadení ozbrojených siel podieľa prezident a vláda, príčom určitú rolu zohrávajú aj v kontrolnej dimenzii. Vo väčšine krajín plní prezident, resp. hľava štátu funkciu hlavného veliteľa ozbrojených siel. Prezidentské reprezentuje v prvom rade symbolickú autoritu a zaujíma vrcholné miesto v štrukture demokratického politickej riadenia ozbrojených siel. Presidentské právomoci v jednotlivých krajinách sa odlišujú, sú však vymedzené ústavou. V súvislosti s bezpečnostnou politikou a demokratickým politickej riadením ozbrojených siel patri medzi najvýznamnejšie prezidentské kompetencie právomoc vyhlásiť – po schválení parlamentom – vojnový stav. Ďalšou z právomoci hľavy štátu je povýšovanie a vyznamenávanie príslušníkov ozbrojených siel a v nie-

ktorých pripadoch aj možnosť schválenia vojenskej služby občana príslušného štátu v ozbrojených silach cudzej krajiny. Prezidentský vplyv na armádu sa z praktického hľadiska realizuje v niektorých demokratických režimoch prostredníctvom vojenského odboru prezidentskej kancelárie.²⁴

Druhým orgánom výkonnej moci, ktorý sa v ešte výraznejšej miere podieľa na demokratickom politickom riadení ozbrojených sú je vláda. Jej úlohou je formuľovať a realizovať brannobezpečnostnú politiku. Ozbrojené sily ako štátne inštitúcia sú vláde bezprostredne podriadené, pričom orgánom vlády na ich riadenie a kontrolu je ministerstvo obrany. Najdôležitejšou úlohou vlády pri riadení ozbrojených sú a celkovo pri napĺňaní programových cieľov v oblasti bezpečnosti je efektívne zabezpečenie kooperácie medzi jednotlivými ministerstvami, ktoré majú význam pre ich fungovanie. Popri ministerstve obrany ide najmä o ministerstvá zahraničných vecí, financií, hospodárstva a vnútra. Pokiaľ ide o samotný rezort ministerstva obrany, v demokratických režimoch platí všeobecný princip, že na čele tohto ministerstva musí stáť civilista, ktorý predstavuje spoľo so svojím úradom protiváhu generálneho štábu armády. Ten je zasa považovaný za čisto vojenskú zložku.²⁵ Ministerstvo obrany a jeho civilné vedenie predstavujú bezprostredne nadriadený orgán, ktorý už priamo rozhoduje v procese demokratického politického riadenia armády a je zodpovedný vláde za realizovanie jej programového vyhlásenia v sfére bezpečnosti. Generálny štáb predstavuje výhradne vojenské, profesionálne a odborné vedenie a zodpoveda za velenie armády. Experti generálneho štábu vypracovávajú odborné analýzy a doporučenia, o ktorých sa rozhoduje na úrovni vedenia ministerstva obrany. Ak v tejto súvislosti nechce byť minister obrany iba formálnou, hoci legitimnou hlavou rezortu, ktorá by vystupovala len ako akýsi hovorca generálneho štábu, musí sa spolu s civilnou zložkou rezortu zúčastňovať na procese prípravy základných dokumentov, vypracovávania rozpočtu, strategického plánovania, ako aj ďalších výsostne odborných činností.²⁶

Veľmi dôležitú úlohu vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov a obzvlášť v jej kontrolnej dimenii zohrávajú v demokratických režimoch najvyššie kontrolné orgány. V rámci mechanizmov demokratického politického riadenia a kontroly ozbrojených sú sil to prejavuje hlavne v zabezpečení priebehodnosti finančných tokov a výdavkov z rozpočtu na obranu, ako aj v úlohe robiť aktivnu prevenciu v smere zneužívania prídelnených prostriedkov. Celý komplex dopĺňa súdna moc, ktorej v demokratickom právnom štáte, v súvislosti s princípom deňby moci, prislúcha kontrolná a arbitrážna úloha. Jej vrcholný orgán, Najvyšší súd, zohráva v špecifickej oblasti bezpečnostnej politiky a v prípade ozbrojených sú silu postrednej súdnej inštancie, ktorá by mala riešiť tie najzávažnejšie vybočenia z legislatívneho rámca a hrubé prekročenia právomoci, ku ktorým by v tejto sfére došlo.

Civilnovojenské vzťahy, ako komplikovaný a navzájom prepojený systém väzieb medzi ozbrojenými silami a spoločnosťou, sa vyvijali paralelne s vývojom rôznych typov politických režimov. Ozbrojené sily v nich vždy zastávali významnú rolu, a to bez ohľadu na ich charakter. V priebehu tohto vývoja sa postupom času konštituovali dve navzájom súvisiace roviny civilno-vojenských vzťahov. Je

neproduktívne polemizovať nad tým, ktorá z týchto rovin je pre zachovanie vyváženého vzťahu ozbrojených sú a spoločnosti dôležitejšia, pretože demokratické politické riadenie a kontrola vo formálnej rovine, ako aj civilná kontrola v neformálnej rovine, zohrávajú nezameniteľnú úlohu.

V neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov je minimalizovaná, respektívne absentyuje dimenzia riadenia. Táto rovina ostáva charakterizovaná len jedinou dimensiou kontroly. Vyplýva to však už z jej charakteru, pretože je reprezentovaná verejnosťou ako celkom, respektívne jednotlivými komponentmi občianskej spoločnosti, ktoré v tejto rovine fungujú ako mechanizmy civilnej kontroly armády. V neformálnej rovine neexistujú ústavou stanovené základné vymedzenia pre vzťahy ozbrojených sú a spoločnosti. Najväčší dôraz je kladený na neformálne kontakty a interakcie vytvárajúce celú súef širokých spoločenských vzťahov, do ktorých sú zakotveni tak príslušníci ozbrojených sú, ako aj armáda ako celok. Neformálna rovina je v rovnej miere ako formálna determinovaná historickými a politickými tradíciami, hodnotovými orientáciami a kultúrnymi faktormi. Je tomu tak preto, že v každej krajine boli vytvorené predpoklady pre existenciu vždy trochu špecifického modelu civilno-vojenských vzťahov. Stále sa však dá vyabstrahovať niekoľko základných a univerzálnych principov civilnej kontroly ozbrojených sú, ktoré sú pre neformálnu rovinu civilno-vojenských vzťahov charakteristické.

Najdôležitejším znakom je dominantná rola verejnosti, prejavujúca sa prostredníctvom verejnej mienky, ktorá reprezentuje adekvátnego ukazovateľa dôveryhodnosti ozbrojených sú medzi občanmi. Verejná mienka, respektívne dôvera týkajúca sa ozbrojených sú, demonštruje verejnú presvedčenie o užitočnosti a opodstatnenosti ozbrojených sú. Občania svoj vplyv na ozbrojené sily teda neuplatňujú len prostredníctvom výberu svojich volených zástupcov, ale v nemenej významnej miere kontrolujú ozbrojené sily aj takýmto bezprostredným spôsobom. Deje sa to samozrejme v rámci limitov danych neformálnej rovinou civilnovojenských vzťahov. Indikátorom takejto kontroly je verejná podpora ozbrojeným silám zo strany občanov, súhlas s výdavkami na obranu, úroveň prestíž vojenskej profesie, vnímanie bezpečnostných rizík, ako aj stotožnenie sa so štátnymi záujmami v oblasti bezpečnosti. Takéto po- stoj sa následne artikulovane jednotlivými aktérmi civilnej kontroly v rámci občianskej spoločnosti a majú bezprostredný vplyv a dopad na politické inštitúcie a ich predstaviteľov, ktorí sú priamo zodpovední za demokratické politické riadenie a kontrolu ozbrojených sú. Dá sa preto konštatovať, že v neformálnej rovine sa verejnosc ako jej hlavný prvok podieľa na civilnej kontrole viac-menej sprostredkovane. Uskutočňuje ju cez svoj všeobecný vplyv na občanmi volených politických reprezentantov, ktorí vo formálnej rovine realizujú politickú kontrolu, ktorá je vo veľkej miere formovaná tlakom zo strany verejnosti, resp. voličov.

K najvýznamnejším aktérom prostredníctvom ktorých občania v neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov pôsobia v smere civilnej kontroly ozbrojených sú patria v prvom rade hromadné oznamovacie prostriedky, mimovládne orga-

nizácie, rôzne ziskové organizácie a spoločnosti, ako aj politické strany a záujmové združenia. Špecifickú pozíciu v neformálnej rovine v rámci civilnej kontroly zaujímajú samotní príslušníci ozbrojených síl, či už ide o profesionálnych vojakov, vojakov základnej povinnej služby, alebo civilných zamestnancov ministerstva obrany. Na rozdiel od verejnej mienky predstavujú tito aktéri v neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov už inštitucionalizovaný prvok civilnej kontroly ozbrojených síl.

Hromadné oznamovacie prostriedky reprezentované elektronickými masmédiami a ďalšími informačnými zdrojmi vytvárajú špecifické premostenie medzi jednotlivými aktérmi civilnej kontroly ozbrojených síl a samotným inštitucionalizovaným jadrom neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov, ktorým je verejnosť. Hromadné oznamovacie prostriedky teda vytvárajú a formujú vztah medzi ozbrojenými silami a verejnosťou prostredníctvom sprostredkovania informácií o armáde a celkovo o bezpečnostnej politike. Tento vplyv môže dokonca presahovať až do formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov, pretože masmédiá dokážu prostredníctvom svojho vplyvu na občanov čiastočne ovplyňovať aj predstaviteľov štátnych inštitúcií, respektive celý proces politického rozhodovania.

Najtypickejšimi predstaviteľmi civilnej kontroly ozbrojených síl v tejto rovine sú mimovládne organizácie predstavované celým radom občianskych združení, nadácií či profesijných organizácií. Majú niekoľko základných úloh. Patrí medzi ne napríklad vytváranie špeciálnych kontaktov a väzieb medzi ozbrojenými silami a verejnosťou v neformálnej rovine. Tieto vzťahy nachádzajú svoje uplatnenie v niekoľkých oblastiach, z ktorých najdôležitejšou je tá odborná. Je založená na participácii nezávislých civilných odborníkov na verejnej diskusii týkajúcej sa problematiky bezpečnosti a obrany. Nezávislí experti pôsobiaci v štruktúrach mimovládnych organizácií vytvárajú najnesújnejsiu inštitucionálne spojenie armády s verejnosťou. Sú na takej odbornej úrovni, aby mohli zohrávať spolu s vládnymi predstaviteľmi a samotnými príslušníkmi ozbrojených síl rovnocennú a plnohodnotnú rolu pri ovplyňovaní bezpečnostnej problematiky. Ich prostredníctvom vytvára dosiahnuté blízke previazanie armády so spoločnosťou v neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov pre verejnost dostatočne široký priestor na to, aby prostredníctvom týchto mimovládnych expertov účinne participovala na civilnej kontrole ozbrojených síl. Keďže svoj vplyv dokážu tito experti a mimovládne organizácie používať aj na ovplyňovanie, respektive formovanie verejnej mienky, pôsobia aj späťna na samotných občanov.

Ďalšími mimovládnymi organizáciami podielajúcimi sa na civilnej kontrole ozbrojených síl v neformálnej rovine môžu byť také občianske združenia, ktoré nie sú zamerané výlučne na bezpečnostnú problematiku a armádu, ako to bolo v prípade nezávislých odborných združení. Ich podiel na civilnej kontrole ozbrojených síl sa odvíja len z titulu ich angažovania sa a pôsobenia v oblasti akokoľvek súvisiacej s bezpečnosťou a armádou. Do tejto skupiny nešpecializovaných a neodborných mimovládnych organizácií môže patrī na jednej strane združenie vojnových veteránov či vojenských vyslúžilcov. Na druhej strane

aj mládežnícky športový klub či umelecký súbor, ktoré môžu niektoré zo svojich aktivít vyvíjať aj v spolupráci s armádou, respektive na jej základoch.

Jedným z aktérov pôsobiacich v neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov ako nástroj civilnej kontroly sú ziskové organizácie a spoločnosti. Ich vzťah s ozbrojenými silami je založený na ekonomickom princípe, v súvislosti s hospodárskym záujmom. Ide o súhrn tých organizácií, ktoré sa podielajú na obchodovaní s ozbrojenými silami, na realizácii konkurov a vybaľovaní objednávok pre armádu. Sú finančované zo štátneho rozpočtu prostredníctvom položiek na obranu. Z hľadiska civilnej kontroly ozbrojených síl predstavujú tiež ziskové organizácie a združenia podnikateľského sektora účinný mechanizmus len v tom prípade, ak dodržiavajú základné pravidlá a normy obchodovania so štátnymi inštitúciami.²⁷ Aj keď ich vzťahy s ozbrojenými silami sú čisto komerčné, za predpokladu zachovania ich transparentnosti plnia aj ziskové organizácie a spoločnosti v rámci civilnej kontroly ozbrojených síl efektívnu úlohu.

Politickej strany vďaka za svoje zaradenie do tejto roviny striktnému zachovávaniu platnosti principu o nadstranicom charaktere ozbrojených síl. Z tohto dôvodu môžu politickej strany oficiálne pôsobiť len v neformálnej rovine, hoci ich vplyv prostredníctvom mechanizmov demokratickej politickej riadenia a kontroly ozbrojených síl vo formálnej rovine býva oveľa väčší. Samozrejme iba za predpokladu, že tieto strany disponujú svojimi zástupcami v relevantných funkciách. Pôsobenie politickej strán v neformálnej rovine je určené jednak striktným zachovávaním politickej neutrality ozbrojených síl, ako aj samotnej pozícii tej ktorej strany na politickej scéne. To politickej stranám predurčuje zohrávať významnú rolu v rámci civilno-vojenských vzťahov len v neformálnej rovine, nakoľko formálna rovina civilno-vojenských vzťahov akceptuje za partnera ozbrojených síl len štátne inštitúcie a ich predstaviteľov, legitimizovaných demokratickým voľebným výberom.

Špecifickú skupinu participujúcu na civilnej kontrole ozbrojených síl v neformálnej rovine predstavujú aktéri pôsobiaci priamo v bezpečnostných štruktúrach štátu. Jednu skupinu predstavujú pracovníci ministerstva obrany a profesionálni príslušníci armády. Väčšine pripadov ide o vojakov z povolania, aj keď nezastupiteľnú rolu zohrávajú aj civilní zamestnanci týchto dvoch inštitúcií. Druhú skupinu predstavujú vojaci povinnej základnej vojenskej služby, ktorých pôsobenie v armáde je časovo limitované, predstavujú však oveľa väčšiu a reprezentatívnejšiu spoločenskú vzorku. Je nedôkrespitelným faktom, že profesionálni vojaci, ako aj civilní zamestnanci ministerstva obrany a armády predstavujú marginálnu spoločenskú skupinu. V porovnaní s tým prejde v rámci povinnej základnej vojenskej služby ozbrojenými silami oveľa významnejšia časť populácie, ktorá sa tak zoznámi so samotnou problematikou ozbrojených síl a počas doby svojej aktívnej služby tvorí jeden z veľmi dôležitých nástrojov civilnej kontroly ozbrojených síl. Preklenutie medzery medzi občanmi pôsobiacimi v ozbrojených silách v rámci všeobecnej brannej povinnosti a profesionálnymi vojakmi predstavujú civilní zamestnanci. Na rozdiel od politicky nomino-

vaných a demokraticky zvolených či menovaných civilných reprezentantov pôsobiacich v ozbrojených silách a v sfere bezpečnosti predstavujú civilní zamestnanci, respektíve mali by predstavovať, politicky neutrálnu a nadstranicu skupinu odborníkov a expertov profesionálne sa venujúcich bezpečnosti a armáde v rámci štátnych inštitúcií.

Pôsobenie v rôznych odborných oblastiach pomáha v súvislosti s ich profesijnými združeniami vytvárať ďalšíu z inštitucionalizovaných foriem civilnej kontroly ozbrojených sil v neformálnej rovine. Charakter združení civilných pracovníkov ozbrojených sil je rovnaký, respektíve funguje na zhodných principoch, ako je tomu v pripade profesijných združení vojakov z povolania. Tie-to profesijné združenia vytvárajú ideálne predpoklady na zblíženie ozbrojených sil so spoločnosťou a na ich lepšie začleňenie do verejného života, príčom nie je nezanedbateľná ani ich úloha pri realizovaní civilnej kontroly ozbrojených sil. Ďalšou z úloh profesijných združení vojakov z povolania je zlepšovanie postojov a orientácií prevládajúcich v ozbrojených silach u profesionálnych vojakov s hodnotovými orientáciami a názorovými postojmi prevládajúcimi vo väčšej časti spoločnosti. Je to dôležité pre napľňovanie spoločenského poslania ozbrojených sil, nakoľko tieto profesijné združenia vo výraznej miere napomáhajú k začleňovaniu vojakov do spoločnosti. Na druhej strane predstavujú prostredok, ktorým môžu vojaci ovplyvňovať samotné ozbrojené sily mimo ich hierarchizovaného systému a inštitucionalizovaného rámcu. Vďaka takýmto združeniam je profesionálnym vojakom umožnené pôsobiť z pozícii občanov de facto mimo rámca ozbrojených sil v duchu ich ci-vilnej kontroly v neformálnej rovine.

II. 3. Funkčný a spoločenský imperatív ozbrojených sôl

Vzťahy medzi vojenskou a civilnou sférou sa vyvíjali už v prvopočiatkoch politicky organizovanej spoločnosti a zohrávali vždy dôležitú úlohu. Ich význam začal rýchlo narastať na prelome 19. a 20. storočia v súvislosti s postupným vznikom moderných profesionálnych vojenských inštitúcií a trendmi vedúcimi k formovaniu masových armád. Dialo sa to v dôsledku zintenzívňujúcej sa modernizácie spoločenských štruktúr a procesu vzniku národných štátov. Po druhej svetovej vojne sa začali objavovať prvé teoretické práce zaobrajúce sa vedeckou analýzou postavenia ozbrojených sôl v politickej systéme a štúdiom civilno-vojenských vzťahov. Za zakladateľa tohto smeru štúdia sa da považovať Samuel Huntington, ktorý sa vo svojej práci „Vojak a štát“ (The Soldier and the State, 1957) venoval celému širokemu spektru otázkov súvisiacich s touto problematikou. Vytvoril teoretický rámec pre skúmanie vzťahov armády a spoločnosti, formuloval základné princípy civilno-vojenských vzťahov, demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sôl a analyzoval postavenie jednotlivých aktérov týchto interakcií v rámci politickej systému.

U výede svojej teórie S.Huntington formuluje tézu interpretujúcu charakter

ozbrojených sôl. Podľa nej sú vojenské inštitúcie v ktorejkolvek spoločnosti formované prostredníctvom dvoch základných imperatiív – funkčného a spoločenského. Pre funkčný imperativ je typické, že vychádza z hrozien bezpečnosti, ktoré vplyvajú pre spoločnosť. Spoločenský imperativ je charakterizovaný tým, že odraža spoločenskú štruktúru, ideológiu a inštitúcie s dominantným postavením v politickej systéme. Interakcia medzi týmito dvoma faktormi je teoretickým základom problematicy civilno-vojenských vzťahov.²⁸ Funkčný a spoločenský imperativ, ktoré determinujú formovanie vojenských inštitúcií v spoločnosti, sa dajú bližšie vysvetliť prostredníctvom interpretácie úloh a charakteru ozbrojených sôl. Funkčný imperativ vypĺňa z ohrozenia bezpečnosti spoločnosti a je založený na potrebe, respektíve opodstatnenosti ozbrojených sôl pre demokratickú spoločnosť. Funkciou ozbrojených sôl má byť zaistenie bezpečnosti štátu a plnenie s tým súvisiacich úloh v rámci bezpečnostnej politiky. Spoločenský imperativ vypĺňa zo sociálnych sôl a politickej inštitúcie zohrávajúcich v spoločnosti dominantnú úlohu.²⁹ Ozbrojené sily vásik nesmú pôsobiť ako limitujúci faktor negatívne ovplyvňujúci základné demokratické princípy tej spoločnosti, ktorá si ich vytvorila pre vlastnú obranu.

Permanentné napätie, ktoré existuje medzi politickej a vojenskou sférou vzhľadom k ich vzájomnej interakcii na inštitucionalnej úrovni, pretože práve na nej sa v dôhodej perspektive vždy rozdružuje o vojenských odborných záležitosťach. Na inštitucionalnej úrovni je kľúčovou záležitosťou kompatibilita profesionálnej vojenskej etiky s politickej ideológiami, ktoré prevládajú v spoločnosti.³⁰ Podľa Samuela Huntingtona je základom vojenskej etiky tzv. konzervatívny realizmus. V jeho chápani je „vojenská etika založená na zdôrazňovaní stálosti, iracionality, slabosti a zla ako súčasti ľudskej podstaty. Táto etika sa zakladá na nadradenosťi spoločnosti nad jednotlivcami a na význame poriadku, hierarchie a rozdelenia funkcií. Zdôrazňuje kontinuitu a hodnotu história, akceptuje národný štát ako najvyššiu formu politickej organizácie a uznaňuje nepretržitú pravdepodobnosť vojen medzi národnymi štátmi. Zdôrazňuje význam moci v medzinárodných vzťahoch a varuje pred hrozobami pre bezpečnosť štátu. Podľa nej je bezpečnosť závislá od vytvorenia a udržiavania silných vojenských sôl. Vojenská etika tvrdí, že vojna je nástrojom politiky, že vojaci sú podriadeni politikom a že politickej civilnej kontrole má pre vojenský profesionalizmus zásadný význam. V rámci nej sa vyzdvihuje poslušnosť ako najvyššia cnot profesiálneho vojaka. Všeobecne sa dá vojenská etika charakterizať ako pesimistická, kolektivistická, historizujúco založená, orientovaná na sílu, nacionalistická a militaristická vo svojom nazeraní na vojenskú odbornosť a profesu. Stručne povedané, je realistická a konzervatívna“.³¹ Vojenská etika, respektíve vojenské myšlenie má v rámci ideologii najbližšie k politickej konzervativizmu, avšak ak v spoločnosti prevládajú iné politickej ideológie, ako napríklad liberalizmus, komunizmus alebo fašizmus, dochádza medzi nimi a konzervatívnym realizmom, ako základom etiky profesionálnych vojakov, k prirodzenému napätiu.

S. Huntington vytvoril základné teoretické princípy charakterizujúce vzťah a postavenie ozbrojených sôl v spoločnosti. Vytvoril tak ideálny vzor takej for-

my civilno-vojenských vzťahov, v ktorej ozbrojené sily nemôžu určovať ciele a smer politiky štátu, ale naopak, sú podriadené všeobecným spoločenským záujmom. Ozbrojené sily by teda mali za ideálnych podmienok svojim zložením a organizačnou štruktúrou, ako aj svojimi cieľmi a ich realizáciou, rešpektovať štátne záujmy, ktoré sú odrazom spoločenských cieľov. Nesmí teda zasahovať do formulovania spoločenských cieľov v mene vlastných partikulárnych cieľov. V teórii civilno-vojenských vzťahov ide predovšetkým o to, akým spôsobom prepojiť ozbrojené sily a spoločnosť, respektive aké miesto im vytvoriť v politickej systéme, aby boli, integrálou súčasťou spoločnosti ako jedna zo štátnych inštitúcií. Huntington súčasne presadzuje potrebu zachovania nezávislosti ozbrojených siel v odbornej rovine. Zabezpečenie ozbrojených siel pred nekvalifikovanym zasahovaním zo strany civilných politickej riadiacich orgánov je nevyhnutným predpokladom ich funkčnosti a efektivnosti.

II. 4. Objektívna a subjektívna kontrola ozbrojených siel

V teóriach civilno-vojenských vzťahov je najväčší dôraz sústredený na dodržiavanie principu kontroly ozbrojených siel spoločnosťou. V tejto súvislosti S. Huntington ako prvý špecifikoval dva základné typy ich demokratickej civilnej kontroly – objektívnu a subjektívnu. Zároveň formuloval ideu, že najdôležitejšou potrebou pre národnú bezpečnosť z vnútorného hľadiska je práve objektívna civilná kontrola. Tá si vyžaduje, aby politická reprezentácia štátu systematicky zvýšovala úroveň vojenského profesionalizmu ozbrojených siel a umožňovala nezávislý rozvoj vojenských odborných znalostí a skúseností. To znamená, že politickej vedenie by malo rešpektovať poznatky a schopnosti v „riadení organizovaného násilia“, ktoré je výhradne v kompetencií vojenskej sféry. Tieto kritériá si vyžadujú uznanie profesionálnych vojakov ako „spoločenskej entity“, ktorá je charakterizovaná špeciálnym vzdelaním, špecifickým spoločenským postavením, prísnou hierarchickou štruktúrou a osobitným zložením. Na základe toho sa dá formulovať základný predpoklad objektívnej civilnej kontroly ozbrojených siel, ktorým je úplná sloboda profesionálneho vojaka vo vojenskej odbornej sfére – v sfére strategického plánovania, operačnej činnosti, či taktického nasadenia. Profesionálni vojaci nemajú vo všeobecnosti podľa S. Huntingtona sklon pôsobiť v role politickej aktéra. Ich aktívna participácia na politickej živote môže byť iba dôsledkom potreby realizovania ich špecifických požiadaviek, ktoré neboli zabezpečené politickej sférou. Postoj profesionálnych vojakov k politike je teda charakterizovaný skôr rezervovanosťou ako angažovanosťou, čo sa prejavuje najmä rôznejsie v rovine stranej politiky. S. Huntington zastáva názor, že z historického hľadiska vzrášla požiadavka subjektívnej kontroly od rozmanitých civilných skupín, usilujúcich sa o maximalizovanie ich vplyvu a právomoci vo vojenských záležistościach.³²

Objektívna civilná kontrola je charakterizovaná v podstatnej miere takzvaným

delegatívnym spôsobom kontroly. Ten je založený na dohode medzi štátom a ozbrojenými silami, pričom základom tejto dohody je predpoklad, že ozbrojené sily ako vojenská inštitúcia majú garantovanú samostatnosť pôsobenia a sú nezávislé na politickej sfére. Riadenie ozbrojených siel a ich kontrola štátom sú organmi prebieha v takomto prípade prostredníctvom vonkajších mechanizmov. Najdôležitejším mechanizmom objektívnej civilnej kontroly je schvaľovanie rozpočtu ozbrojenými silami, ktorého nositeľom je jedna z najdôležitejších politickej inštitúcií štátu – parlament, ako reprezentant legislatívnej moci. Základným predpokladom objektívnej civilnej kontroly ozbrojených siel je naplnenie kritéria depoliticizácie armády, respektive dosiahnutia jej politickej neutrality. V tomto prípade je táto apolitickosť chápána ako jedna z najdôležitejších črt vojenského profesionalizmu. Na rozdiel od subjektívnej civilnej kontroly je v prípade objektívnej kontroly vyzdvihnutý do popredia profesionalizmus ako základný funkčný činiteľ pôsobenia ozbrojených siel v spoločnosti. V rámci riadenia ozbrojených siel si zároveň striktne vyžaduje elimináciu akýchkoľvek politických vplyvov v odbornej vojenskej sfére.³³

V prípade objektívnej kontroly nie sú ozbrojené sily prepojené so žiadnymi civilnými štruktúrami, ktoré by zabezpečovali ich vnútornú kontrolu a boli by zároveň ich integrálou súčasťou, čo je charakteristické pre subjektívnu kontrolu. Dá sa konštatovať, že postavenie ozbrojených siel je v záujme zabezpečenia principu nezávisalosti do ich riadenia zo strany civilných politickej štruktúr voči spoločnosti špecificky ohriadené. Spravidom znaku tohto postavenia je prísne oddelenie ozbrojených siel od politickej života a spoločnosti ako takej. Teoretický model objektívnej civilnej kontroly ozbrojených siel však vytvára aj isté riziká. Ozbrojené sily sa môžu totiž neocakávane vymknúť spod civilnej politickej kontroly a prekročiť zákonom dané obmedzenia v tom prípade, keď v rozpore so základnými demokratickými princípmi začnú v spoločnosti presadzovať svoj vplyv, či sa dokonca stanú rozhodujúcim faktorom v politickej zápase pri najdôležitejších štátoprávnych a politickej rozhodnutiach.³⁴ V demokratických režimoch sa model objektívnej civilnej kontroly ukázal dostatočne efektívny, predpokladom jeho etablovania a funkčnosti však bola dlhodobá existencia demokratických mechanizmov a demokratickej politickej kultúry. Najlepším príkladom sú USA a Veľká Británia, ktorých ozbrojené sily sú založené na profesionálnej báze a na princípe dobrovoľnej základnej vojenskej služby. Začlenenie americkej a britskej armády do spoločnosti a pôsobenie v rámci politickej systému je determinované aplikovaním základných principov objektívnej civilnej kontroly ozbrojených siel.

V kontrapozícii k objektívnej kontrole ozbrojených siel vymedzil S. Huntington kontrolu subjektívnu. Zatial čo podstata objektívnej civilnej kontroly je uznanie autonómneho vojenského profesionalizmu ako jej základu, podstata subjektívnej civilnej kontroly predstavuje popretie nezávislosti vojenskej profesionálnej sféry.³⁵ V demokratickej pluralistickej spoločnosti platí zásada, že subjektívny systém civilnej kontroly sa realizuje v dvoch rovinách. Prvou je rovina politickej, v ktorej zohrávajú rozhodujúcu úlohu štátne a politickej inštitúcie ako parlament,

vláda alebo politické strany. Profesionálni vojaci sú úplne zberení akejkoľvek účasti na politických procesoch. Druhou je spoločenská rovina, v ktorej zohrávajú dôležitú úlohu jednotlivci a záujmové skupiny, disponujúce kontrolnými právomocami a možnosťami na ovplyvňovanie politického rozhodovania. Profesionálni vojaci sú v duchu subjektívnej kontroly ozbrojených síl integrálnou súčasťou štátnych mocenských štruktúr, v rámci ktorých na politickom živote participujú sprostredkovane ako politickí aktéri.

Subjektívna kontrola je založená na rozsiahlych právomociach civilných politických zložiek voči ozbrojeným silám. Nevojenské elementy, ktoré realizujú vnútorný dohľad, sú organicky začlenené do štruktúry samotných ozbrojených síl. Dôraz je kladený na kompatibilitu spoločenských štruktúr a štruktúr ozbrojených síl, čoho odrazom je zachovanie politických práv profesionálnych vojakov. Teoretický model subjektívnej civilnej kontroly môže existovať v rôznych formách. Rozlišujeme jeho dve základné varianty, pričom tou demokratickej je koncepcia „občana v uniforme“. Najlepší príklad jej praktickej realizácie doposiaľ predstavuje Spolková republika Nemecko, hoci aj tam dnes na túto tému prebieha veľmi burlivá spoločenská diskusia. V rámci demokratickej variantu subjektívnej civilnej kontroly je za najdôležitejšie považované podriadenie ozbrojených síl priamo pod kontrolu verejnosti, teda všetkých občanov štátu, a to prostredníctvom tých, ktorí slúžia v ozbrojených silach, ako aj tých, ktorí sú predstaviteľmi riadiacich politických orgánov v sfere bezpečnosti. Nedemokratickým variantom subjektívnej civilnej kontroly môže byť napríklad bývalých komunistických krajin, najmarkantnejšie sa prejavujúci v prípade bývalého Sovietskeho zväzu. Bol založený na dominantnom postavení a moci ohrianičenej skupiny v rámci spoločnosti, na stranickej nomenklatúre a jej monopolnej kontrole ozbrojených síl, ktorá využívala direktívny systém riadenia a ideologickej inkontrináciu. Odbornici na vzťahy ozbrojených síl a spoločnosti v komunistických systémoch (Kolkowicz, Odom) považujú ich kontrolu komunistickou stranou prostredníctvom politických komisárov a stranických organizácií za krajnú formu subjektívnej kontroly ozbrojených síl.³⁶ Huntingtonova teória civilnovojenských vzťahov zohľadňuje skutočnosť, že vzájomný vzťah medzi funkčným a spoločenským imperiatívom ozbrojených síl vytvára napätie, potenciálny konflikt a tým pádom aj rôzne stupne subjektívnej a objektívnej civilnej kontroly ozbrojených síl.

II.5. Politologický a sociologický prístup ako determinanty kontroly ozbrojených síl

Ďalším principom civilno-vojenských vzťahov je podmienenie objektívnej a subjektívnej kontroly ozbrojených síl politologickému a sociologickému prístupu k interpretácii týchto vzťahov. Politologický prístup je charakterizovaný tým, že vymedzuje postavenie ozbrojených síl v spoločnosti formálnymi kritériami. Za najdôležitejšie činitele determinujúce vzťah ozbrojených síl a spoločnosti po-

važuje zákony, legislatívne predpisy, formálne štátne inštitúcie politickej charakteru a ich predstaviteľov. Tie vytvárajú celkový rámec demokratickej civilnej kontroly ozbrojených síl zo strany spoločnosti. Pri politologickom prístupe prevažuje orientácia na objektívnu civilnú kontrolu ozbrojených síl, pričom profesionalizmus interpretuje ako najdôležitejší predpoklad ich efektivnosti a funkcionality pod civilným riadením. V rámci profesionalnej armády sa dôraz kladie na jej oddelenie od zvyšku spoločnosti ako na zárukú naplnenia ako funkčného, tak aj spoločenského imperiatív ozbrojených síl. Významný rysom politologického prístupu je proces smerujúci k úplnej profesionalizácii ozbrojených síl, čo je zároveň predpokladom objektívnej civilnej kontroly, s ktorou je tento politický prístup k civilno-vojenskym vzťahom úzko zviazaný.³⁷

Jednou z najdôležitejších teoretických prác, ktorá hlbšie analyzuje problematiku civilno-vojenských vzťahov je dielo Morrisa Janowitza „The Professional Soldier“ (Profesionálny vojak, 1960). Janowitz svoju interpretáciu otázok spojených s postavením ozbrojených síl v spoločnosti oprel o celkové zakomponovanie vzťahov ozbrojených síl a spoločnosti do širokého komplexu všeobecnych sociálnych väzieb. Janowitzove interpretácie predstavujú sociologický prístup k civilno-vojenskym vzťahom.³⁸ Na rozdiel od politologického prístupu je v sociologickom vyzdvihovaný význam neformálnych vzťahov ozbrojených síl a spoločnosti. Dôraz nie je kladený na zákonné vymedzenie a legislatívne normy pôsobnosti ozbrojených síl, ale skôr na čo najesnejsie prepojenie civilnej politickej a vojenskej sféry. V tejto teórii je evidentný markantný rozdiel medzi požiadavkou striktného oddelenia ozbrojených síl od spoločnosti, ktorý obsahuje politologický prístup a požiadavkou čo najuzšieho začlenenia ozbrojených síl do spoločenských väzieb, ktorý je obsahom sociologického prístupu k civilno-vojenskym vzťahom.³⁹

Zásadné rozdiely sú dajú nájsť vo všetkých aspektoch danej problematiky. Týka sa to oboch interpretáciích prístupov, pretože aj v prípade vojenskej etiky predpokladá sociologický prístup kompatibilitu jej hodnôt s hodnotami všeobecne uznávanými v spoločnosti. Z praktického hľadiska nezdôrazňuje sociologický prístup až tak veľmi mieru profesionalizácie ozbrojených síl a vo väčšine prípadov prevažuje v krajinách s povinnou vojenskou základnou službou. Typickými prikladmi aplikovania sociologického prístupu k civilno-vojenským vzťahom sú Spolková republika Nemecko a Izrael, pretože ich ozbrojené sily fungujú na princípe komplexného prepojenia civilnej a vojenskej zložky. Ich ozbrojené sily sú neoddeliteľnou súčasťou spoločnosti práve v duchu Janowitzova prístupu k civilno-vojenským vzťahom. Prostredníctvom inkorporovaných mechanizmov sú do nich prenášané všetky spoločenské trendy, navyše sa cez ne realizuje demokratická civilná kontrola. Táto teória je teda úzko spätá s uplatňovaním principu subjektívnej kontroly ozbrojených síl.

Predmetom dlhorčíncích polemickej diskusii sú otázky zaobrájajúce sa pozitívmi a negatívmi jednotlivými prístupov k problematike civilno-vojenských vzťahov, ako aj k jednotlivým formám civilnej kontroly ozbrojených síl. V tejto súvislosti vystupuje do popredia niekoľko argumentov, ktoré vyzdvihujú silné

stránky, upozorňujú však tiež na slabiny v konkrétnych prípadoch. Pri hodnote- ni politologického prístupu je za najzávažnejší nedostatok považovaná oddele- nosť ozbrojených sôl od spoločnosti. Existuje potencionálne riziko, že prílišná uzavretosť ozbrojených sôl môže v konečnom dôsledku spôsobiť ich zneužitie na politické účely mimo ústavou vymenovanýho rámcu. Na druhej strane, ne- popierateľnou výhodou takéto oddelenosti ozbrojených sôl je ich veľmi vysoká efektivita a funkčnosť v zmysle čisto vojenských odborných kritérií, akými sú ak- cieschopnosť a bojová účinnosť. V poslednej dobe sa čím ďalej tým viac pre- javujú snahy eliminovať najzávažnejší nedostatok politologického prístupu k ci- vilno-vojenským vzťahom a objektívnej civilnej kontrole ozbrojených sôl prostredníctvom zapojenia širokého spektra politických i nepolitickejch inštitúcií do tejto sféry. Ide o inštitúcie pôsobiaci v civilnej sfére na formálnej vŕadnej, alebo na neformálnej občianskej úrovni, ktoré môžu participovať na procesoch súvisiacich s formovaním a realizovaním bezpečnostnej politiky. Vo výraznej miere sa to prejavuje v krajinách s profesionálnou armádou, ktorí sa opierajú o základnú vojenskú službu dobrovoľného charakteru. Týmto spôsobom reagujujú na zmenené podmienky, ktoré súvisia s procesom transformácie bezpe- nostnej problematiky.

Predmetom kritiky v sociologickom pristupe je podceňovanie vojenskej etiky a nedotknutelnosti principu profesionalizmu ozbrojených sôl. Za negatívum je tiež považované príliš veľké podriadenie ozbrojených sôl civilným vplyvom, keďže ozbrojené sily, ako integrálna zložka spoločnosti v zmysle Janowitzovej koncepcie, odrážajú v sebe všetky spoločenské trendy. Prítom nie je vylúčené reflektovanie aj takých trendov, respektíve spoločenských vplyvov, ktoré sa môžu principiálne odlišovať a mnohokrát sa aj odlišovať od základných charak- teristik daných ozbrojeným silám. Ide tu vlastne o funkčný imperiatív, respekti- ve jeho marginalizáciu na úkor spoločenského imperiatív, a to až do tej miere, že to môže ohrozovať samotné napĺňanie a realizáciu cieľov a úloh, pre ktoré boli ozbrojené sily súčasťou vytvorené. Nezanedbateľná pozitíva, ktorú so sebou sociologický prístup k civilno-vojenským vzťahom prináša vystupujú do popredia v kontexte subjektívnej civilnej kontroly ozbrojených sôl. Úzka prepo- jenosť armády a spoločnosti garantuje prísné dodržiavanie zákonného rámcu pôsobenia ozbrojených sôl v politickom systéme a výrazne znižuje mieru even- tuálneho zneužitia armády na mocenské zasahovanie do politického života. Tento model je typický pre krajinu, ktoré zotravávajú na systéme povinnej vojen- skej základnej služby, nakonko práve ten je v súvislosti s Janowitzovým princí- pom „občana v uniforme“ mechanizmom, ktorý zaručuje čo najtesnejšie sply- nutie spoločnosti s ozbrojenými silami.⁴⁰ Povinná základná vojenská služba tak vytvára základnú a najdôležitejšiu komunikačný kanál, ktorým spoločnosť par- cipuje na bezpečnostnej politike a na civilnej kontrole ozbrojených sôl a pro- stredníctvom ktorého aj armáda deklaruje svoje požiadavky smerom k spoloč- nosti.

III. AKTUÁLNE TRENDY V CIVILNO-VOJENSKÝCH VZŤAHOCH

III. 1. Revízia koncepcie civilno-vojenských vzťahov

V súvislosti s celkovým vývojom v oblasti bezpečnosti, ktorý so sebou prináša vo sfére civilno-vojenských vzťahov neustále zmeny, sa postupne objavila po- treba pozmeniť niektoré časti už existujúcej teórie, prípadne hľadať nové, ktoré budú lepšie reflektovať všetky aktuálne procesy vo vzťahoch ozbrojených sôl a spoločnosti. V tomto kontexte je možné vychádzať z práce K.Perlmuttera, ktorá oproti klasickým dielam ako „The Soldier and the State“ či „The Professional Soldier“ zohľadňovala nové faktory, ktoré v 70-tych rokoch ovplyňovali v čoraz výraznejšej miere charakter civilno-vojenských vzťahov. Perlmutterova teória, podľa ktorej nie sú profesionalizmus ozbrojených sôl a princíp politickej zasa- hovania navzájom protichodné, stojí v kontrapozícii k Huntingtonovej teórii. K.Perlmutter zahrnuje deterministickú rozštípenosť medzi civilnou politickej sférou a profesionálnou vojenskou sférou. Namiesto toho ponúka alternatívu ich vzájomného prekrievania sa. Dokladom tejto cohézie a sphyntu je nová inter- pretácia „vojenskej etiky“, ktorá je spoločná pre profesionálnych vojakov aj pre civilistov pôsobiacich v politických funkciach v bezpečnostnej sfére. Vyplý- va to hlavne z faktu, že v oblasti bezpečnosti začali civilisti vykonávať veľmi vela dôvety vojenských odborných povinností a rovnako aj vojaci ziskávajú čoraz vyššiu kvalifikáciu v akademických disciplínach, respektíve v civilnej a politickej sfére.

Tento trend je charakterizovaný Perlmutterovou tézou, že vedenie ozbroje- ného konfliktu je natoľko komplikované, že nemôže byť výhradne záležitosťou vojakov a naopak, že ozbrojené sily nemôžu byť riadené len civilnými politikmi, aj keď súčasťou súčasného vojenského profesionálismu. V súčasnosti rastie v moderných ozbrojených silách vzájomná zameňiteľnosť medzi civilistami a vojenskými profesionálmi, ktorá sa v súčasnosti priameho ozbrojeným silám v mierových operá- ciach a bojových podmienkach. Z toho podľa Perlmuttera vyplýva splynutie profesionálneho vojaka s byrokratom a manažerom, dôsledkom čoho je vznik tzv. korporatívneho profesionála.⁴¹ Tento proces prispôsobovania sa aktuálnym podmienkam je hlavnou charakteristikou moderných civilno-vojenských vzťahov a súvisí s ním aj postupná transformácia funkčného imperiatív ozbrojených sôl. Ozbrojené sily sú v novom ponimani interpretované ako vojenské, respektíve obranné spoločenstvo, ako záujmová skupina tvorená fúziou profesionálnych vojakov a civilných odborníkov, ktorí nesú zodpovednosť za bezpečnosť štátu. K.Perlmutter formuluje teóriu, ktoréj základným princípom je spominaný korpo- ratívny profesionalizmus, reprezentovaný splynutím „profesionálneho vojaka“ a „byrokrata“, teda zlúčením skupinovej exkluzivity a manažerskej zodpoved-

nosti.⁴² Podľa nášho názoru reflekтуje táto teória význam štandardov a vládnych inštitúcií, ako aj vplyv aktuálnych transformačných trendov pôsobiacich na ozbrojené sily v rámci prebiehajúcej politickej problematiky. V tomto kontexte ide hlavne o profesionalizácii ozbrojených siel, ich prepojenie s hospodárskou základňou štátu, o postavenie vojenskopriemyselného komplexu, o etablovanie vojenskej doktríny ako vedy, o rozvoji technológií a o nové sociálne vplyvy v rámci procesu modernizácie, ako napríklad význam socialnej mobility v rámci spoločnosti či konkurenčného civilného sektora voči príslušníkom ozbrojených siel. Korporatívny profesionalizmus predstavuje doplnenie koncepcie vojenského profesionalizmu o prvky odražajúce aktuálne spoločenské zmeny a najnovšie vývojové trendy. Je nutné podotknúť, že ani v tejto súvislosti nedochádza k žiadnej redefinícii principov objektívnej a subjektívnej kontroly ozbrojených siel.⁴³

Ďalšou teóriou reagujúcou na transformáciu civilno-vojenských vzťahov je koncepcia Charfesa Moskosa. Jej autor na základe analýzy vývoja v poslednom období upozorňuje na závažný trend odklonu vojakov z povolania od výhradne vojenskej sféry a registruje zvyšujúcu sa mieru ich participácie v iných oblastiach politicko-spoločenského života. Ch. Moskosa hovorí o „vojakovi – diplomatovi“ či „vojakovi – vedcovi“ a podobne, čím vyjadruje názor, že profesionálni vojaci vystupujú stále častejšie v rolách odborníkov a expertov vo vzťahoch k politikom a verejnosti. Ich funkcia vojenských vykonávateľov bezpečnostnej politiky preto dostáva širšie dimenzie. Stále častejšie sa podieľajú na diskusiah týkajúcich sa bezpečnosti, pričom tento trend poukazuje na symbolické prekonávanie blokády medzi vojenským a politickým, respektívne vedeckým diskurzom. V súvislosti s Mosksovou interpretáciou vystupuje do popredia posilnenie funkčného aj spoločenského imperativu ozbrojených siel, nakoľko transformácia vojenského profesionalizmu v tomto smere zvyšuje kvalitatívnu úroveň ozbrojených siel, obmedzuje riziko vyplývajúce zo snahy politických elít o bezprostredné zasahovanie do riadenia armády a legitimizuje profesionálnu autoritú ozbrojených siel.⁴⁴ Aktuálne trendy podľa nášho názoru najviac podporujú Perlmutterovu koncepciu korporatívneho profesionalizmu, ktorá sa v tejto súvislosti dá zosúvocením na paralelnú aplikáciu jednotlivých prvkov politologického a sociologického prístupu k civilno-vojenským vzťahom a na implementáciu základných principov objektívnej a subjektívnej kontroly ozbrojených siel. V praxi tento záver potvrdzuje predovšetkým existencia zmiešaných typov civilno-vojenských vzťahov.

III. 2. Transformácia civilno-vojenských vzťahov

Zmena zahraničnopolitickej klímy v globálnom meradle so sebou priniesla celý rad determinujúcich vplyrov, ktoré sa odrazili vo všetkých sférach bezpečnostnej politiky a neobišli samozrejme ani oblasť civilno-vojenských vzťahov. Do predia vystupuje najviac proces profesionalizácie ozbrojených siel, s ktorým súvisí čím ďalej tým väčšia podpora ich úplnej transformácie na čisto

profesionálne armády. Tento trend sa v teoretickom rámci nesie v intencích politologického prístupu k civilno-vojenským vzťahom a znamená preferovanie Huntingtonom formulovanej objektívnej civilnej kontroly ozbrojených siel. Bude pravdepodobne sprevádzaný zvyšovaním dôležitosťi štandardov a vládnych struktur, ako aj významu politických elít pri demokratickom politickom riadení a civilnej kontrole ozbrojených siel. To sa na druhej strane môže odraziť v potlačení principov ich subjektívnej civilnej kontroly. Opusnením zásad všeobecnej brannej povinnosti a preferovaním maximálnej profesionalizácie ozbrojených siel môže dôjsť k oslobeniu jedného z elementárnych principov subjektívnej civilnej kontroly, ktorým je kontrola prostredníctvom vojakov základnej vojenskej služby. Postupné zatláčovanie Janowitzovo sociologického prístupu k problematike civilno-vojenských vzťahov do úzadia tak môže so sebou priniesť aj riziko v podobe eliminácie vplyvu a významu občianskej verejnosti a mimovládnych organizácií participujúcich na civilnej kontrole ozbrojených siel v neformálnej rovine v duchu základných principov subjektívnej civilnej kontroly.

Tento transformačný proces nie je len dôsledkom zásadnej zmeny geopolitickej situácie po roku 1989, pretože v základných rysoch sa začal prejavovať už v predchádzajúcom období. Podnetom preň boli procesy modernizácie spoločenských struktur a búrlivé technologické zmeny, ktoré prebiehalo v globálnom meradle, čo vytváralo pomaly ale iste celkovú zmenu charakteru ozbrojených siel a prehodenie ich postavenia v spoločnosti. Nejedná sa ani zdaleka o ukončené procesy, ale vývoj pokročil do takej miery, že sa už začinajú jasnejšie črtai kontúry budúcich podob ozbrojených siel a civilno-vojenských vzťahov. Tieto faktory sa zintenzívňali vďaka zániku bipolárneho rozdelenia sveta. Zanikla tak najväčšia hrozba nielen európskej, ale aj svetovej bezpečnosti, čo so sebou prinieslo elimináciu dotvety najzávažnejších bezpečnostných riziek. Postupné znižovanie závažnosti klasických vojenských ohrození bezpečnosti určilo proces postupnej zmeny charakteru ozbrojených siel vo vyspelých krajinách. Tieto trendy sa zákonite prejavujú aj v sfere civilno-vojenských vzťahov, nakoľko budúce postavenie ozbrojených siel v spoločnosti bude v rozdielnom miere determinované ich novými úlohami, ako aj transformáciou ich funkcií pre potreby postmodernej spoločnosti.⁴⁵

Vznik novej bezpečnostnej situácie a objavenie sa nových bezpečnostných výziev nás oprávňuje k vyslovneniu záveru, že ozbrojené sily nestratia ani v budúcnosti svoje opodstatnenie v zmysle funkčného imperativu, pričom transformácia ich postavenia v spoločnosti bude prebiehať v zmysle spoločenského imperativu. S koncom studenej vojny bola sice odstránená hrozba vypuknutia totálneho globálneho konfliktu nekonvenčného charakteru s použitím zbrani hromadného ničenia, ani zdaleka to však neznamená nastolenie svetového miera. Len v období rokov 1989–1992 prebiehalo, respektívne až dodnes prebieha 82 vojnových konfliktov, pričom však len tri mali medzištátny charakter. V nasledujúcich rokoch bol zaznamenaný celý rad ďalších konfliktov – v roku 1993 ich bolo 22, v roku 1994 31 a v roku 1995 to bolo 30 konfliktov – avšak ani jeden sa nedal charakterizať ako klasický medzištátny ozbrojený konflikt.

Nachádzame sa v štadiu, keď hrozbu medzištátneho konfliktu, respektívne konfliktu medzi alianciami vystriedalo široké spektrum hrozieb v podobe vnútrosťatých konfliktov rôznej intenzity. S poklesom výskytu vojen medzi štátmi v podobe príkladov klasických ozbrojených konfliktov sa úloha ozbrojených sil, ako nástroja na realizáciu štátnych záujmov, znížuje a vojna prestáva byť prevážajúcou formou riešenia medzinárodných sporov.⁴⁶

Práve tejto zmene sa musia prispôsobiť samotné ozbrojené sily. Tie boli doposiaľ pripravované na nasadenie v klasickom medzištátnom ozbrojenom konflikte. Nakoniec väčšia časť súčasných ozbrojených konfliktov prebieha vo vnútri štátov, či už v podobe občianskych vojen, etnických a rasových konfliktov alebo sociálnych nepokoju, je zmena funkčného a spoločenského imperativu ozbrojených sily nevyhnutná. Dá sa povedať, že tento trend transformácie charakteru ozbrojených siel v sebe zahrňa trojstupňový proces. Jeho prvým stupňom je zmena charakteru bezpečnostných rizík, ktorá sa prejavuje v podobe nových foriem ozbrojených konfliktov. Druhým stupňom tohto procesu je postupné prispôsobovanie sa ozbrojených sili zmenenej situácií transformáciou ich štruktúry a charakteru s cieľom udržania si funkčnosti a efektivnosti v zmenených podmienkach. Posledným stupňom tohto procesu je zmena postavenia ozbrojených siel v spoločnosti, ktorú zákonite vyvoláva ich samotná transformácia. Aj keď sa žiadou z týchto stupňov transformačného procesu ešte nezavŕší, ich vzájomná determinovanosť a kauzalita je zreteľná.

V súvislosti so súčasnou situáciou sa dá postupná zmena úlohy ozbrojených siel vnímať aj v kontexte ich použitia nielen ako nástroja zabezpečenia štátnych záujmov tej-toj krajiny, ale v čoraz rastúcej miere aj ako nástroja, ktorý sa dá použiť v nadnárodnom rámci na presadenie rozhodnutí medzinárodného spoločenstva. V tejto súvislosti je dôraz kladený predovšetkym na použitie ozbrojených siel pod mandátom nadnárodných organizácií pri zabezpečovaní mieru v krízových oblastiach, alebo pri jeho presadzovaní v oblastiach vojnových konfliktov. Nám najbližší príklad bývalej Juhoslávie veľmi zreteľne demonštruje zmenu náplne pôsobnosti ozbrojených siel, ktorá sa prejavovala na činnosti medzinárodných vojenských jednotiek nasadených v tejto oblasti. Tento stupňovaci proces sa začal nasadením jednotiek UNPROFOR pôsobiacich pod hlavickou OSN v Bosne a Hercegovine pri zabezpečovaní humanitárnych úloh. Postupne sa prejavil na jednotkách IFOR a SFOR, ktoré pôsobili s mandátom OSN, avšak už pri presadzovaní mieru a následne v rámci peacekeepingu na tomto teritóriu, čo bolo ďalším krokom prispôsobovania sa ozbrojených siel novým úloham. Tento trend vyrcholil v nedávnej minulosti na príklade KFOR, keď došlo k zásahu ozbrojených siel medzinárodného spoločenstva reprezentovaných NATO, ale už bez mandátu OSN, s cieľom ukončiť humanitárnu krizu v Kosove. Aj keď ide v tomto prípade o precedens ďalekosiahleho politického významu, dá sa očakávať jeho dopad na transformáciu charakteru samotných ozbrojených siel. Vplyv kosovskej krízy má veľký význam pre štúdium trendov vývoja civilno-vojenských vzťahov aj preto, že aj v budúcnosti sa dá predpokladať pôsobenie ozbrojených siel v takomto type vojenských operácií. Potvrdila to aj

samotná Severoatlantická aliancia na Washingtonskom sumite v novej strategickej koncepcii pre XXI. storočie, kde je zakotvený aj princíp zasahovania miesto územia vlastných členských štátov.

Vývoj na území bývalej Juhoslávie poukazuje tiež na spôsob, akým môžu politické faktory ovplyvňovať celkovú zmenu charakteru ozbrojených siel. Politické rozhodnutia majú za následok vytváranie takých situácií, s ktorými doposiaľ armády nemali skúsenosť a ktoré si od nich vyžadujú zásadne nové pristupy. Paralelne s formulovaním nových politických a vojenských prístupov k bezpečnostným problémom dochádza k prehodnocovaniu nedotknuteľnosti principu zvrchovanosti štátu a nezasahovania do jeho vnútorných záležitostí, a to na úkor legalizácie humanitárnych intervencii. To vytvára nové podmienky pre fungovanie ozbrojených sili a stavia ich pred úlohou transformovať svoje štruktúry v zmysle lepšej prispôsobenia sa týmto zmenám a prípravu na plnenie nových úloh. A nielen v tejto meniaci sa situácii však nemôžu ozbrojené sily resignovať na zabezpečovanie klasických úloh. Aj nadáľ pre ne ostáva prioritu vojenské zabezpečenie zvrchovanosti a územnej integrity štátu. Táto úloha je ozbrojeným silám neodhaditeľná a jej význam nesmie byť znižovaný na úkor tých úloh, ktoré sa pred ozbrojenými silami objavujú v súvislosti aktuálnej situáciou a zmenenými podmienkami.⁴⁷ Medzi spomenuté sekundárne, ale čoraz častejšie sa vyskytujúce úlohy patrí účasť ozbrojených siel v mierových operáciach, aktívna participácia v systéme kolektívnej bezpečnosti, kontrola zbrojenia a zamedzenie proliferácie zbrani hromadného ničenia, boj proti terorizmu ako aj pomoc civilným zložkám v prípade prirodzených katastrof.⁴⁸ V tomto zmysle sa dá uvedená transformácia charakteru ozbrojených siel vnímať len ako rozšírenie ich pôsobnosti v reakcii na meniacu sa situáciu v bezpečnostnom prostredí, a nie ako rádikálna zmena ich funkčného imperativu.

Ozbrojené sily získavajú v súvislosti s momentálnym preferovaním koncepcie „Ideal Politik“ v zahraničných vzťahoch zo strany Západu nový rozmer svojej legimitity. Rozšírenie pôsobnosti ozbrojených siel o ďalšie úlohy zvyšuje ich verejnú podporu ako aj mieru ich dôveryhodnosti v spoločnosti. Trend rozšírenia ich funkčného imperativu v súvislosti s transformáciou ich charakteru sa prejavuje v pozitívnom chápaniu ozbrojených siel ako „mierovej sily“. Plnenie tzv. mierových úloh im zabezpečuje aj zvýšenú podporu zo strany občanov v porovnaní so zasívaním ich tradičných úloh.⁴⁹ Tento trend sa prejavuje vo všetkých vyspelých krajinách, a to nárostrom verejnej akceptácie ozbrojených siel a tým pádom aj vyššou mierou ich oprávnenosti prostredníctvom tejto podpory.

V načrtnutom rámci sú samotné civilno-vojenské vzťahy poznámané všetkými vplyvmi vychádzajúcimi zo spominaných vývojových trendov. Postavenie ozbrojených siel spoločnosti a ich vzájomné vzťahy môžeme v nových podmienkach sledovať v troch oblastiach, ktoré formujú ich funkčný a spoločenský imperativ. Prvou z nich je medzinárodná situácia, v rámci ktorej sa vytvárajú jednotlivé bezpečnostné rizíká a špecifické typy ohrození, na ktoré musia byť ozbrojené sily prípravené reagovať. Druhou oblasťou je vnútropoličká situácia v tom-ktorom štáte, nakoniec politické a ekonomicke faktory zohrávajú dôležitú

rolu pri formovaní charakteru a typu ozbrojených sôl. Poslednou oblasťou, v ktorej prebiehajú zmeny v sfére civilno-vojenských vzťahov, je oblasť spoločenská. Ide o historické tradície a kultúrne orientácie súvisiace s postavením ozbrojených sôl v spoločnosti. Transformácia ozbrojených sôl nie je determinovaná len racionálnym faktorm, ktoré majú svoj pôvod v zahraničnopolitickej a vnútropoličkej oblasti, ale svoju úlohu zohrávajú aj faktory ako tradícia ozbrojených sôl a dedičstvo minulosti vo vzťahu k ich organizačnej štruktúre, charakteru či vojenskej kultúre.⁵⁰

Tieto tri oblasti determinujú v rozhodujúcej miere schopnosť a pripravenosť ozbrojených sôl adekvátnie reagovať na nové výzvy. Limitujú tiež mieru, do akej sú ozbrojené sily schopné zmeniť, respektívne prispôsobiť svoj funkčný a spoločenský imperatív aktuálnej situáciu a súčasným podmienkam. Koniec studenej vojny totiž vytvoril situáciu, v ktorej je pôsobnosť a opodstatnenosť ozbrojených sôl vystavaná prehodnocovaniu. Zmena vo vnímaní rizík a bezpečnostných ohrození nastolila otázku, akým spôsobom má prebehnúť celková transformácia ozbrojených sôl v smere zabezpečenia ich efektívneho fungovania, ako aj ich postavenia v rámci spoločnosti. Nejde však o proces, ktorý by mal určity hodnotový náboj, alebo ktorý by znamenal zvyšovanie významu, respektívne marginalizáciu ozbrojených sôl v spoločnosti. Ide o transformačný proces týkajúci sa prípravy ozbrojených sôl na ďalšie pôsobenie v nových podmienkach a v zmenenom bezpečnostnom prostredí. Tento proces sa dá charakterizovať ako rekonštrukcia ozbrojených sôl v súvislosti s novou definíciou ich cieľov a úloh.

III. 3. Problematika profesionalizácie ozbrojených sôl

Jedným z najdôležitejších trendov, ktorí súvisí s transformáciou ozbrojených sôl, je ich profesionalizácia. Tento faktor sa veľmi výrazne odraža v civilno-vojenských vzťahoch, nakoľko ide o otázku vnímania veľmi citivo ako odborníkmi, tak aj širokou verejnosťou. V súčasnej dobe dochádzajú vo všetkých vyspelých krajinách k otvorenému diskusií o type ozbrojených sôl, ktorý by zodpovedal podmienkam začiatku XXI. storočia. Ide o diskusiú, ktorá je založená na odlišných historických skúsenostach a ktorá úzko súvisí s problematicou profesionalizácie ozbrojených sôl a všeobecnej brannej povinostou. V kontinentálnej Európe má povinná základná vojenská služba dlhoročnú tradíciu, napríklad v post-komunistických krajinách, respektívne je elementárnym prvkom demokratickej bezpečnostnej kultúry, ako je to ponímané v Nemecku, kde má všeobecná branná povinnosť politicky rozmer. Vo Francúzsku, Holandsku i ďalších západoeurópskych krajinách bola situácia podobná, avšak s tým rozdielom, že koniec Studenej vojny inicioval postupnú transformáciu na výlučne profesionálne ozbrojené sily. Krajiny ako USA a Veľká Británia, ktorých ozbrojené sily boli založené na tradícii dobrovoľnej vojenskej služby sú v inej pozícii, pretože na nové trendy nemusia odpovedať prostredníctvom zásadnej zmeny koncepcie

ozbrojených sôl.⁵¹ Veľmi pertraktovanou otázkou sa stáva to, či majú zásadnou koncepciou zmenou v charaktere ozbrojených sôl reagovať na situáciu po skončení studenej vojny všetky krajinu so zavedenou povinnou základnou vojenskou službou a preorientovať sa na úplnú profesionalizáciu svojich armád.

V poslednom desaťročí sa v rastúcej miere prejavovala potreba reformy principov povinnej vojenskej základnej služby. Oproti historicko-tradicionalistickým faktorom nadobúdali čoraz väčší význam racionálneho argumentu, ktoré dôslednejšie reflektovali meniaci sa podmienky v bezpečnostnej sfére. Sučasným hlavným trendom je totiž nahŕdzanie masovej armády založenej na branchoch a zálohach armádou kádrovou, založenou na kvalitne vycvičených vojakoch schopných obsluhovať vyspelú modernú techniku. Je to najvýznamnejší faktor pri podpore zvyšovania úrovne profesionalizácie ozbrojených sôl. Tento proces sa môže prejavovať v niekoľkých stupňoch, príčom najextrémnejším je absolútne zrušenie všeobecnej brannej povinnosti a zavedenie čisto profesionálnej armády. Miernejsím stupňom, respektívne variantom je skrátenie dĺžky povinnej základnej vojenskej služby, ako aj liberalizácia podmienok alternatívnej civilnej služby. Možno konštatovať, že so zmenami v inštitucionálnych základoch ozbrojených sôl a s transformáciou nielen ich funkcií, ale aj samotného postavenia v spoločnosti súvisia ďalšie zmeny v bezpečnostnej kultúre. Najmarkantnejšie sú to prejavuje práve v polemike týkajúcej sa reformovania principu všeobecnej brannej povinosti a zmeny charakteru povinnej základnej vojenskej služby, čo je vo všeobecnosti problémom bezprostredne sa dotýkajúcim vzťahu verejnosti a ozbrojených sôl. Tieto trendy sa stihli odraziť už aj v praxi, pretože ku koncu studenej vojny mali profesionálnu armádu len dve krajin - Veľká Británia a Luxembursko. V deväťdesaťtich rokoch sa k nim pripojili celý rad ďalších krajín, ktoré alebo úplne zrušili povinnú základnú vojenskú službu, alebo začali postupne kroky k vytvoreniu výlučne profesionálnych ozbrojených sôl. V roku 1994 zaviedlo profesionálnu armádu Belgicko a Holandsko, v časovom horizonte roku 2002 ohlásilo zrušenie všeobecnej brannej povinnosti tiež Francúzsko.⁵²

V prípade demokratických krajín možno nájsť dva modely ozbrojených sôl, ktorých odlišnosť spočíva práve v prístupe k všeobecnej brannej povinosti. V období Studenej vojny malá väčšina krajín zavedený systém povinnej základnej vojenskej služby. Ozbrojené sily tvorili relativne malé profesionálne jadro, ich základom však boli civilisti, ktorí ako branci prešli vojenským výcvikom a po ich zaradení do zálohy boli povolávaní na pravidelné cvičenia. Najdôležitejšie bol tento model uvedený do praxe vo Švajčiarsku, ktorého ozbrojené sily sú až dodnes založené na konskripcionom milíčnom systéme.⁵³ V menšej miere bol zástupený model profesionálnej armády reprezentovaný ozbrojenými silami USA a Veľkej Británie. Išlo o model založený na armáde, ktorej základom boli profesionálni vojaci dopĺňovaní v prípade potreby záložníkmi, ktorých služba, ako aj výcvik spočívali na princípe dobrovoľnosti. Pri ich pôsobení ako záložníkov ozbrojených sôl fungoval zmluvný vzťah. Ďalším modelom, ktorý sa postupne presadzoval pred koncom studenej vojny a ktorý je charakteristický pre mnohé

krajiny Západu aj Východu, je zmiešaný model založený na spojení niektorých základných princípov predchádzajúcich dvoch modelov. Tento model sa opiera o silné profesionálne jadro ozbrojených síl, ktoré je doplnené vojakmi nie na základe dobrovoľnosti, ale na princípe povinnej základnej vojenskej služby. Jeho nevyhnutným predpokladom je teda pretvranie všeobecnej brannej povinnosti, aj keď v súvislosti so súčasnou bezpečnostnou situáciou a aktuálnym trendom vo vojenskej sfére skrátenou na efektívne minimum.⁵⁴ Ke tomuto modelu sa približuje napríklad nemecký Bundeswehr a čím ďalej tým viac aj ozbrojené sily Izraela.

V obdobi prebiehajúcej transformácie ozbrojených síl a so zintenzívňovaním procesu ich profesionalizácie sa čoraz viac presadzuje zmiešaný model a tzv. dvojzložkové ozbrojené sily. Zmiešaný model je kompromisom medzi modelom čistého profesionálneho armády a modelom založenom na konkričnom miličnom systéme. Dá sa v ňom dosiahnuť dostačujúcu rovnováhu medzi Huntingtonovým politologickým prístupom k ozbrojeným silám a Janowitzovým sociologickým prístupom. V teoretickej rovine civilno-vojenských vzťahov je možné posudzovať charakter prispôsobenia sa ozbrojených síl novým podmienkam v zmysle ich transformácie a profesionalizácie podľa analýzy funkčného a spoločenského imperativu. Zmiešaný model ozbrojených síl založený na armáde s profesionálnym jadrom a záložnými rezervami pripravenými na základe všeobecnej brannej povinnosti, je podľa nás v súčasnosti jedným z vhodných riešení a adekvátnou odpovedou na nové bezpečnostné výzvy.

V tomto kontexte je zaujímavé zamyslieť sa aspoň hypoteticky aj nad problematikou zavedenia všeobecnej brannej povinnosti pre ženskú populáciu. Ten-to zaujímavý experiment sa s úspechom osvedčil v Izraeli, aj keď jeho aplikácia bola dôsledkom tamnejšej špecifickej bezpečnostnej situácie. Za určitých podmienok však nemusí ísť len o experiment, ale o eventuálny trend v XXI. storočí. Z hľadiska funkčného imperativu ozbrojených síl by zavedenie povinnej základnej vojenskej služby aj pre ženy mohlo priniesť zvýšenie ich efektívnosti a posilnenie ich logistických a servisných zložiek. Z hľadiska spoločenského imperativu by zavedenie takého modelu univerzálnej všeobecnej brannej povinnosti, respektive jeho variácií mohlo tiež znamenať podstatné zvýšenie miery kompatibility ozbrojených síl a spoločnosti, ako aj výrazné zlepšenie úrovne ich civilnej kontroly. Druhou stranou tejto mince je otázka postavenia žien v rámci profesionálnych ozbrojených síl. V západných krajinách sa čím ďalej tým viac prehľubuje proces feminizácie v ozbrojených silách tohto typu, ktorý je spojený so zmenou myšlienky, respektive vnimania žien v uniforme. Aktuálne trendy smerujú k definitívному odstráneniu rozdielov medzi profesionálnymi vojakmi na rodovom základe, čo by mohlo vyústíť k zravnoprávneniu žien pri výkone služobných povinností. V dnešnej dobe už existujú profesionálne armády, v ktorých sú ženy zaradené aj do bojových jednotiek.

Aj keď sa môže zdáť, že súčasnosť už nevytvára predpoklady pre existenciu povinnej základnej vojenskej služby a zahranično-politickej tendencie, ako aj aktuálna situácia na poli medzinárodných vzťahov vytvárajú podmienky pre zruše-

nie všeobecnej brannej povinnosti, myslíme si, že sa tento trend nedá aplikovať naraz a vo všetkých štátach. Hoci sa po zániku bipolárneho rozdelenia sveta a po odstránení najakútnejšieho rizika vypuknutia globálneho ozbrojeného konfliktu zdá, že súčasné bezpečnostné ohrozenia už nepredstavujú dostačujúce závažné vojenské nebezpečenstvo, neospravedlňuje to podceňovanie významu ozbrojených síl v budúcnosti. Na základe historických skúseností sa dá predpokladať, že budúce storočie nebude tvoriť výnimku a nebude bezprecedentným obdobím mieru bez politických kríz vrcholiacich v podobe konfliktov rôzneho charakteru a intenzity. V rovine teoretických analýz sa môžeme stretnúť s celým radom proti sebe stojaciach koncepcii snažiacich sa o predpoveď budúceho vývoja na základe interpretácie aktuálnych trendov. Táto široká škála možných scenárov vývoja začína na jednej strane teóriou o konci dejín predstavenou F. Fukuyamom, na druhej strane konci Huntingtonovými teóriami o zrážkach civilizácií či Brzezinského vizií o „choase“ v XXI. storočí. V tomto kontexte je pochopiteľnejšie, prečo podceňovanie významu ozbrojených síl v budúcnosti, ako aj podceňovanie ich úlohy v rámci medzinárodných vzťahov nie je na mieste. Prikláname sa skôr k tej strane názorového spektra, ktorá v budúcom storočí očakáva burlivý politický vývoj naplnený pestrou škálou politických kríz a ozbrojených konfliktov.⁵⁵ V rámci takéhoto scenára by vývoj v Európe smerom k stabilite a prosperite prostredníctvom bezpečnostných a politických integračných procesov predstavoval len výnimku z rizikového politického vývoja v XXI. storočí. Práve tieto súvislosti považujeme za rámec, ktorý by mohol predstavovať základ, od ktorého je potrebné odvíjať úvahy o charaktere a fungovaní ozbrojených síl v nastávajúcom období a ktorý bude zároveň v rozhodujúcej miere determinovať formovanie civilno-vojenských vzťahov. Za takýchto podmienok bude podľa nás transformácia funkčného imperativu ozbrojených síl v smere reflektovania požiadaviek a výziev novej bezpečnostnej situácie prebiehať paralelne s transformáciou ich spoločenského imperativu.

IV. PROCES VÝVOJA CIVILNO-VOJENSKÝCH VZŤAHOV V SR

IV. 1. Východiská a podmienky civilno-vojenských vzťahov na Slovensku

Zásadné politické zmeny súvisiaci s rokom 1989 sa v rozhodujúcej miere odrazili vo všetkých spoločenských sférach, neobišiel teda ani sférus bezpečnosti. V tejto oblasti, ktorá bola do novembrových udalostí pod monopólnou kontrolou Komunistickej strany, sa proces celkovej transformácie prejavil veľmi marxistike. Je to vcelku pochopiteľný vývoj, nakoľko novo nastupujúca politická gamitúra videla jednu zo svojich priorit práve v reforme bezpečnostného aparátu, ktorý bol dotedy bezvýhradne podriadený vládnucnej politickej strane. V rámci budovania demokratického systému muselo zákonné dôjsť aj k formovaniu novej bezpečnostnej politiky a reforme náležitých inštitúcií. V tejto kapitole sa pokúsime podrobif účelovej analýze systém špecifických vzťahov medzi ozbrojenými silami a civilnou sférou, respektive medzi Armádou SR a slovenskou spoločnosťou v období po vytvorení zvrchovaného štátu v roku 1993.

V prípade Armády SR sa jej funkčný imperiatív odvíja od schopnosti zabezpečiť státle záujmy SR, a to v podobe ochrany nezávislosti, suverenity, územnej integrity, neporušiteľnosti štátnych hraníc, celkovej bezpečnosti, ekonomickej prosperity a sociálnej stability. V druhom paragrafe Zákona NR SR o zriadení Armády SR sa hovorí, že úlohou armády je brániť slobodu, nezávislosť, zvrchovanosť, územnú celistvosť SR a pomáhať pri odstraňovaní následkov živelných pohrom a katastrof ohrozujúcich ľudské životy alebo majetok vo veľkom rozsahu.⁵⁶ Pôsobenie Armády SR ako inštitúcie sa odvíja spolu s hlavnými princípmi bezpečnostnej politiky od Ustavy SR a od Obrannej doktríny SR.

Podrobnejšie a konkrétnejšie rozpracovanie postavenia a úlohy Armády SR v politickej systéme nájdeme v Brannom zákone NR SR a v detailnejších normách a predpisoch. Všetky zmienené dokumenty predstavujú legislatívny a dlhodobejší bezpečnostno-politickej rámec pre fungovanie Armády SR. Obranná doktrína SR bola schválená 30.6.1994 a vyjadruje základné podmienky, ciele a zásady činnosti štátu v oblasti jeho obrany. Pre skúmanú problematiku postavenia Armády SR v spoločnosti a pre s ním súvisiaci systém vzťahov je v tomto dokumente najdôležitejšia 4. a 5. časť. Štvrtá časť vymedzuje hlavnú úlohu Armády SR, ktorou je na základe vlastnej pripravenosti schopnosť odvraťiť ohrozenie suverenity štátu včasným prijatím nevyhnutných obranných opatrení na vlastnom území a v prípade napadnutia odraziť vzdušný a pozemný útok agresora. Armáda SR musí sily, ktoré prenikli na územie štátu ničiť aktívnu činnosťou pravidelných alebo mobilizačne rovinutých sôl, s cieľom obnoviť územ-

nú integritu a suverenitu štátu. Má pritom politicko-vojensky využiť podporu iných štátov a medzinárodných organizácií. Armáda SR je ďalej poviná zabezpečiť obranu a ochranu obyvateľstva a objektov dôležitých pre fungovanie štátu. Likvidáciu následkov mimoriadnych situácií má zabezpečovať v úzkej súčinnosti s civilnou ochranou a územnými orgánmi verejnej správy.⁵⁷ Piata časť Obrannej doktríny SR objasňuje podmienky jej realizácie a zdôrazňuje základný princip civilno-vojenských vzťahov, akým je demokratické politické riadenie a civilná kontrola ozbrojených sôl.

Udalosti spojené s novembrom 1989 znamenali v sfére bezpečnostnej politiky zásadnú zmenu. Pred celou spoločnosťou sa otvorila možnosť transformovať politickej systéma a reštrukturalizovať jeho inštitúcie pre podobu všeobecne osvedčenej v stabilných demokraciach. Tieto procesy neobišli ani ozbrojené sily. Komplexný proces transformácie ozbrojených sôl a v súvislosti s tým aj proces formovania civilno-vojenských vzťahov je na Slovensku determinovaný v rozhodujúcej miere vnútropoliticími faktormi. Úsilie konštituovať demokratický režim si bezpodmienečne vyžaduje zakotvenie takých principov civilno-vojenských vzťahov, ktoré by zodpovedali štandardnému západnému modelu. Rozhodujúcu úlohu hrá princíp civilnej kontroly a demokratického riadenia ozbrojených sôl. Pre interpretáciu tohto axioma v reálnych slovenských podmienkach je nutné zdôrazniť, že nemôže byť vnímaný v striktke obmedzenom rámci absolútnej dominancie civilnej sféry nad vojenskou. V skutočnosti ide totiž o komplexný a vzájomne prepojený proces určovania cieľov ozbrojených sôl a sledovania ich napĺňania ako zo strany politických inštitúcií, tak aj verejnosti. Tento proces je vykonávaný prostredníctvom formálnych a neformálnych nástrojov, príčom ide o proces obojsmerný a vzájomne prepojený.⁵⁸

Hlavným predstaviteľom formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov na Slovensku je Národná rada SR, ďalej inštitúcie exekutívnej moci ako Vláda SR a Prezident SR, a v neposlednom rade Ústavný súd SR. Národná rada SR disponuje základnými mechanizmami na plnenie tejto úlohy. Bezprostredným nástrojom je Výbor pre obranu a bezpečnosť a sprostredkovaným, ale rovnako efektívnym nástrojom je právomoc jej pléna schvaľovať rozpočet Ministerstva obrany SR. Samotné ministerstvo, ako podriadený orgán Vlády SR, je zodpovedné za demokratické riadenie Armády SR. Ďalšími aktermi civilno-vojenských vzťahov sú prezident SR, ako orgán demokratického riadenia Armády SR a Najvyšší súd SR, ako orgán reprezentujúci civilnú kontrolu ozbrojených sôl. Vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov v podmienkach SR nie sú dnes zásadné nedostatky, pretože všetky najdôležitejšie pravidlá a normy zavedené v krajinách s dihorôčnou demokratickou tradíciou boli prijaté, respektive sú prijímané aj u nás. Problémom však nadále ostáva kvalita ich uplatňovania v systéme civilno-vojenských vzťahov.

Na druhej strane, celková vyváženosť civilno-vojenských vzťahov v SR je limitovaná ich nedostatočným rozvinutím v neformalnej rovine. Táto rovina je charakterizovaná dôležitosťou priameho podielu verejnosti na výkone civilnej kontroly Armády SR, avšak už nie na jej demokratickom riadení. Ide o nespo-

stredkovánu kontrolu pomocou mechanizmov občianskej spoločnosti zakotvených v ústavnom rámci. V reálnych podmienkach však na Slovensku štátnemu sektoru, respektíve vládnym inštitúciám chýbajú mimovládni partneri participujúci na kontrole. Prí standardný západný model civilno-vojenských vzťahov je prítomnosť silnej civilnej kontroly zo strany verejnej mienky, civilných expertov na bezpečnosť, (bezpečnostnej komunity) ako aj existenciu mimovládnych organizácií aktívne pôsobiacich v sfére bezpečnostnej politiky zásadným prvkom, ktorého do budovania by sa malo na Slovensku realizovať v dohľadnom čase. Rovnávka medzi formálou rovinou a neformálou rovinou civilno-vojenských vzťahov je mimoriadne dôležitá a jej absencia vytvára potenciálne riziko. Prítomnosť takých mimovládnych organizácií ako napríklad Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku (SFPA), Nadácia Friederica Eberta (FES) či UNESCO centrum pri Univerzite Komenského, je veľmi dôležitá. V súčasnosti je však nutné konštatovať, že tretí sektor na Slovensku, reprezentovaný uvedenými organizáciami, ešte stále nie je v kontexte neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov rovnocenným partnerom štátnych inštitúcií. K tomuto záveru sme boli nútenci dôjsť aj napriek tomu, že v súčasnosti už v sfére bezpečnosti existujú pozitívne skúsenosti zo spolupráce vládneho sektora s mimovládnymi organizáciami. Na tejto báze sa uskutoční aktivity ako Projekt seminárov o národnej bezpečnosti (MO SR – Stredisko strategických štúdií, SFPA – Výskumné centrum, Nadácia Friederica Eberta) a Projekt vzdelenávania v oblasti bezpečnosti (MO SR, holandské Centrum európskych bezpečnostných štúdií CESS, UNESCO centrum). To vytvára určitý základ, z ktorého sa pri príprave ďalších aktivít v rámci spolupráce vládnych inštitúcií a tretieho sektora a pri korevaní bezpečnostnej komunity na Slovensku dá v súčasnosti vychádzať.

IV. 2. Etablovanie civilno-vojenských vzťahov vo formálnej rovine

Postavenie Armády SR v spoločnosti je predovšetkým dané charakterom vzťahov v inštitucionálnej sfére, kde ide o interakciu ozbrojených sil so štátnymi orgánmi a politickými elitami. Vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov je dôraz kladený na inštitúcie a zákony. V tejto sfére pôsobia volení predstaviteľia štátnych inštitúcií ako poslanci, prezident, členovia vlády, ako aj menovaní predstaviteľia štátnej exekutívy, ktorí vytvárajú predpoklady pre demokratické riadenie a civilnú kontrolu ozbrojených sil zo strany spoločnosti. Existuje niekoľko základných parametrov, ktorých napĺňanie sa považuje za nevyhnutné pri posudzovaní toho, či štát uplatňuje efektívne demokratické riadenie a civilnú kontrolu ozbrojených sil a aké podmienky pre civilno-vojenské vzťahy vytvára. Prvým z nich je ústava a ďalšimi záklonnmi formulované rozdelenie práv a povinností medzi orgánmi exekutívnej moci. Legislatívny rámec jasne definuje, kto v mieri riadi a velí Armádu SR, kto povýšuje dôstojníkov, kto má právo rozhodovať v krízových situáciách a kto vyhlasuje vojnový stav. Ďalším zo základných

princípov demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil je nadstranickosť a vnúropolitická neutralita. Popri týchto základných regulatívnych prostriedkoch, akými sú záklonné stanovené rozdelenia kompetencií, existuje aj nepriamy nástroj demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil, akým je právomoc parlamentu schvaľovať rozpočet na obranu. Na ďalšom stupni stojí vládna kontrola ozbrojených sil, respektíve ich najvyššieho velenia v miestovom období prostredníctvom ministerstva obrany a jeho demokraticky zvolených či menovaných civilných predstaviteľov. Tento systém vytvára podmienky na realizáciu základných cieľov a rozhodnutí štátnych orgánov pre fungovanie ozbrojených sil. V podmienkach Slovenskej republiky sa tieto štátne inštitúcie, participujúce na demokratickom riadení a civilnej kontrole Armády SR vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov vytvorili od počiatku vzniku štátu. Je ich možné rozdeliť na dve skupiny. K vrcholným orgánom patria Prezident SR, Vláda SR, Výbor pre obranu a bezpečnosť Národnej rady SR a Rada obrany štátu. K druhej skupine orgánov patrí v prvom rade Ministerstvo obrany SR, ako aj niektoré iné orgány štátnej správy pôsobiacie na miestnej úrovni.

Z hľadiska politickejho systému je Slovenská republika parlamentnou demokraciou. Inštitúciou zohrávajúcou najdôležitejšiu úlohu v demokratickom politickom riadení a civilnej kontrole Armády SR je preto Národná rada SR. NR SR má ako jediný ústavodarný orgán výhradné právo schvaľovať a prijímať zákony a legislatívne normy, ako aj rozhodovať o branne-bezpečnostných otázkach zásadného významu. Ako predstaviteľ zákonodarnej moci schvaluje výšu rozpočtu pre rezort obrany a prerokúva návrhy orgánov výkonnej moci, ako napríklad Vlády SR či Rady obrany štátu. Najdôležitejším orgánom NR SR pôsobiacim v sfére bezpečnostnej politiky je Výbor NR SR pre obranu a bezpečnosť, ktorý koordinuje spoluprácu s ostatnými orgánmi participujúcimi na demokratickom riadení a civilnej kontrole ozbrojených sil a zabezpečuje komunikáciu parlamentu priamo s Armádou SR. Jeho prostredníctvom dochádza k úzkej väzbé medzi politickou sférou a ozbrojenými silami, ako aj Armádou SR, ktorá je ich rozhodujúcou zložkou.

Prezident SR ako predstaviteľ výkonnej moci je hlavným veliteľom ozbrojených sil. Z praktického hľadiska predstavuje hlavne symbolickú a formálnu autoritu, ale v systéme deľby moci, ktorý je v SR uplatňovaný, je vybavený niektorými jedinečnými právomocami. V jeho kompetencii je vyhlásiť na základe návrhu vlády SR a po schválení NR SR vojnový stav. Prezident môže taktiež na základe ústavy vyhlásiť stav bezpečnostného ohrozenia, ako aj brannej pohotovosti štátu. Má právomoc povyslovať dôstojníkov do generálskych hodností a udeľovať povolenie občanom SR na službu v ozbrojených silach cudzích krajín.⁵⁹

Vláda SR ako najvyšší orgán výkonnej moci zabezpečuje realizovanie úloh a cieľov štátu v oblasti bezpečnostnej politiky. Je zodpovedná za posilňovanie a udržiavanie obranyschopnosti krajiny, pričom má právomoc vydávať vládne nariadenia a dekréty s normatívou účinnosťou v oblasti obrany a bezpečnosti. K právomociam Vlády SR patrí aj navrhovanie výšky štátneho rozpočtu pre

rezort obrany a uzatváranie medzinárodných bezpečnostných dohôd a spojeneckých zmlúv, ktoré po schválení NR SR vytvárajú zahranično-politickej rámec pre pôsobenie ozbrojených sôl SR. Rovnako je tomu aj v prípade vnútropolitického rámcu fungovania ozbrojených sôl.⁶⁰

Poľskou inštitúciou patriacou k vrcholnému orgánom demokratického riadenia a civilnej kontrole ozbrojených sôl vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov je Rada obrany štátu, ktorá má medzi orgánmi exekutívnej moci špecifickú poziciu. Jej úlohou je príprava a organizácia obrany Slovenskej republiky. Predstavuje inštitúciu zodpovedajúcu bezprostredne za plánovanie, koordinovanie a realizáciu základných principov obrannej a bezpečnostnej politiky štátu. Rada obrany štátu má právomoc definovať základnú koncepciu budovania obranného systému SR, ako aj podieľať sa na formovaní a ovplyvňovaní trendov budovania Armády SR. Koordinuje prácu jednotlivých ministerstiev a ďalších orgánov štátnej správy a v prípade bezpečnostného ohrozenia a brannej pohotovosti štátu pripravuje všetky spomínané inštitúcie na pôsobenie v krízových podmienkach, respektive vo vojnovom stave. Rada obrany štátu navrhuje Vláde SR spôsoby ekonomickej podpory obrany štátu. Zabezpečuje tiež kooperáciu jednotlivých orgánov pri príprave na situáciu priamo či nepriamo ohrozujúcej bezpečnosť Slovenskej republiky. Jej úlohou je taktiež analýza a hodnotenie vojensko-politickej situácie a navrhovanie alternatívnych spôsobov zabezpečovania štátneho záujmov Slovenskej republiky. Aktívne sa podieľa na vypracovaní bezpečnostnej doktríny štátu a na štátnej obrannej stratégii, dohliada aj na ich realizáciu jednotlivými orgánmi riadenia obrany Slovenskej republiky. Ma za úlohu prípravovať územie a občanov na obranu pred vonkajším - obzvlášť vojenským - ohrozením a v relevantnom prípade organizovať a koordinovať ako ekonomickú, tak aj vojenskú mobilizáciu, čo sú najdôležitejšie mechanizmy na zabezpečenie hospodárskych zdrojov a fudskejho potenciálu pre potreby obrany zvrchovanosti a územnej celistvosti Slovenskej republiky. Rada obrany štátu participuje na zabezpečovaní vnútornej bezpečnosti, pokojja a verejného poriadku na území Slovenskej republiky, a to ako v období mielu, tak aj počas bezpečnostného ohrozenia a v situácii brannej pohotovosti štátu, prípadne v záverečnej fáze vyhorenia bezpečnostnej krízy počas vojnového stavu. Rada obrany štátu pripravuje v prípade ozbrojeného konfliktu základné podmienky pre pôsobenie Vlády SR. Počas vojnového stavu rozhoduje o najdôležitejších problémoch aktuálnej vojensko-politickej situácie na území Slovenskej republiky, pričom jej prvoradou prioritou je udržať jej štátnu suverenitu a teritoriálnu integritu. Legislatívne opodstatnenie Rady obrany štátu je doposiaľ podrobenej širokej diskusii a je treba pripomienuť, že v tejto oblasti je asi najviac nedoriešených otázok, hlavne pokiaľ ide o rozdelenie kompetencií.

K druhej skupine orgánov demokratického riadenia a civilnej kontrole ozbrojených sôl SR vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov patri Ministerstvo obrany SR a niektoré nižšie orgány štátnej správy. Ministerstvo obrany SR je najdôležitejším orgánom štátnej administratívy, ktorý je zodpovedný za Armádu SR. Koordinuje aktivity ozbrojených sôl s cieľom prípravy a zabezpečenia obra-

nyschopnosti Slovenskej republiky. Pripravuje návrhy koncepcii a dlhodobé plány na budovanie Armády SR, príčom je bezprostredne zodpovedné za ich realizáciu. Do právomoci Ministerstva obrany SR tak popri samotnom riadení Armády SR spadá taktiež vypracovávanie plánov a realizácia príprav na ozbrojený konflikt v rámci obrany územia štátu a zodpovednosť za obranu SR. Na jeho čele by mal stať civilný politik, ktorý spolu s civilným vedením rezortu vytvára protíváhu generálemu štábarmády, ktorý je naopak čisto profesionálne vojenskou veliacou zložkou. Civilné vedenie Ministerstva Obrany SR ako predstaviteľ demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR je za realizáciu vladnej politiky v oblasti obrany a bezpečnosti priamo zodpovedné Vlade SR a Národnej Rade SR.

Nezanedbateľnú rolu zohráva Ministerstvo zahraničných vecí SR, ktoré sa podieľa na vytváraní zahraničnopolitickejho rámcu pre pôsobenie ozbrojených sôl a na realizácii činností vyčlenených jednotiek Armády SR v zahraničí v rámci rôznych medzinárodných misií. Ministerstvo vnútra SR spolupracuje s Ministerstvom obrany SR obzvlášť v oblasti vnútornej bezpečnosti a ochrany obyvateľstva Slovenskej republiky, napríklad v prípade živelných pohrôm. Dôležitú rolu zohrávajú taktiež ekonomicke ministériá, ako Ministerstvo hospodárstva SR či Ministerstvo financií SR, ktoré ovplyvňujú hľavne finančné politiky a podielajú sa na príprave návrhu rozpočtu pre rezort obrany, ako aj na samotnom realizovaní financovania a akumulácie zdrojov na zabezpečenie efektívneho fungovania ozbrojených sôl a Armády SR. Prípravou a zabezpečením prostriedkov súvisiacich s bezpečnosťou a obranou sú taktiež poverené jednotlivé orgány štátnej správy na rôznych stupňoch riadenia. Tieto orgány nesú zodpovednosť za koordináciu činností súvisiacich s fungovaním ozbrojených sôl a so zabezpečením obranschopnosti Slovenskej republiky v im podliehajúcich územno-správnych celkoch.

IV. 3. Formovanie civilno-vojenských vzťahov v neformálnej rovine

Na rozdiel od pomerne dobre etablovanej formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov sa neformálna rovina v podmienkach Slovenskej republiky ešte len kryštalizuje. Ide v nej hlavne o civilnú kontrolu ozbrojených sôl, nakolko verejnosť a mimovládne organizácie nemajú kvalifikáciu a ani kompetencie podieľať sa na demokratickom riadení ozbrojených sôl. Najtransparentnejším prejavom vzťahu medzi spoločnosťou a ozbrojenými silami je v tejto súvislosti verejná mienka. Zároveň je aj efektívnym prostriedkom ich civilnej kontroly. Popri nej sa v neformálnej rovine vyskytuje aj inštitucionalizovaný prvok civilnej kontroly, ktorý sú mimovládne organizácie, predstavujúce bezprostredného partnera štátnych inštitúcií pre spoluprácu v sfére bezpečnostnej politiky a obrany v rámci základných principov štandardného demokratického modelu civilno-vojenských vzťahov.

Jedným z veľmi dôležitých aspektov civilno-vojenských vzťahov je aj samotný postoj verejnosti k otázkam súvisiacim s bezpečnosťou a ozbrojenými silami. Tento postoj sa dá podľa nás v neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov charakterizať ako fundamentálny prvok celého systému interakcie medzi ozbrojenými silami a spoločnosťou. Problem dôveryhodnosti obsahuje dve nazvájom súvisiace sféry. Analytická sféra sa opiera o spracovanie toho, do akej miery sa verejnosť vo všeobecnosti zaujíma o záležitosť bezpečnosti a ozbrojených sil a či je tento záujem dostatočný na to, aby sa mohlo hovoriť o aktivnom postoji spoločnosti. Túto sféru nemožno podceňovať, pretože v prípade pasívneho postoja môže dojsť k ľahostojnosti a k absencii záujmu o bezpečnostnú problematiku a tým aj k obmedzenej spätej väzbze medzi spoločnosťou a ozbrojenými silami. Na to úzko nadväzuje syntetická sféra, reflektojuča už bezprostredne kvalitu postojov verejnosti k bezpečnostnej problematike, lebo práve na základe týchto parametrov sa vytvára a formuje miera dôveryhodnosti ozbrojených sil v spoločnosti.

Teória civilno-vojenských vzťahov uvádzá v neformálnej rovine existenciu štyroch rôznych modelov vzájomnej interakcie verejnosti a ozbrojených sil. Prvý model charakterizuje vzťah verejnosti a ozbrojených sil ako vzťah, v ktorom sú tieto prvky podriadené rozhodujúcemu vplyvu verejnej mienky. Ide o model takzvaného kontroloujúceho vzťahu, v ktorom sú bezpečnostná politika a ozbrojené sily kontrolované verejnosťou, príčom je ňou zásadne ovplynené aj ich riadenie. Na opačnej strane spektra stojí model kontrolovaného vzťahu, ktorý vzniká vtedy, keď nastane podriadenie verejnosti vládnucej elite. Tá potom formuje a manipuluje verejnou mienkou podľa vlastných záujmov a potrieb, tak v oblasti bezpečnosti, ako aj v prípade ozbrojených sil a má teda rozhodujúci vplyv na formovanie civilno-vojenských vzťahov.⁶¹ Ďalším modelom je neinteraktívny vzťah, respektívne navzájom nezávislý vzťah verejnosti k bezpečnostnej politike a ozbrojeným silám. Oba tieto prvky sú kompletne oddelené a pôsobia len vo vlastných sférach bez akýchkoľvek stýčnych plôch. Štvrtý model je charakterizovaný úzkou prevlázanosťou a vzájomnou závislosťou zmieňovaných prvkov. Ide o interaktívny vzťah, v ktorom majú postejo verejnosti dopad na podobu bezpečnostnej politiky a na ozbrojené sily a naopak, nositielia tejto politiky – politické a vojenské elity – späť ovplyvňujú verejnú mienku, príčom tie-to procesy sú založené na racionalnom rozhodovaní všetkých aktérov.⁶²

Kontrolujúci vzťah môže vzniknúť len v takých podmienkach, kde sú ozbrojené sily v spoločnosti z hľadiska ich pozície absolútne podhodnotené a majú len formálnu, respektívne reprezentáciu funkciu. S istou mierou zovšeobecnenia sa dá tento model aplikovať na prieklady „miníštátov“, ako napríklad Monako, San Marino či Vatikán. Kontrolujúci vzťah bol zasa typický pre štáty s totalitným, respektívne s autoritatívnym režimom, kde politická elita úplne ovládala civilnú sféru a kompletne riadila a kontrolovala ozbrojené sily. Najlepším príkladom takéhoto modelu je bývalý Sovietsky zväz, respektívne niektoré diktatúry tretieho sveta. V tomto duchu by sa dal charakterizať aj neinteraktívny vzťah verejnosti a ozbrojených sil, nakoľko jedine v nedemokratických režimoch sa

v praxi prejavovali symptómy oddelujúce armádu od spoločnosti a vymedzujúce bezpečnostnú politiku ako výsostne neverejnú oblasť štátneho zájmu, ktorá musí byť predmetom striktného utajenia. Naopak, interaktívny vzťah sa dá charakterizať ako model existujúcich v demokratických spoločnostiach. Interaktívny vzťah verejnosti a ozbrojených sil sa formoval dlhú dobu a prešiel niekoľkými vývojovými etapami, príčom za krajinu s jeho najdlhšou tradíciou sa daju považovať USA a Veľkú Británia.

Na Slovensku je vzťah verejnosti k bezpečnostnej politike a ozbrojeným silám – čiže de facto konceptuálny rámcem, v ktorom sa formuje dôveryhodnosť Armády SR – charakterizovaný prechodným štadiom. V určitom zmysle ide vlastne o proces transformácie tohto vzťahu, a to od kontrolovaného vzťahu k vzťahu interaktívному. V totalitnom období bola oficiálna verejná mienka jednoznačne ovládaná štátostranicou ideoľoglou, čo bolo príčinou faktického nezájmu verejnosti o bezpečnostnú politiku. Minimalizovalo to tiež dôveryhodnosť ozbrojených sil v dôsledku ich vnimania ako mocenského nástroja komunistického režimu. Po roku 1989 začal transformačný vývoj smerovať k modelu interaktívneho vzťahu, aký funguje v západných demokratických spoločnostiach. Tam je tento aspekt neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov založený na vzájomnom ovplyvňovaní sa verejnosti a bezpečnostnej politiky, respektívne samotných ozbrojených sôl. Práve s tým súvisí nás predpoklad, že netypická a nadštandardne vysoká miera dôveryhodnosti Armády SR bola pôvodne zapríčinená hlavne zmenou vzťahu verejnosti k problematike bezpečnosti a ozbrojených sil po roku 1989. Ďalšie faktory, ktoré majú determinujúci vplyv na vysokú mieru dôvery Armády SR vo výskumoch verejnej mienky, boli už len dôsledkom vyvoja iniciaovaného práve zmenou celospoločenskej klímy a spomínanou transformáciou prístupu verejnosti k týmto problémom. Jedným z týchto dôležitých, avšak konzkekvenčných faktorov, bola percepcia Armády SR ako jednej z inštitúcií reprezentujúcich najdeklaratívnejšie suverenitu Slovenkej republiky po nadobudnutí zvrchovanosti v roku 1993. Druhým faktorom bolo dodržiavanie politickej neutrality a nadstraničného charakteru Armády SR v období nasledujúceho komplikovaného vnútrpolitického vývoja na Slovensku. Vysoká dôvera verejnosti bola založená a priori len na ocenení samotného faktu otvorenia sa ozbrojených sil voči spoločnosti a ich bezproblémového podriadenia sa demokratickému riadeniu a civilnej kontrole za strany ponorebnej vládnej garnitúry.⁶³ Táto dôvera teda nevyplývala z poznania reálnej situácie v ozbrojených sôlach z hľadiska ich funkčnosti a inštitucionálneho charakteru. Kvalitatívny posun v tejto oblasti by mohol nastať v súvislosti s uplatňovaním nového zákona NR SR o slobodnom prístupe k informáciám.

Obojstrannosť a vzájomná závislosť vzťahu ozbrojených sôl a verejnosti v neformálnej rovine sa odraža aj na takom fenomene, akym je hodnotová orientácia občanov nastupujúcich na výkon vojenskej základnej služby. Kompatibilita hodnotových orientácií týchto brancov s všeobecne platnými trendmi v spoločnosti predstavuje pre ozbrojené sily v niektorých prípadoch latentné riziko, pretože tento fenomén so sebou prináša nielen pozitívnu v podobe hlbšieho zakot-

venia ozbrojených sil v spoločnosti, ale aj negatíva prejavujúce sa rastom šikana, a dezercií, zvýšenou mierou kriminality a najmä rozkrádania, ako aj rozmáhajúcou sa problematiku drog v rámci Armády SR.

Samotná dôveryhodnosť armády ako inštitúcie sa dá meriť prostredníctvom množstva indikátorov. Popri priame formulované otázke, ktorá bezprostredne skúma názor verejnosti na tento problém a opiera sa viac menej o jej hodnotové orientácie, môžeme na jej verifikáciu použiť aj súbor kontrolných premenív, ktoré overia platnosť a reprezentatívnosť príameho pýtania sa na dôveryhodnosť Armády SR. Do tejto skupiny patrí napríklad postoj verejnosti k vojenským výdavkom a k rozpočtu na rezort obrany, otázka kvalitnej prípravenosťi, odbornej a profesionálnej úrovni ozbrojených sil, ich vnútorný stav – výska morálky a stav disciplíny, miera podpory občanov povinnej základnej vojenskej služby a podobne. V tejto súvislosti je potrebné skúmať aj postoj spoločnosti k politickej neutralite a nadstraničnosti ozbrojených sil. Veľmi dôležitý je názor verejnosti na schopnosť obrany, respektive možnosť uhradiť sa vlastnými silami, nakoľko vlastne ide o kritérium funkčného imperativu ozbrojených sil a opodstatnenosti ich samotnej existencie. V súčasnosti sa stáva veľmi diskutovanou aj otázka charakteru, podoby a celkovej užitočnosti ozbrojených sil v zmenených geopolitickej podmienkach, a to na pozadi ako integratívnych procesov, tak aj zahraničnopolitickej mocenských vplyvov. K priamemu rozboru problematiky dôveryhodnosti, a to nielen z hľadiska deklarovaných postojov občanov, ale aj z hľadiska jej vnútorných príčin, však môžeme pristúpiť až po sociologickom spracovaní tejto súrady indikátorov.

IV. 4. Determinujúce faktory civilno-vojenských vzťahov na Slovensku

Anályza systému demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR vo formálnej i neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov nás priviedla k dielčiu záveru, že v porovnaní s inými demokratickými štátmi nemá v tejto oblasti Slovenská republika závažné nedostatky. Z hľadiska charakteru inštitúcií a rozdenenia kompetencií sa dôrazu existujúci stav, respektive daný typ civilno-vojenských vzťahov existujúci na Slovensku charakterizovať ako legitimny a približujúci sa v najvyššej možnej mieri ke štandardom existujúcim vo vyspelej demokratických krajinách s dlhorúčou tradiciou vyvážených vzťahov medzi ozbrojenými silami a spoločnosťou. Účinnosť slovenského typu civilno-vojenských vzťahov je, a v budúcnosti ďalej bude ovplyvnená mierou ich bezproblémového fungovania a niektorými determinujúcimi faktormi.

Podľa našoho názoru sa Slovenská republika po svojom vzniku úspešne vysporiadala s konštítuovaním demokratického typu civilno-vojenských vzťahov v ich formálnej rovine, obzvlášť pokial ide o etablosanie principov demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR. Tak ako v iných postkomunistických krajinách, existujúci typ civilno-vojenských vzťahov nie je len odrazom

základných legislatívnych noriem a ústavného rámca pre pôsobenie Armády SR, ale je tiež závislý od vonkajších vplyvov. Je zároveň odrazom reálnej situácie, kde sa popri inštitucionálnom a funkčnom faktore prejavuje aj vplyv politických a iných tlakov. Tento proces nie je ešte uzavorený. Je tomu tak pre dovoľkym z dôvodu absencie niektorých nosných bezpečnostných dokumentov, ako napríklad Bezpečnostná stratégia SR, Stratégia obrany SR a Vojenská stratégia SR, ale i niektorých inštitúcií, ktoré sú nevyhnutné pre vznik a vývoj bezpečnejšej komunity. V neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov je potrebné ešte doriešiť celý rad problémov. Až po ich vyriešení sa postavenie Armády SR v spoločnosti bude daf z tohto hľadiska charakterizovať ako vyvážené.

Po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 a po úspešnom konštítuovaní Armády SR, mechanizmov jej demokratického riadenia a civilnej kontroly došlo nevyhnutne k praktickému prevereniu nového typu civilno-vojenských vzťahov. Táto oblasť bola výrazne determinovaná vonkajšími vplyvmi, ktoré sa v niekoľkých prípadoch prejavili v rozpore medzi konštítuovanou podobou formálnej roviny civilno-vojenských vzťahov a uskutočnením niektorých rozhodnutí v súfere obrany, ako aj Armády SR. Objavilo sa niekoľko skutočností, ktoré predstavovali potenciálne ohrozenie štandardného fungovania civilno-vojenských vzťahov a základných princípov demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil, a tým pádom aj ohrozenie politicky neutrálneho postavenia a nadstraničného charakteru Armády SR. Citefný dopad na fungovanie civilno-vojenských vzťahov mal a vo formálnej rovine hlavné aktuálne politickej situácia.

Od roku 1993 bolo možné zaregistrovať komplikácie na rôznych úrovniach demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil. Prvým problémom ovplyvňujúcim negatívne vyváženosť civilno-vojenských vzťahov na Slovensku bolo medializovanie sporu na ich najvyššej úrovni medzi Prezidentom SR – hlavným veliteľom Armády SR a predsedom Rady obrany štátu. Ten spor ohrozil v súfere civilno-vojenských vzťahov funkčnosť a efektivitu demokratického riadenia a civilnej kontroly a vytváral predpoklady na zaťažovanie Armády SR do politického diania, čo predstavovalo väzne riziko ohrozenie jej nadstraničky charakter a politicky neutrálne postavenie v rámci spoločnosti. Medializované spory neprebiehali otvorene len na linii prezident – vláda, či parlamentná koalícia kontra opozíciu. V súfere bezpečnosti sa prejavili aj vo vnútri jednotlivých orgánov pôsobiacich vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov. Napäťie sa prejavovalo predovšetkým na Ministerstve obrany SR, kde medializovanie rozporov a názorových rozdielov v otázke riešenia existujúcich problémov medzi ministrami obrany SR a ich štátnymi tajomníkmi viedlo dokonca k duplike v riadení rezortu obrany.

Druhý prikladom medializovaného napäťia boli kompetenčné rozporu medzi Ministerstvom obrany SR a Generálnym štábom Armády SR. Problémy vo vzťahoch medzi nimi vypĺňali z odborných a kompetenčných stretov vedenia oboch inštitúcií. Načelníkovi GŠ Armády SR generálplukovníkovi J. Tuchyno-

vi sa podarilo eliminovať neodborné, respektive nekvalifikované zasahovanie do fungovania Armády SR zo strany niektorých predstaviteľov Ministerstva obrany SR. To bolo umožnené predovšetkým novelizáciami zákona o zriadení Armády SR, ktoré predložil na schválenie Minister obrany J. Sítek. Ďalším príkladom napäťia, ktoré sa prejavilo v období tesne pred parlamentnými voľbami v roku 1998 bola udalosť, keď predsedla vlády Vladimír Mečiar, disponujúci dočasne prezidentskými právomocami, odvolal genplk. J. Tuchýnu z funkcie. Celá kauza bola veľmi komplikovaná, navyše medializovaná v politicky citlivom období. Aj keď náčelník generálneho štábu ohlásil odchod z Armády SR už pred svojim odvolaním, spôsob tohto odvolania bol diskutabilný. Podľa nášho názoru je ho možné charakterizať ako doposiaľ najkrizovejší moment civilno-vojenských vzťahov na Slovensku. Existujúce napäťia totiž dlhý čas ohrozovalo, respektive limitovalo základné princípy demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR, ako aj fungovanie najvyšších orgánov štátu v tejto sfére. Úroveň vyspelosti politickejho systému v Slovenskej republike vytvárala v danom čase obmedzujúci rámec pre kvalitu civilno-vojenských vzťahov.

Možno konštatovať, že prioritným záujmom stále ostávalo zachovanie politickej neutrality a nadstranickeho charakteru Armády SR a existujúci *status quo* zabezpečoval v hrubych rysoch vyvážené fungovanie civilno-vojenských vzťahov. Pôsobenie náčelníka GŠ Armády SR zohralo v tejto súvislosti doležitú rolu pri zabezpečení nezávislého postavenia Armády SR najmä tým, že svoju autoritu vytvoril podmienek, ktoré nakoniec prispeli k udržaniu politickej neangažovanosti a nadstranickeho postavenia Armády SR. V tomto kontexte sa zdá byť logické, prečo si Armáda SR zachovala takú vysokú mieru dôveryhodnosti vo výskumoch verejnej mienky, kde s veľkým náskokom predstihla iné štátne inštitúcie.

Všetky spomínané napäťia si zachávali počas celého obdobia od vzniku Slovenskej republiky len latentný charakter. Dá sa preto konštatovať, že napriek mnohom problémom existujúcim v praktickej sfére transparentného fungovania jednotlivých orgánov formálnej rovniny civilno-vojenských vzťahov, si tiež vzťahy zachovali na Slovensku štandardnú podobu. Po roku 1993 môžeme slovenský typ civilno-vojenských vzťahov, tak na teoretickej, ako aj na praktickej úrovni, charakterizovať ako demokratický a v konečnom dôsledku sa preukázal aj ako dosťatočne funkčný.

Po desiatich rokoch politických zmien a celospoločenskej transformácii sú v sfére obrany a bezpečnosti čitateľnejšie najvýznamnejšie trendy. Zmena v hodnotení Slovenskej republiky zo strany zapadoeurópskych krajín a medzinárodných organizácií po voľbách v roku 1998 znamená pre ňu novú možnosť dohnáť časovú stratu a zaradiť sa na zodpovedajúce miesto v novom európskom usporiadani ako plinohodnotný partner. Ďalším zmenám sa nevyhne ani taká špecifická oblasť bezpečnostnej politiky, akou sú civilno-vojenské vzťahy a postavenie Armády SR v spoločnosti. Za korektnejšie považujeme hovoriť ani tak že o zmene charakteru civilno-vojenských vzťahov, ale len o prehĺbení pro-

cesu ich formovania. Táto oblasť bola v rokoch 1994-98 poznamenaná vnútropolitickej napäťom a rozpormi len okrajovo a Armáda SR si po celý čas udržala politickej neutralitu a nadstranickej charakter. Môžeme preto konštatovať, že civilno-vojenské vzťahy sa na Slovensku stále vyvíjali v štandardnom demokratickom rámci, aj keď, obzvlášť v spomínanom období, existoval celý rad potenciálnych ohrození ich vyváženosťi a transparentnosti. Z tohto dôvodu nebolo po parlamentných voľbách v roku 1998 potrebné reformovať formálnu rovinu civilno-vojenských vzťahov, čiže meniť de facto spôsob aplikácie principov demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil. Situácia v tejto oblasti však nebola ideálna a nezdopovedala celkom kritériám kladeným na Slovensko ako krajinu aspirujúcu na členstvo v Severoatlantickej aliancii. Je potrebné postupne zvyšovať úroveň civilno-vojenských vzťahov vo formálnej rovine a dokončiť kreovanie neformálnej rovniny civilno-vojenských vzťahov, na čo bude treba vynaložiť ešte veľa úsilia, pretože vytvorenie demokratického a vyváženého typu týchto vzťahov v oboch rovinách je jednou z najdôležitejších požiadaviek pre integráciu SR do Aliancie.

Zvyšovanie kvality civilno-vojenských vzťahov môže byť ohrozené celým radom faktorov. Ide prevažne o interné ohrozenia, ktoré vyplývajú zo samotnej Armády SR. Interne ohrozenia sa dajú rozdeliť do dvoch kategórií – na organizačné a personálne. Aj keď k tomuto okruhu problémov neexistuje dosťatok oficiálne pristupných materiálov, vychádzali sme z informácií potvrdených z mnohých neformálnych zdrojov, a to ako vojenských v Armáde SR, tak aj z civilných v odbornej sfere bezpečnostnej politiky a ozbrojených sil. Organizačné ohrozenia majú svoje korene v transformácii Armády SR na štandardy Severoatlantickej aliancie. Ide o proces zásadného významu, ktorý je komplikovaný a poznamenaný celým radom sprievodných javov. Prispôsobovanie sa západným normám a štandardom prinieslo so sebou množstvo úloh, ktoré si vyžiadali postupné prebudovanie celej štruktúry ozbrojených sil a hlavne Armády SR v duchu prijatej obrannej doktríny a novej vojenskej konceptie. Rýchlosť transformačného procesu a miera dosiahnutej kompatibility a interoperability sa odrážali paralelne na organizačnej podobe Armády SR, príčom tento vývoj systematicky kolidoval s jej prispôsobovacou schopnosťou. Tento trend pretrváva až do súčasnosti a je charakterizovaný permanentnimi zmenami organizačných štruktur Armády SR, sú považované paradoxne za reformu, či dokonca zásadnú reformu Armády SR. Precenenie formálnej stránky reformy a nedocene nie potreby kvalitatívnej zmeny v Armáde SR vedlo k ignorovaniu kvalitatívnych ukazovateľov reformy na úkor urýchľenia procesu transformácie Armády SR. To môže v budúcnosti predstavovať – z hľadiska interného ohrozenia niektorých principov demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil – jedno z najvážnejších latentných rizík pre rozvoj vyvážených civilno-vojenských vzťahov v SR.

Druhým interným ohrozením týchto vzťahov je personálny limitujúci faktor, ktorý bezprostredne ovplyvňuje nielen fungovanie a efektivitu Armády SR, ale aj jej postavenie v spoločnosti. V súvislosti s transformáciou pôsobi ako deter-

minentné profesionálizácie Armády SR. Miera kompatibilitá a interoperability Armády SR bude závisieť v prvom rade od kvality fudskej zdrojov. Táto kvalita bude rozhodovať nielen o jej funkčnom, ale aj spoločenskom imperatíve. Najväčší problém spočíva nielen v generačnej výmene v rámci Armády SR, ale aj po vytvorení podmienok pre zatraktívnenie vojenskej služby, zvýšenie sociálneho statusu vojakov z povolania a udržanie kvalitných profesionálov v aktívnej službe. Jedným z pretrvávajúcich citlivých problémov je úroveň jazykovej prípravy, ktorá výrazne zaostáva za úrovňou odbornej prípravy, čo sa môže negatívne odrazil v adaptácii Armády SR na kritériá stanovené pre plné členstvo v Severoatlantickej aliancii. Ďalší väzny handicap predstavoval už v minulosti nedostatočnosť kvalifikovaných civilných odborníkov v zodpovedajúcich funkciách, ktorí by tvorili podstatnú súčasť mechanizmu demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR. Týkalo sa to najmä Národnej rady SR, ktorej výbor pre obranu a bezpečnosť bol spočiatku iba z malej časti tvorený poslancami, ktorí by boli dosťažne kvalifikovaní v oblasti bezpečnostnej politiky a problematiky Armády SR. V dôsledku absencie vzdelávacej inštitúcie, ktorá by uskutočňovala systémovú a dlhodobú prípravu, stúpa počet civilných expertov pôsobiacich vo funkcích odborných poradcov na otázky bezpečnosti pre významných politických predstaviteľov iba veľmi pomaly.

Aj keď sa po roku 1998 znížilo riziko politicky motivovaného zasahovania do demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených síl, neznamená to, že by v oblasti civilno-vojenských vzťahov nadálej nepretrvávali ďalšie externé ohrozenia. Za jedno z rizík považujeme možnosť rozšírenia politického vplyvu v Armáde SR, a to aj z dôvodu netransformovania programového vyhlásenia Vlády SR na podmienky armády do podoby rozkazu Ministera obrany SR na výcvikový rok. Tým dochádza k tomu, že výhradne politický dokument je bez odborného prispôsobenia smerodajný nielen pre politicko-vojenskú Časť rezortu obrany, ale aj pre celú Armádu SR. Za ďalšie z rizík považujeme v súčasnosti zníženie finančných prostriedkov na rezort obrany. Ide o aktuálny problém týkajúci sa aj ďalších štátnych inštitúcií, respektíve všetkých spoločenských sfér. Pôsobi ako nezávislý faktor mimo rámcu ako formálnej, tak aj neformálnej roviny civilno-vojenských vzťahov. Jeho negatívny vplyv je cítelný vo všetkých sférach bezpečnosti politiky a fungovania Armády SR, riešenie však môže priniesť až stabilizácia ekonomickej situácie a hospodárskych pomerov.

Problematika bezpečnosti a obrany zostáva aj v období po skončení stúennej vojny, za situácie podstatne zmenšeného medzinárodného napätia, veľmi dôležitéj. Nové bezpečnostné prostredie a zmenené podmienky, ktoré so sebou priniesol vývoj v Európe a blízkom susedstve po roku 1989, nezabráňujú potenciálnemu vyhrotenu existujúcich bezpečnostných rizík a nevyklúčujú evenuálnu vypuknutie ozbrojeného konfliktu. Tento stav potvrdili aj vojny v krajinách bývalej Juhoslovácie po roku 1991, vývoj v niektorých nástupnických republikách bývalého Sovietskeho zväzu so zreteľom na Čečensko a v neposlednom rade Kosovská kríza a vojenská intervencia NATO v roku 1999. Politické, národnostné, náboženské a sociálne rozpory môžu kedykoľvek eskalovať do násilnej-

podoby. V takýchto podmienkach sú integračné ašpirácie Slovenska a jeho kandidatúra na členstvo v Severoatlantickej aliancii jediným reálnym východiskom garantujúcim jeho ochranu v rámci systému kolektívnej európskej bezpečnosti.

Členstvom v Aliancii by sa znižili nielen zahraničnopolitickej riziká, ale zároveň by sa vytvorili lepšie predpoklady pre iešenie niektorých vnútorných problémov Slovenska. Zabezpečila by sa najefektívnejšia cesta vedúca k našmu definitívному začleneniu do všetkých európskych integráčnych štruktúr. Neprizvanie Slovenska na rozhovory o členstve v NATO na Madridskom sumitre v roku 1997 bolo spôsobené vnútrpolitickou situáciou charakterizovanou nestabilitou, permanentným napätím, nedostatkami v dodržiavaní elementárnych demokratických pravidiel a v neposlednom rade celkovou bezkonceptnosťou v realizovaní základných bodov programového vyhlásenia Vlády SR v oblasti zahraničnej a bezpečnostnej politiky. Oddialilo to konečnú súsedními krajinami Visegrádskej štvorky to znamenalo do budúcnosti cieľne znevýhodnenie.

Pričinou tohto najzávažnejšieho zahraničnopolitickejho neúspechu Slovenska po nadobudnutí suverenity a medzinárodnoprávnej subjektivity v roku 1993 teda neboli praktické nedostatky v sfére rezortu obrany či v samotnej Armáde SR. Naopak, zo strany krajín Severoatlantickej aliancie bola oceňovaná kvalitná odborná pripravenosť a miera priblíženia sa Armády SR štandardom NATO. Platilo to aj pre takú špecifickú oblasť bezpečnostnej politiky, akou sú civilno-vojenské vzťahy, čo pre budúcnosť vytvára nádejné predpoklady. Po odstránení vnútrpolitických obmedzení z predchádzajúcich rokov budú na dokončenie transformácie Armády SR a na etablovanie štandardného typu demokratických a využívaných civilno-vojenských vzťahov vytvorené vhodnejšie podmienky. Úspešné zavŕšenie tohto procesu by znamenalo naplenenie jedného z významných kritérií Severoatlantickej aliancie na získanie plného členstva, ktoré zostáva stále najdôležitejšou prioritou zahraničnej a bezpečnostnej politiky Slovenskej republiky.

V. SCENÁRE VÝVOJA CIVILNO-VOJENSKÝCH VZŤAHOV V SR

V. 1. Historická retrospektívna vývoja civilno-vojenských vzťahov na Slovensku

V úvode tejto časti považujeme za potrebné zdôrazniť, že vychádzame z predpokladu, že na analýzu vývoja slovenských civilno-vojenských vzťahov, pre ich zaradenie do širšieho rámca, ako aj pre vytvorenie scenárov ich možného vývoja je nevyhnutné vrátiť sa späť do histórie. Stručný prieskum vývojom civilno-vojenských vzťahov súvisí v prípade Slovenska jednoznačne so štátoprávnym usporiadáním v akom sa v tom-ktorom čase naše teritórium nachádzalo. Nejde o preferovanie „štátotvornej“ koncepcie slovenských dejín, ale o reflektovanie faktu, že v sfére bezpečnosti je inštitúcia štátu jej hlavným nositeľom a garantom.

Vývoj civilno-vojenských vzťahov na Slovensku prešiel niekoľkými fázami, ktoré sa dajú priblížiť na základe postavenia ozbrojených sil vo vtedajšej spoločnosti. Do roku 1867 existoval v rámci Habsburgskej monarchie tradičný systém civilno-vojenských vzťahov charakterizovaný absolútou nadradenosťou vládnucej politickej elity, ktorá pôsobila sféru bezpečnostnej politiky úplne bez kontroly zo strany akýchkoľvek iných skupín v spoločnosti. Od Rakúsko-Uhorskeho vyravania až po zánik monarchie v roku 1918 sa konštituoval moderný typ civilno-vojenských vzťahov vo svojej rannej podobe. V dôsledku zintenzívňovania modernizačných procesov v Rakúsko-Uhorskej monarchii na prelome 19. a 20. Storočia sa ozbrojené sily stali na základe všeobecnej brannej povinnosti masovou inštitúciou prepojenou so zväškom spoločnosti v oveľa výraznejšej miere ako kedykoľvek predtým. Existujúci typ civilno-vojenských vzťahov sa opieral o prepojenie politických a vojenských elít pri riadení a kontrole ozbrojených sil, pričom nielen pre Rakúsko-Uhorsko bolo charakteristické, že ranná podoba týchto vzťahov mala veľmi daleko k základným demokratickým princípm. Z teoretického hľadiska išlo o objektívnu kontrolu ozbrojených sil, avšak vykonávanú v špecifických podmienkach. Politický režim Rakúsko-Uhorska bol rámcovým faktorom vtedajších civilno-vojenských vzťahov. Ozbrojené sily boli sice podriadené politickej kontrole, ich riadenie však bolo monopolné v rukách profesionálnych vojakov, ktorí mali dominujúce postavenie aj v sfére bezpečnostnej politiky. Ozbrojené sily boli oddelené od civilnej sféry a dôstojnícky zbor tvoril kastu, ktorá mala vo vtedajšej spoločnosti vysoko postavenie.

Vznik Československej republiky v dôsledku Prvej svetovej vojny znamenal začiatok existencie vyspelého typu civilno-vojenských vzťahov, opierajúceho sa o demokratické riadenie a kontrolu ozbrojených sil slobodne volenými civilný-

mi predstaviteľmi štátnych inštitúcií. Aj keď neformálna rovina týchto vzťahov nebola rozvinutá a absentyovala civilná kontrola zo strany verejnosti, z hľadiska teórie bola vtedajší typ civilno-vojenských vzťahov vyvážený a založený na objektívnej kontrole ozbrojených sil, uskutočňovanej výhradne zvonka a rešpektujúccej ich inštitucionálnu autonómiu. Charakter týchto vzťahov bol však limitovaný vnitropolitickými faktormi, najmä prehľubujúcimi sa národnostnými problémami. Hoci bola Československá armáda týmto napäťom značne poznámená, išlo o najdemokratickejší typ civilno-vojenských vzťahov v histórii Slovenska až do roku 1989. Ozbrojené sily mali v spoločnosti v tomto období presne vymedzené postavenie a systém ich riadenia a kontroly zo strany civilnej politickej sféry efektívne fungoval. Najvýraznejšie sa to prejavilo počas jesennej krízy v roku 1938, keď najvyššie vojenské velenie plne rešpektovalo rozhodnutie prezidenta Beneša v súvislosti s podriadením sa podmienkam Mnichovskej dohody, čo jednoznačne demonstrovalo jeho lojalitu civilnej politickej autorite.

Druhá svetová vojna a vznik Slovenského štátu (1939-45) znamenali vo sfére civilno-vojenských vzťahov regres. Riadenie a kontrola ozbrojených sil prešla do rúk politických reprezentantov autoritatívneho ľudáckeho režimu. Došlo aj k zásadnej zmene postavenia Armády Slovenského štátu v spoločnosti, čo bolo spôsobené existenciou vojnového stavu, ktorý vytvoril podmienky na rast jej významu. Vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov sa presadil subjektívny model kontroly, ktorý však nebolo funkčný. Na rozdiel od teoretických kritérií, ktoré predpokladajú prenies civilných politických štruktúr priamo do ozbrojených sily a realizovanie ich riadenia a kontroly na viacerých stupňoch zvnútra, Armáda Slovenského štátu si v skutočnosti zachovala svoju autónomiu. Aj keď bola oficiálne podriadená prezidentovi a vláde, nedosia k jej ovládaniu dominantnou politickou stranou vtedajšieho režimu. V tejto rovine boli civilno-vojenské vzťahy po celé obdobie napäťe, čo sa odrazilo aj v príprave a vypuknutí Slovenského národného povstania v roku 1944. Z hľadiska civilno-vojenských vzťahov predstavovalo Povstanie výstupenie zostražujúceho sa napäťa medzi ozbrojenými silami a vládnucim režimom. To v konečnom dôsledku viedlo k vojenskému vystúpeniu väčšej časti Armády Slovenského štátu proti nadriadenej civilnej politickej autorite.

Obdobie rokov 1945-48 predstavovalo iba krátku predohru pred nástupom komunistického režimu. Už počas tohto obdobia sa začali prejavovať niektoré typické príznaky nedemokratického typu civilno-vojenských vzťahov. Príznačným trendom bolo spolitizovanie Československej armády a uprednostňovanie príslušníkov východného odboja na najvyššej úrovni velenia. Tento vývoj akceleroval po roku 1948, keď sa na dobu 41 rokov konštituoval totalitný variant politického riadenia a kontroly ozbrojených sil, ktorá kopirovala sovietsky vzor. Postavenie Československej ľudovej armády v spoločnosti nadobudlo výrazne nevyvážený charakter, pričom z teoretického hľadiska išlo o efektívne fungujúci systém subjektívnej kontroly. Ozbrojené sily stratili akúkoľvek nezávislosť a boli úplne podriadené civilnej politickej sfére s dominantnou rolou Komunistickej strany. Možno konštatovať, že nedemokratické postavenie ozbrojených

sil v spoločnosti principiálne vyuľočovalo podiel iných ako nomenkláturných zložiek na riadiacich a kontrolných procesoch v bezpečnostnej oblasti a ich samotné úplne podriadio absolútnemu politickému diktátu, ktorý reprezentovala komunistická strana ako monopolný suverén totalitnej moci.

Civильно-vojenské vzťahy sa vyvíjali v dvoch na seba nadväzujúcich etapách. Ich stálskou podobu (respektíve „čepičkovskú“) v Československu, v rokoch 1948-68 bola charakterizovaná totálnym ovládnutím ozbrojených sil prostredníctvom čistiek v dôstojnickom zbere a ideologickej indoctrináciu. Vytvorili sa predpoklady pre pôsobenie ozbrojených sôl ako spoľahlivého mocenského nástroja komunistického režimu, pričom ich funkčný imperiativ zostal štandardný. Spoločensky však bol úplne deformovaný. Nasledujúca brežnevovská podoba civilno-vojenských vzťahov (respektíve „husákovská“) v ČSSR, v rokoch 1968-89 so sebou priniesla zakoncervovanie existujúcich pomerov, stagnáciu vnútri ČSLA a ďalej prehľiba skrytú militarizáciu spoločnosti. Poziciu ozbrojených sôl začal determinovať nový faktor - vojensko-priemyselný komplex. Kvôli preraštenosti s politickou elitou totalitného režimu o ňom môžeme hovoriť ako o dominujúcom prvku v tejto sfére. Fungovanie principov subjektívnej kontroly v rámci ČSLA najlepšie dokumentujú udalosti spojené s augustom 1968 a novembrom 1989. V oboch prípadoch extrémne vyhorennej vnuťotropickej situácie ozbrojené sily plne respektovali rozhodnutia civilných politických špičiek. Ani počas okupácie Československa krajinami Varšavskej zmluvy, ani v období pádu komunistického režimu nedošlo k žiadnemu incidentu, ktorý by predstavoval vymknutie sa spod politickej kontroly čo i len symbolickej časti ozbrojených sôl.

Zásadnú zmenu v civilno-vojenských vzťahoch priniesol až november 1989. Pred celou spoločnosťou sa otvorila možnosť transformovať politický systém a reštrukturalizať jeho inštítúcie do podoby zaužívanej v tradičných západných demokraciach. Tieto procesy neobšli a ani nemohli obísť ozbrojené sily, ktoré prekonali v procese transformácie civilno-vojenských vzťahov a formovania systému demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sôl niekoľko vývojových etáp. Po novembri 1989 prebehla najrýchlejšie fáza oddelenia ozbrojených sôl od Komunistickej strany, čo bolo pri zohľadnení akútnej potreby novej politickej garnitúry zbaviť bývalý režim mocenských nástrojov plne predvidateľne. Ďalším krokom bolo odpolitizovanie a zákaz všetkých stranických aktivít v ich vnútri. Tieto kroky sa uskutočnili ešte pred vznikom Armády SR v rámci ČSFR a položili základ pre ďalšie napredovanie v tejto oblasti aj pre nasledujúce obdobie. Po roku 1993 Slovenská republika nadviazala na rozbehnutý proces prispôsobovania sa ozbrojeným sôl principom demokratického riadenia a civilnej kontroly ako zo strany vlády, parlamentu a ďalších štátnych inštítúcií vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov, tak čiastočne aj zo strany verejnosti v ich neformálnej rovine. Boli vytvorené legislatívne normy zakotvené v ústavnom rámci, ktorými sa inštitucionalizovali civilno-vojenské vzťahy a konštituovali sa mechanizmy ich fungovania.

Prvé kroky v procese transformácie civilno-vojenských vzťahov sa pod tla-

kom spoločenskej situácie tesne po novembri 1989 uskutočnili veľmi rýchlo a v tesnej náváznosti za sebou. Posledný, finálny a najzložitejší krok uazávárajuči tento proces na svoje zavŕšenie ešte len čaká. V období po páde komunistického režimu bola okamžitá zmena charakteru civilno-vojenských vzťahov prejavom nastolenia demokratického systému a presadenia sa jeho principov v politickej praxi. Vytvorenie štandardného typu civilno-vojenských vzťahov podľa vzoru západných demokratických krajín je však úlohou oveľa náročnejšou, zahŕňajúcou omnoho širšiu škálu rôznych aspektov. Uplatňovanie principov demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sôl v ich formálnej rovine plne v rozsahu odpovedajúcemu tomuto termínu je len jednou stranou mince. Na zavŕšenie tohto procesu je potrebné dobudovať aj fungujúcu neformálnu rovinu civilno-vojenských vzťahov. A práve v tom spôsobu význam pomyselnej križovatky, na ktorej v súčasnosti na tomto poli Slovenská republika stojí. O zavŕšení poslednej etapy procesu transformácie civilno-vojenských vzťahov a o definitívnej podobe modelu postavenia ozbrojených sôl, respektíve Armády SR v spoločnosti rozhodne najbližší vývoj. V tejto súvislosti nám na teoretické predstavenie niektorých budúcich možností vývoja, ktoré podľa nás v tomto kontexte budú najpravdepodobnejšie, poslúžila metóda scenárov aplikovaná v nasledujúcich kapitolách.

Na elementárnej úrovni spolužitia civilného obyvatelstva s vojenskými jednotkami dislokovanými v ich bezprostrednom okoli boli z historického hľadiska vzájomné vzťahy vo väčšine prípadov veľmi dobré. Aj napriek tomu však základným faktorom, ktorý determinuje hodnotenie vývoja civilno-vojenských vzťahov, ostáva absencia pozitívnych, respektíve demokratických tradícii v tejto stíre. Práve neexistencia akejkoľvek demokratickej formy civilno-vojenských vzťahov v našej minulosti (s určitou výnimkou v prípade prej Československej republiky) má rozehrujúci vplyv na súčasný proces ich formovania v podmienkach Slovenskej republiky. Absencia takýchto tradícii v SR ovplyvňuje aj charakter tvoriačich sa civilno-vojenských vzťahov, pretože predošlá nulová skúsenosť s principmi demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sôl zvyšuje riziko ich zlyhania.

Rozhodli sme sa využiť metódu scenárov, ktorá je podľa nás vhodná na prognózovanie budúceho vývoja civilno-vojenských vzťahov na Slovensku. Využívame ju v syntetickej časti tejto práce pri aplikácii teórie civilno-vojenských vzťahov na podmienky Slovenskej republiky. Zo širokého spektra možností sa budeme venovať trom scenárom vyuvojujúcim týchto vzťahov, reprezentujúcimi jeho stred a pravý a ľavý okraj. Prvý scenár predpokladá vytvorenie takého typu civilno-vojenských vzťahov, v ktorom by Armáda SR ziskala v spoločnosti dominantné postavenie. Druhý scenár predpokladá takisto stav dominantného postavenia v civilno-vojenských vzťahoch, avšak v opačnom garde. Je to scenár, v ktorom by Armáda SR nadobudla v spoločnosti druhoradé marginálne postavenie. Tretí scenár predpokladá uplatnenie vyvážených civilno-vojenských vzťahov na principoch demokratického riadenia a civilnej kontroly armády a je charakterizovaný vyváženým postavením Armády SR v spoločnosti.

Pre každý scenár platí tá istá hypotéza: „Slovenská republika sa bude i nadálej rozvíjať v mierových podmienkach ako demokratický a zvrchovaný štát s regulačnými a legitimnými ozbrojenými silami, ktorých rozhodujúcou zložkou bude Armáda SR.“ Vzhľadom na fakt, že v súčasnosti nie je definovanie ozbrojených sil v SR ukončené a tento proces legislatívneho aj teoretického rozvoja je iba v počiatkoch, prevedieme substitúciu a v našich úvahách budeme namiesto ozbrojených sil narábať s pojmom Armáda SR.

V. 2. Scenár dominantného postavenia Armády SR

Vzhľadom na hlboké korene v minulosti sme ako prvý vybrali scenár dominantného postavenia Armády SR v civilno-vojenských vzťahoch. Tento scenár sa opiera o historické skúsenosti posledných desaťročí, kedy boli civilno-vojenské vzťahy v mnohých smeroch nevyvážené a mali nedemokratický charakter. Táto historická paralela však neznamená a priori odôvodnenie pre eventuálny návrat k dominantnému postaveniu Armády SR v spoločnosti. Upozorňuje len na latentné riziko spojené s faktom, že poznatky súčasných aktérov civilno-vojenských vzťahov, ako aj vzorce ich spravania boli pred rokom 1989 formované práve touto okolnosťou a sú poznámenané prežitými skúsenosťami.

V kontexte našej hypotézy je scenár dominantného postavenia Armády SR charakterizovaný nevyváženou podobou civilno-vojenských vzťahov, v rámci ktorých by Armáda SR bola nadradená civilnému sektoru. Dominantné postavenie Armády SR by v prvom rade znamenalo čiastočné vyradenie z normálnej činnosti, či dokonca destrukciu základných princípov demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR. Tá by mohla oficiálne ostať podriadená civilnému orgánom, avšak mechanizmus formálnej roviny civilno-vojenských vzťahov by bol de facto neučinný. Armáda SR by sa voči zvyšku spoločnosti, respektive civilnej sfére uzavrávala a začala by uskutočňovať vlastné partikulárne ciele na úkor základní určených úloh. Príznacia by bolo nadradenie funkčného imperativu spoločenskému. Obrana spoločnosti by tak pravdepodobne ustúpila ochrane vlastných inštitucionálnych záujmov. Zároveň by mohlo dochádzať k ovplyvňovaniu civilnej sféry za účelom udržania si výnimcového a pre Armádu SR výhodného postavenia. Táto dominancia by sa nemusela prejavovať otvorené, ale mohla by ostať ukrytá. V dôsledku toho by oficiálne prijímaná teoretická koncepcia objektívnej kontroly armády v spoločnosti slúžila len ako kamufláž a nebola by účinná.

Z hľadiska vplisu tohto vývoja na jednotlivé parametre civilno-vojenských vzťahov by sa tento model prejavil asi najviac na interných mechanizmoch ich formálnej roviny. V prípade personálneho faktora by dominantné postavenie Armády SR automaticky znížilo potrebu civilných odborníkov, lebo armáda by si vystačila s odborníkmi z vlastných radov. Armáda by bola uzavretá do seba, izolovaná od spoločnosti a mimo reálnej kontroly, príčom bezpečnostná problematika by ostala de facto v rukách vojakov, ktorí by za určitých extrémnych pod-

mienok vývoja mohli nadobudnúť charakter „militaristov“. Pre nezáinteresovaného pozorovateľa by napríek tomu mohlo naoko dochádzať k prehľbeniu procesu „scivilňovania“. Profesionálni vojaci by sa vyzlečením uniformy a zaujatím civilných funkcií v systéme demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil stali sprostredkovateľmi a garantmi dominantného postavenia Armády SR. Mohli by tiež predstavovať prekážku akejkoľvek kontroly zo strany vládnych orgánov a verejnosti. Riadenie Armády SR by sa tak mohlo ocitnúť v rukách jednotlivých záujmových skupín v jej vnútri. Personálna politika a cirkulačia ľudských zdrojov by sa stala len odrazom vzájomného pomeru sí a veľkosti vplyvu týchto skupín na civilné politické zložky. Tento proces by mohol byť naviac spreavidovaný snahou o ziskanie neprimeraných výhod pre Armádu SR pod rôznymi zámiennkami, ako napríklad vstup do NATO, plenarie mierových misií pod vedením OSN, prípadne iných medzinárodných inštitúcií. Uvedené okolnosti by mohli byť zneužité na neprimeraný a neopodstatnený rast rozpočtových výdavkov pre rezort obrany. V tomto prípade by dominantné postavenie mohlo byť charakterizované skrytým rozptýlom financií aj na iné účely ako zaistenie obranyschopnosti Slovenskej republiky. Netransparentnosť finančných tokov by bola nielen prejavom takého postavenia, ale aj prostriedkom na jeho udržiavanie. Armáda SR by bola prepojená s rôznymi záujmovými a lobistickými skupinami v politickej a hospodárskej sfére, príčom v zbrojnom priemysle narastala korupcia. Hrozil by tiež nárast úplatkárstva pri povolávaní brancov na povinninu základnú vojenskú službu. Zároveň by zrejme došlo aj k nechotkej preširovne riešiť problém civilnej služby.

Z hľadiska externých parametrov formálnej roviny civilno-vojenských vzťahov, medzi ktoré patrí aj finančný faktor, by Armáda SR mohla využívať svoje dominantné postavenie ako prostriedok na presadzovanie zvyšovania finančných subvencii pre rezort obrany. Aj v nepriaznivej hospodárskej situácii by sa pre ňu museli uvoľňovať neadekvátné vysoké rozpočtové položky, príčom ich využitie by bolo výhradne pod kontrolou vojenských predstaviteľov. V prípade ďalšieho externého parametra, akým sú politické faktory, dominantné postavenie by sa prejavilo zvýšenou mierou utajovania v bezpečnostnej sfére. Neverejnou vecou by bolo celkové fungovanie mechanizmov riadenia a kontroly Armády SR. Bezpečnostná politika by sa pod pláštikom národných záujmov stala zrejme predmetom štátneho tajomstva. Vývoj by viedol k demagogickému vytvoreniu obrazu nepríateľa, či už vonkajšieho v podobe nebezpečného suseda, alebo vnútorného, napríklad v podobe ilegálnych imigrantov alebo problémových menších. Cieľom by bolo udržať dominantné postavenie Armády SR nadalej skryté a vytvoriť verejnosťou akceptovateľné zdôvodnenie výdavkov na obranu.

V neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov by sa dominantné postavenie prejavilo v snahe blokovať akúkoľvek spoluprácu s civilným sektorm a sabotovať pôsobenie mimovládnych organizácií v sfére bezpečnosti, napríklad pomocou informačnej bariéry. Mohlo by dochádzať k populistickejmu pôsobeniu na laickú verejnosť a k pokusom o dezinformovanie civilných odborných kruhov. Prejavovalo by sa to manipuláciou s mediálnym obrazom Armády SR vo

verejnoprávnych masovokomunikačných prostriedkov. Úsilie jej príslušníkov by smerovalo – aj napriek dojmu maximálnej možnej otvorenosti – k vytvoreniu nimi kontrolovaného vzťahu verejnosti k obrane a bezpečnosti.

Dominantné postavenie Armády SR v spoločnosti by sa prejavovalo aj nedostatočným napĺňaním jej funkčného imperiatív – brániť spoločnosť a občanov. Na jeho úkor by bolo Armádou SR realizované zabezpečovanie jej vlastných potrieb a záujmov. Aj keď navonok by všetko zodpovedalo základným princípm demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených síl, v reálnych podmienkach na úrovni ich mechanizmov by tieto princípy nefungovali. Celý proces riadenia a kontroly by pritom mohol prebiehať skryte inou formou, zakamuflovaný by bol dokonca aj pred civilným vedením ministerstva obrany. Dominantné postavenie by predstavovalo ohrozenie demokratického vývoja ceľej spoločnosti, nakoľko by vytvorilo podmienky na zasahovanie Armády SR do politiky a malo by za následok eliminovanie základných funkcií občianskej spoločnosti.

Najpravdepodobnejšou príčinou, ktorá môže v rozhodujúcej miere determinovať takýto vývoj, by bola eskalácia vnútopolitickej napäťa a stranických konfliktov v súvislosti s rozpadom súčasnej vládnej koalície, ktorá sa konštituovala po parlamentných voľbách v roku 1998. Destabilizácia domácej politickej scény by mohla mať za následok uzavretie sa Armády SR do seba s cieľom udržať si politickú neutralitu a nadstranický charakter. To by však po istom čase mohlo vyústiť do zlyhania funkčnosti základných mechanizmov demokratického riadenia a civilnej kontroly. Tento vývoj by mal za následok vytvorenie bariéry medzi Armádou SR a spoločnosťou a vznik nerovnovážneho modelu civilno-vojenských vzťahov. Scénár dominantného postavenia Armády SR by mohol vyrcholiť až jej zapojením sa do politického zápasu ako nezávislého akterá. Je však neoddiskutovateľným faktom, že takáto extrémna vývojová alternatíva by sa realizovala až v skutočne vyhrotenej vnútopolitickej situácii, ktorá by bola charakterizovaná ešte väčším napäťom a konfliktmi ako obdobie rokov 1994–1998. Do popredia výraznejšie vystupuje iné riziko, spočívajúce v prehľbení ekonomických problémov, ktoré môžu eventuálne tiež inicovať, respektive môžu vyústiť do vnútopolitickej krízy. Mohlo by to znamenať naštartovanie procesov končiacich sa v scenár dominantného postavenia Armády SR.

Najaktuálnejším rizikom ohrozujúcim vyváženosť civilno-vojenských vzťahov a vytvárajúcim predpoklady k dominantnému postaveniu Armády SR je už spomínany proces jej „civilňovania“. Slovensko netvori medzi ostatnými postkomunistickými krajinami výnimku. Na pozícii civilných riadiacich a kontrolných pracovníkov boli dosadzovaní bývalí vojaci – jednak z dôvodu absencie kvalitných civilných odborníkov, jednak preto, že sa tak niešiel zárovej aj problém znížovania početných stavov ozbrojených sil po skončení Studenej vojny. Išlo zrejmä o adekvátne úrovne obranyschopnosti vlastnými silami. Samotná verejnosť by bola poznámaná zniženou schopnosťou vnímať bezpečnostné riziká, a to v dôsledku existujúcej atmosféry a absencie bezprostrednej historickej skúsenosti s ozbrojeným konfliktom. Vývoj by mohol dospieť až k etabluaniu skupiny „civilných amatérov“, ktorá by túto oblasť výrazne negatívne determinovala. S najväčšou pravdepodobnosťou by sa vytvoril začarovaný

V. 3. Scénár marginálneho postavenia Armády SR

Tak ako v pripade predchádzajúceho scenára, ostáva základná hypotéza nezmenená. Pri modelovaní budúceho vývoja postavenia Armády SR v spoločnosti pri tomto scenári predpokladáme, že Slovenská republika sa bude nadalej vyvíjať v mierových podmienkach, a to ako demokratický a zvrchovaný štát s regulárne existujúcimi ozbrojenými silami, ktorých hlavnou zložkou bude Armáda SR. Postavenie Armády SR v spoločnosti však bude mať na rozdiel od predchádzajúceho scenára diametrárne odlišný charakter, pretože tentoraz predpokladáme vznik nevyvážených civilno-vojenských vzťahov v zmysle druhoradého postavenia armády, čiže marginalizácie významu Armády SR v spoločnosti.

Scénár marginálneho postavenia Armády SR predpokladá transparentnosť mechanizmu demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR a neguje rozpor medzi ich inštitučiálno-normativnou podobou a reálnym fungovaním vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov. Pri tomto scenári je vylúčené uzavretie sa Armády SR do seba a jej izolácia od civilnej sféry. Efektívne demokratické riadenie a civilná kontrola naopak zabezpečia ich kompletnú integráciu do spoločnosti a plné podriadenie civilnej politickej autorite. Scénár marginálneho postavenia ozbrojených síl predstavuje variant vývoja dovedený do opačného extrému, pretože aj napriek zachovaniu výšie spomenutých principov predpokladá nevyváženosť civilno-vojenských vzťahov, a to na úkor vojenskej sféry. V tomto pripade by došlo k nadradeniu spoločenského imperiatív nad funkčným imperiatívom. Kritérium obrany krajiny a občanov bude voči kritériu zabezpečenia spoločnosti pred hrozobou zasahovania Armády SR do vnútorných záležitostí len druhoradé. V praxi by došlo k takému prieniku civilných zložiek do štruktúry ozbrojených síl, ktorý by znamenal likvidáciu ich profesionálnej autonómie a zásadným spôsobom by znižil ich akcieschopnosť. V konečnom dôsledku by pravdepodobne znamenal presadenie teoretickej konceptie subjektívnej kontroly ozbrojených síl, ktorá by však bola v súvislosti s jej využitím na marginalizáciu postavenia Armády SR v spoločnosti v podstatnej miere deformovaná.

Vplyv takéhoto vývoja na vybrané parametre civilno-vojenských vzťahov by sa v ich formálnej rovine prejavil väčším na externých parametroch. V pripade politického faktora by marginálne postavenie mohlo súvisieť s úplným podcenením významu Armády SR pre potreby bezpečnosti. Spríevodným javom by bola špecifická geopolitickej bezstarostnosť civilnej politickej elity, založená na úplnom spoločnutí sa na zahraničnej bezpečnostnej garancii, čo by mohlo byť spojené s rezignáciou na udržiavanie adekvátnej úrovne obranyschopnosti vlastnými silami. Samotná verejnosť by bola poznámaná zniženou schopnosťou vnímať bezpečnostné riziká, a to v dôsledku existujúcej atmosféry a absencie bezprostrednej historickej skúsenosti s ozbrojeným konfliktom. Vývoj by mohol dospieť až k etabluaniu skupiny „civilných amatérov“, ktorá by túto oblasť výrazne negatívne determinovala. S najväčšou pravdepodobnosťou by sa vytvoril začarovaný

kruh, v ktorom by spomínané faktory zmenšovali význam Armády SR a odôvodňovali znižovanie výdavkov na obranu, čo by späťne ospravedlňovalo dominanciu civilnej sféry nad vojenskou a viedlo tak k marginalizácii postavenia ozbrojených síl v spoločnosti. Armáda SR by v konečnom dôsledku už nebola schopná fungovať ako zvrchovaný organizmus, ale ostala by úplne pasívna a vo všetkých smeroch celkom podriadená civilným politickým autoritám. Zvýšilo by sa riziko presadzovania partikulárnych politických vplyvov a záujmov, čo by mohlo spôsobiť väzne ohrozenie politickej neutrality a nadstranickeho charakteru Armády SR. Zároveň by nastala eliminácia principu odbornej autonómie vojakov, pretože posobenie civilných politických predstaviteľov vo výsostne profesionálnej sfére vojenškého strategického plánovania, operatívneho riadenia a taktického velenia by rozhodujúcim spôsobom obmedzilo efektivitu a funkčnosť Armády SR. Keďže by neboli dodržiavane elementárne zásady oddelenosti a nezávislosti vojenskej odbornej sféry od civilnej politickej sféry, v extrémnom pripade by to mohlo viesť až k jej úplnej paralizácii a organizačnému kolapsu.

Marginálne postavenie Armády SR by mohlo byť tiež sprevádzané plošným rozptylom civilnej politickej moci v rámci celej armády, a to nielen v jej riadiacich a kontrolných struktúrach. Na rozdiel od predchádzajúceho scenára by v tomto pripade civilné politické autority neutralizovali vplyv vojenských odborných autorít. Dominantné postavenie civilných politických zložiek by bolo v rozhodujúcej miere zabezpečené a realizované centralistickým hierarchickým riadením prostredníctvom Ministerstva obrany. To by mohlo vystúpiť až do zániku Generálneho štátu ako nezávislej inštitúcie reprezentujúcej profesionálnu autonómiu Armády SR. Znamenalo by to vážnu deformáciu principov jej demokratického riadenia a civilnej kontroly. Pôsobenie demokraticky voleného a menovaného civilného vedenia Ministerstva obrany bez protíváhy v podobe Generálneho štátu by mohlo predstavovať najmarkantnejší prejav eliminácie odborného vplyvu vojenských predstaviteľov v rámci Armády SR. Presvedčenie civilnej zložky o vlastnej nadradenosťi by mohlo viesť k takému rozdeleniu kompetencií medzi štátovou legislatívou a exekutívou, ktoré by posilnilo civilný politický dirigizmus pri riadení a kontrole Armády SR. Civilné politické autority by takýmto spôsobom prevzali nielen pozície, ale eventuálne aj spôsoby vojenských autorít, čím by prehliobili ich izoláciu. Profesionálni vojaci by museli byť úplne podriadeni a lojalní civilným politickým predstaviteľom, a to aj v pripade ich neodborných rozhodnutí a krokov poškodzujúcich Armádu SR. V opačnom pripade by boli sankcionovaní. Pred civilným politickým vedením Ministerstva obrany by už nestála žiadna prekážka využívať Armádu SR podľa vlastných partikulárnych potrieb. Nielen bez ohľadu na jej funkčný imperativ, ale v extrémnom pripade dokonca aj bez ohľadu na jej spoľočenský imperativ v podobe jej zneužitia na politické či straničné účely. Práve tento aspekt predstavuje v pripade scenára marginálneho postavenia Armády SR v spoločnosti najväčšie riziko vývoja civilno-vojenských vzťahov.

V súvislosti s ďalším externým parametrom civilno-vojenských vzťahov, akým je finančný faktor, by bolo marginálne postavenie sprevádzané systematickým

znižovaním rozpočtových výdavkov na obranu. Dominancia civilnej politickej sféry nad odbornou vojenskou by bola sprevádzaná prílišným štrēnením financií na úkon Armády SR. Tento trend by sa mohol prehľobať až do takej miery, že Armáda SR by nebola schopná zaistiť obranyschopnosť štátu a stratila by svoj funkčný význam.

Popri predchádzajúcich externých parametroch by rovnako dôležitú úlohu zohrávali aj interné parametre civilno-vojenských vzťahov. Marginálne postavenie Armády SR v spoločnosti by sa mohlo negatívne odraziť aj na personálnom faktore. Prejavom tohto scenára by bol nízky sociálny status profesionálnych vojakov a neadekvátné ohodnotenie ich práce. To by mohlo vyústiť až do rezignácie na výkon povolania a plnenie si služobných povinností by nahradila snaha o finančné zabezpečenie sa. Nevyhnutným dôsledkom by bola zvyšujúca sa korupcia medzi vojakmi, prejavujúca sa už nie v exemplárnych príkladoch, ale masovo, ako to bolo v pripade „rozpredávania“ bývalej Sovietskej armády počas jej stahovania sa zo stredoeurópskej Európy na začiatku 90-tych rokov. V súvislosti s poklesom významu vojenských expertov by neúmerne rásta dôležitosť civilných odborníkov, príčom by nebola zaručená dostatočná miera ich kvalifikovanosti. Každý z nich by sa zrejmie cítil oprávnený, respektive povolený zasaňovať do problematicky Armády SR, nakoľko sféra bezpečnosti by bola považovaná za vec verejnú, a to nie v zmysle svojej transparentnosti, ale doslovne. Odborná nezávislosť profesionálnych vojakov by bola obetovaná cieľu zisku od civilných politických autorít finančné a iné výhody. Tento ústupok by zásadným spôsobom znižoval kredit Armády SR a viedol by k pokračujúcej marginalizácii jej postavenia v spoločnosti.

Vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov by mohol nevyvážený vzťah medzi Armádou SR a spoločnosťou vzniknúť ako dôsledok nerešpektovania dôležitosti armády zo strany politických elít. Podcenovanie významu Armády SR v očiach politických číspiek by mohlo byť spôsobené vnútotropicími aj zahraničnopoliticími faktormi. Dá sa predpokladať, že na domácej politickej scéne by ich zaujím o túto problematiku po úspešnom ukončení transformácie civilno-vojenských vzťahov a establowaní sa standardného typu demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR podstatne klesol. Narastáť bude zrejmie len záujem o finančné otázky spojené s Armádou SR. Obmedzenie pozornosti politických elít len na ekonomickej rozmer bezpečnosti, bez reflektovania ďalších aspektov celého širokého spektra danej problematiky, by zapríčinilo postupnú marginalizáciu významu Armády SR. Takýto prístup by vyústil do diskusii o výskej jej rozpočtu a na úkon bezpečnostnej situácie by zohľadňoval len vnútorný hospodársku a sociálnu situáciu. S najväššou pravdepodobnosťou by prevládli tendencie krátenia výdavkov pre rezort obrany. Tieto trendy by mohli byť ešte zvýraznené zohľadnením zahraničnopolitickej faktorov. Dlhodobo stabilná a relativne bezpečná situácia na medzinárodnej scéne a v najbližšom geopolitickej priestore môže navodíť čím ďalej tým hlbšiu atmosféru bezpečnostnej „bezstarostnosti“. To môže spolu s podcenovaním eventuálnych bezpečnostných rizík, ktoré sa môžu objaviť kedykoľvek v blízkej či vzdialenejšej

budúcnosti, vytvoriť reálne podmienky vedúce k realizácii scenára marginálneho postavenia Armády SR v spoločnosti.

Pričinou nevyváženosť civilno-vojenských vzťahov v ich neformálnej rovine by mohla byť strata dôveryhodnosti a verejnej podpory Armády SR. Prejavovalo by sa to tzv. kontrolujúcim vzťahom verejnosti voči ozbrojeným silám. Ich fungovanie, spočívajúce na výske pridelených finančí, by v značnej miere záviselo od miery popularity, ktorú by si udržiavali. Civilní politickí predstaviteľia by totiž rozhodovali o rozpočte aj na základe verejných preferencií, čo by mohlo zväčšiť zraniteľnosť Armády SR. S najväčšou pravdepodobnosťou by sa našli populisticí politici, využívajúci na ziskaniu voličskej podpory napríklad citlivú otázku povinnej základnej vojenskej služby a všeobecnej brannej povinnosti. Každá demagogická mediálna kampaň vedená v takomto duchu by len ďalej prehľbovala nevyváženosť civilno-vojenských vzťahov a znižovala význam Armády SR.

Z hľadiska neformálnej rovine môže dôjsť k nevyváženosťi civilno-vojenských vzťahov taktiež v dôsledku začlenenia Slovenskej republiky do euroatlantických bezpečnostných štruktur. Pri nesprávnej verejnej interpretácii to môže vystúpiť do vzniku všeobecne prijímanej predstavy, že Slovensko sa stane iba konzumentom bezpečnostných garancií bez toho, aby samo adekvátnie prispievalo k spoločnému systému kolektívnej bezpečnosti a obrany. Z hľadiska eventuálneho naplňania scenára marginálneho postavenia Armády SR môže civilno-vojenské vzťahy v neposlednom rade negatívne ovplyvniť čoraz výraznejší faktor verejnej kritiky súčasnej podoby povinnej základnej vojenskej služby. Oneskorenie transformácie existujúceho stavu smerom k zvýšenej professionalizácii, skvalitňovaniu zmiešaného typu Armády SR a k progresívному riešeniu otázky civilnej služby, by sa mohlo odraziť aj na cíteleňom a dynamickom znižovaní podpory Armády SR v spoločnosti a tým prispieť k realizácii tejto alternatív.

V. 4. Scenár vyváženého postavenia Armády SR

V prípade oboch vyššie predstavených scenárov vývoja civilno-vojenských vzťahov a postavenia Armády SR v spoločnosti išlo viac-menej o dve protichodné eventuality. Scenár optimálneho postavenia Armády SR predpokladá vytvorenie vyváženého typu civilno-vojenských vzťahov, ideálne zodpovedajúcomu základným princípom demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil. Tento scenár rešpektuje tú istú hypotézu ako dva predošlé.

Scenár optimálneho postavenia Armády SR je charakterizovaný zavŕšením transformácie civilno-vojenských vzťahov a dosiahnutím rovnovážneho stavu v oboch ich rovinách. Vo formálnej rovine by ich fungovanie malo byť vymedzené ústavom, ďalšími legislativnými normami a dodržiavaním základných principov demokratického riadenia a civilnej kontroly ozbrojených sil, ktoré zabezpečia ich progresívny vývoj v rámci konsolidujúcej sa demokratickej spoločnosti. V neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov to predstavuje exis-

tenciu zaužívaného systému spolupráce medzi Armádou SR a mimovládnymi organizáciami pôsobiacimi v sfére bezpečnosti. Mal by tiež fungovať interaktívny vzťah verejnosti a Armády SR. Veľmi dôležitým faktorom pre existenciu vyváženého vzťahu Armády SR a verejnosti je charakter a úroveň vojenskej etiky a bezpečnostnej kultúry. Determinujúcimi parametrami sú v tejto súvislosti liberalná orientácia vojenskej komunity. V podmienkach Armády SR prevažuje liberaľná orientácia profesionálnych vojakov, čo možno v rámci tohto scenára považovať za pozitívny prvok. Tento jav však nemusí mať dlhodobý charakter. Presvedčujú nás o tom zahraničné skúsenosti, podľa ktorých v ozbrojených silách prevažuje konzervatívna orientácia profesionálnych vojakov.

Z hľadiska vybraných parametrov civilno-vojenských vzťahov v ich formálnej rovine by sa realizácia scenára optimálneho postavenia Armády SR v spoločnosti prejavila v rovnakej miere na externých, ako aj na interných parametroch. Prioritu by ziskal externý politický faktor, pretože vyváženosť civilno-vojenských vzťahov by bola v rozhodujúcej miere podmienená efektívnym rozdelením kompetencii v rámci mechanizmov demokratického riadenia a civilnej kontroly Armády SR. Pri etablovaní vyváženého typu civilno-vojenských vzťahov by v prípade Národnej rady SR prevažovala kontrolná funkcia nad riadiacou. Naopak, riadiaca funkcia by bola v kompetencii exekutív, teda Prezidenta SR a Vlády SR. Národná rada SR by tak dozerala nad prácou presne a efektívne fungujúcej výkonnej moci vo vzťahu k Armáde SR. Jej kontrolná funkcia by sa prejavovala najmä v rozpočtovej oblasti, pri kompetencii schvaľovania rozpočtu pre obranu. Tento scenár predpokladá dostačné prepracovanú legislatívnu, ktorá by podriaďovala Armádu SR demokratickému riadeniu a civilnej kontrole, a zároveň by poskytowała adekvátné záruky samotnej Armáde SR pred nekvalifikovaným vonkajším zasaholaním do odborných vojenských záležitostí. Tým by sa obmedzila hrozba zníženia funkčnosti a efektivnosti našich ozbrojených sil.

Exekutíva by mala v rámci formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov dominujúcu rolu v jej riadiacej dimenции. Jej úlohou by malo byť formulovanie a realizovanie brannobezepečnostnej politiky, pričom Armáda SR, ako štátne inštitúcia, by musela byť vláde bezpodmienečne podriadená. Orgánom vlády vykonávajúcim demokratické riadenie a civilnú kontrolu ozbrojených sil by bolo Ministerstvo obrany SR. Generálny štáb Armády SR by zasa zodpovedal za autonómne vojenské odborné velenie. Najdôležitejšou úlohou vlády by malo byť efektívne zabezpečenie kooperácie medzi jednotlivými orgánmi, ktoré majú rozhodujúci význam pre fungovanie Armády SR. Pokiaľ ide o samotný rezort Ministerstva obrany SR, mal by byť uplatnený všeobecný princíp, že na jeho čele bude civilista, ktorý je v oblasti bezpečnosti komplexne odborne prípravený. V takom prípade by predstavoval, spolu so svojim úradom, protívahu Generálnemu štábu Armády SR ako nezávislého orgánu vojenského riadenia.

V prípade realizácie scenára optimálneho postavenia Armády SR v spoločnosti by sa vo významnej miere zvýraznila úloha súdnicstva. Jeho najvyšším orgánom v Slovenskej republike je Najvyšší súd SR, ktorý by mal vykonávať rolu poslednej rozhodujacej súdnej inštancie aj v špecifickej oblasti civilno-vojen-

ských vzťahov a v prípade Armády SR. Mal by riešiť najzávažnejšie vybočenia z legislatívneho rámca a hrubé prekročenia právomoci, ku ktorým by došlo vo formálnej alebo neformálnej rovine civilno-vojenských vzťahov.

Druhým, avšak nie druhoradým parametrom, na ktorom by sa odrazila reálizácia scenára optimálneho postavenia Armády SR, je interný organizačný faktor. Ten by nadobudol podobu determinantu inštitučného charakteru a reálneho fungovania riadiacich a kontrolných mechanizmov vo formálnej rovine civilno-vojenských vzťahov. Od neho by sa následne odvíjal základný konceptný rozpor medzi subjektívou a objektívou kontroloou Armády SR. Konceptia subjektívnej kontroly Armády SR by bola založená na rozsiahlych právomociach štátnych inštitúcií a vychádzala zo sociologického prístupu k civilno-vojenským vzťahom, ktorý kladie doraz na spoločenský imperativ ozbrojených síl. Armáda SR bude v takom prípade previazaná s vládnymi štruktúrami, ktoré fungujú ako mechanizmy jej demokratického riadenia a civilnej kontroly. Dôraz bude kladený na vzájomnú kompatibilnosť Armády SR a spoločnosti. Jej plná integrácia do spoločnosti je totiž prevenciou pred jej izoláciou a eventualným rizikom zneužitia. Civilno-vojenské vzťahy budú zakotvené do širších spoločenských interakcií, pričom tento model je najčastejšie aplikovaný v krajinách s povinou základnej vojenskej služby. Tá je vnímaná ako jeden z najdôležitejších prostriedkov sociálnej väzby a vzájomného prepojenia ozbrojených síl so spoločnosťou.⁶⁴

V druhom prípade by bola koncepcia objektívnej kontroly založená na princípe špecifickej politicko-spoločenskej dohody medzi štátom a Armádou SR. Tá by v tomto prípade pôsobila úplne autonómne, bez vonkajšieho zasahovania, a jej demokratické riadenie a civilná kontrola by prebiehali prostredníctvom rozpočtu a overovania napĺňania stanovených cieľov. Základným predpokladom je teda existencia nezávislej, zväčša profesionálnej armády, ktorá je do veľkej miery separovaná od zvyšku spoločnosti. To zodpovedá politologickému prístupu k civilno-vojenským vzťahom, pričom zdôraznený je funkčný imperativ ozbrojených síl. Tým pádom je marginalizovaná civilná kontrola prostredníctvom občanov, obzvlášť vojakov povinnej základnej vojenskej služby. Zodpovednosť zostáva teda len na štátnych inštitúciách, respektive politických elítach, ako druhej zmluvnej strane v politicko-spoločenskej dohode s ozbrojenými silami.⁶⁵

Obre výšie načrtnuté koncepcie subjektívnej a objektívnej kontroly sa dajú využívať ako nástroje, ktoré spoločnosť používa na zaistenie rovnovážneho charakteru civilno-vojenských vzťahov a na zabránenie zneužitia ozbrojených síl. Ide o zabezpečenie toho, aby Armáda SR neurčovala ciele a smer politiky, ale naopak, aby bola podriadená spoločenským cieľom a aby bola so spoločnosťou integrálne prepojená. Paralelne bude existovať aj dosťatočná ochrana Armády SR pred nekvalifikovaným civilným zasahovaním a tým znižovaním jej funkčnosti a efektivnosti. Polemika týkajúca sa prednosti a nedostatkov každej jednej koncepcie kontroly ozbrojených síl má však svoje opodstatnenie len v súvislosti s realizáciou scenára optimálneho postavenia. V prípade scenára dominantného postavenia zabraňuje nevyvážený charakter civilno-vojenských

vzťahov kontrole vo všeobecnosti a v prípade scenára marginálneho postavenia ju zasa výrazným spôsobom deformeuje. Chceme ponechať čitateľovi voľný priestor na zaujatie vlastného postoja bez toho, aby sme v rámci scenára optimálneho postavenia ozbrojených síl v spoločnosti preferovali koncepciu subjektívnej, alebo objektívnej kontroly Armády SR.

Odlíšná od predchádzajúcich dvoch scenárov by bola taktiež neformálna rovina civilno-vojenských vzťahov. Základným východiskom úspechu by bolo udržanie vysokej podpory Armády SR v podmienkach interaktívneho vzťahu s verejnoscou. K rovnováhe civilno-vojenských vzťahov by taktiež význevo prispievalo dobré fungovanie a vzájomne vyvážené ovplyvňovanie sa Armády SR a mimovládnych organizácií pôsobiacich vo sfére bezpečnosti. Prostredníctvom pôsobenia civilných odborníkov by sa tak dosahovala ich čoraz väčšia transparentnosť. V súčasnosti je jedným z najpozitívnejšie hodnotených faktov vysoký stupeň dôveryhodnosti Armády SR medzi občanmi. Tá si vo výskumoch verejnej mienky už niekoľko rokov udržiava prvé miesto, pričom jej podpora sa pohybuje okolo 70 percent. Považujeme to za dobrý predpoklad pre uskutočnenie nášho scenára. Je to povzbudivý signál smerom do zahraničia a motivačný činiteľ pre domáce vojenské, ako aj civilné politické a odborné prostredie. Čo najváčšie úsilie by preto malo smerovať k definitívному etablovaniu vyváženého typu civilno-vojenských vzťahov a k priblíženiu sa v maximálne možnej miere k optimálnemu postaveniu Armády SR v spoločnosti.

ZÁVER

V súčasnom období, charakterizovanom významnými zmenami, ktoré so sebou priniesol politický a spoločenský vývoj v posledných rokoch, ostáva aj nadálej dôležitou otázkou vzťah obozbrojených síl a spoločnosti. Môže sa zdáť, že po radikálnych zmenach na poli medzinárodných vzťahov a v bezpečnostnej oblasti je ich význam pri riešení zahraničnopolitickej problémov potlačený do úzadia. Môže sa tiež zdáť, že ozbrojené sily ako štátne inštitúcia v súvislosti s podstatným znižením pravdepodobnosti vypuknutia vojenského konfliktu po skončení studenej vojny strácajú na význame. Tiež interpretácie však vedú k tendencii podceňovať ich úlohu v spoločensko-politickej vývoji, nedoceňovať celkový význam civilno-vojenských vzťahov, a tým pádom negatívne determinujú posteňenie ozbrojených síl v spoločnosti. Je nezvratným faktom, že zniženie medzinárodného napätia a celková transformácia politickej situácie a spoločenských pomerov v strednej a východnej Európe vytvorili predpoklady pre konštituovanie nového systému medzinárodných vzťahov na našom kontinente. Vývoj v súčasnosti smeruje k etabluovaniu novej európskej bezpečnostnej architektúry založenej na systéme kolektívnej bezpečnosti, ktorá sa formuje prostredníctvom integračných procesov v rámci Severoatlantickej aliancie a Európskej únie. Spomínané zmeny však znamenajú aj vznik nových bezpečnostných rizík a ohrození. V súčasnosti je veľmi zložitý predpoklad, kam povedie najbližší vývoj. Bolo by preto neprerazovať podceňovať význam ozbrojených síl v sfére medzinárodných vzťahov a bezpečnosti.

Krajiny, ktoré pred desiatimi rokmi nastúpili cestu politickej demokratizácie a spoločenskej transformácie, medzi ktoré patrí aj Slovenská republika, museili Čelíť výzve konštituovania viastného typu demokratických civilno-vojenských vzťahov. Podriadenie Armády SR principom demokratického riadenia a civilnej kontroly znamenalo nevyhnutný predpoklad pre zabezpečenie úspešného fungovania nového režimu. Jej úloha bola pritom sťažená absenciou demokratických tradícii v tejto sfére. To malo limitujúci vplyv na formovanie vyvážených vzťahov medzi Armádou SR a spoločnosťou podľa vzoru západných krajín. Konštituovanie demokratického typu civilno-vojenských vzťahov začalo už v období existencie ČSFR a predstavuje zložitý a komplikovaný proces. Ten nemôžeme považovať za definitívne skončený ani v súčasnosti, sedem rokov po vzniku samostatnej SR. Slovenská republika si vytýčila za cieľ vybudovať medzi Armádou SR a spoločnosťou standardné a vyvážené vzťahy, ktoré by reflektovali základné princípy demokratického riadenia a civilnej kontroly. Vytvorenie takého typu civilno-vojenských vzťahov a jeho etabluovanie v praxi sa dá charakterizať ako naplnenie elementárneho predpokladu pre normálne vzájomné koexistenciu Armády SR a spoločnosti. Predstavuje zároveň garanciu zabezpečenia efektívnej obrany Slovenskej republiky pred existujúcimi rizíkami a možnými ohrozeniami, ako aj garanciu ochrany súčasného demokrati-

kého režimu pred eventuálnym zneužitím Armády SR na politické účely. Uplatnenie demokratického typu civilno-vojenských vzťahov tak vlastne vytvorilo jednu z najdôležitejších rámcových charakteristik bezpečnostnej politiky Slovenskej republiky, pretože predstavuje jednu z elementárnych záruk zachovania demokracie.

Slovenská republika úspešne zavŕšila prvú etapu vytvorenia vyváženého postavenia Armády SR v spoločnosti. Bol konštituovaný štandardný typ civilno-vojenských vzťahov v ich formálnej rovine, v praxi sa tiež osvedčili základné princípy demokratického riadenia a civilnej kontroly. Počas obdobia prvých šiestich rokov existence Armády SR sa tento typ civilno-vojenských vzťahov ukázal byť odolný voči vonkajším i vnútorným politickej vplyvom, ktoré isty čas ohrozovali jeho demokratický charakter. Úplné zavŕšenie tohto procesu si však vyžaduje úspešné ukončenie druhej etapy, ktorú predstavuje dobudovanie neformálnej roviny týchto vzťahov. Jej výstavba totiž nebola v období rokov 1993-98 prioritou. V krátkodobom horizonte sa posilnenie neformálnej roviny stáva poslednou z dôležitých úloh, ktorej realizáciou Slovenská republika plne vyhovie štandardom Severoatlantickej aliancie v jednom z konkrétnych kritérií členstva - v kritériu štandardných demokratických civilno-vojenských vzťahov. Jedným z rozdúhajúcich indikátorov úspešného pokroku bude v tejto súvislosti vybudovanie systému pripravy civilných expertov na bezpečnostnú problematiku a vytvorenie expertnej civilno-vojenskej bezpečnostnej komunity.

Aktuálna situácia v uvedenej oblasti a úroveň poznania nám neumožňuje exakte a s definitívnou platnosťou predvídať, ako sa bude postavenie Armády SR v spoločnosti vyvíjať v budúcnosti. Pokúsili sme sa o vytvorenie uceleného obrazu teoretikality civilno-vojenských vzťahov, ktorý sme založili na najdôležitejších teoretických dielach z tejto oblasti. Následná analýza spôsobu formovania a charakteru týchto vzťahov v podmienkach Slovenskej republiky predstavuje ďalší krok na ceste k vypracovaniu rámcových scenárov alternatívneho vývoja v tejto sfére. Na základe prevedených analýz sme sa pokúsili metódou scenárov vypracovať vlastné prognózy, ktoré môžu byť už v dohľadnom čase preverené v reálnom živote. Sme si vedomi toho, že táto metóda má svoje limity a nepovažujeme naše riešenie ani za celkové, ani za konečné. Umozňuje nám však poukázať na možné obmedzenia a odhadovať riziká, ako aj hľadať optimálnu cestu vývoja v sfére civilno-vojenských vzťahov.

LITERATÚRA A PRAMENE

- Balabán, Miloš: *Nevládne organizácie a armáda*, in: *Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.130–136
- Barany, Zoltan: *Democratic Consolidation and the Military-The East European Experience*, Comparative politics 1, October 1997, s.21–44
- Bebler, Anton: *Civil Military Relations in the Central-East European States*, Transition, August 1994, s.143–152
- Birch, C. and Gov, J.: *Civil Military Relations in Central and Eastern Europe*, Security and Democracy 40, London 1997
- Boenne, Bernard: *Kmeň medzi kmeňmi–postmoderné armády a civilno-vojenské vzťahy*, in: *Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.35–54
- Bútorová, Zora: *Vývoj názorov slovenskej verejnosti na NATO*, In: *Strategické a obranne štúdie*, MOSR, Bratislava 1998, s. 25–53
- Buzan, Barry, Waever, Ole: *Security – A New Framework for Analysis*, L.Piener Publishers, Boulder (USA), 1998
- Caforio, Giuseppe: *The Military Profession Faced with New Missions*, In: *Ozbrojené sily v mierovej polstročí*, MO ČR, Praha 1996, s.34–47
- Caparini, Marina: *The Challenge of Establishing Democratic Civilian Control over the Armed Forces of Central and Eastern Europe*, Canadian Defence Quarterly 2, Toronto 1997, s.16–24
- Camovale, Marco: *Novy vzťah medzi armádou a verejnosťou, Civilné riadenie a kontrola*, Vojenské rozhľady, Bratislava 1998, s.130–133
- Coulon, Francois de: *Problems and Prospects in the Reform of The Defence Establishment in Slovakia*, NATO Fellowship Programme, Bratislava 1996
- Dandeker, Christopher: *Armáda v novej dobe*, in: *Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.55–72
- Desch, Michael: *Threat environments and Military Missions*, in *Civil–Military relations and democracy*, The Johns Hopkins University Press, 1996, s.12–29
- Duleba, Alexander: *Slovenská zahraničná politika – bilancia šiestich rokov a perspektívy zmeny*, Mezinárodní vztahy, Praha 1999, s.36–53
- Feaver, Peter: *The Civil Military Problematic: Huntington, Janowitz and The Question of Civilian Control*, Armed Forces and Society, winter 1996, New Brunswick, s.49–178
- Hruška, Miroslav : *Armáda a česká spoločnosť v roce jedna*, Politologický časopis 2, Praha 1994, s.17–18
- Huntington, Samuel: *The Soldier and the State*, Harvard UP, New York, 1957
- Huntington, Samuel: *Reforming Civil–Military Relations*, Journal of Democracy, 6/1994, s.9–17
- Huntington, Samuel: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster Press, London 1996
- Janowitz, Morris : *The Professional Soldier*, FP, New York 1960
- Jóó, Rudolf: *Kdo chlídá hľadáčka?*, *Civálna kontrola ozbrojených síl*, Vojenské rozhľady 4/1996, s.126–134
- Jóó, Rudolf: *The Democratic Control of Armed Forces (The Example of Hungary)*, Chaillot Papers 23, Institute for Security Studies WEU, Paris 1996
- Kotník, Igor: *New Missions of Armed Forces–Conscriptional versus Professional Armed Forces*, In: *Ozbrojené sily v mierovej polstročí*, MO ČR, Praha 1996, s.93– 108
- Kmeč, Vladimír: *Pohľad na úlohu vojenského vedenia v civilno-vojenských vzťahoch*, In: *Vojenské obzory č.2*, MO SR, Bratislava 1996, s.60–65
- Kmeč, Vladimír, Kuča, Jaroslav: *Vojsko očakáva zmenu – vznik a vývoj armády SR*, OS/1999, s.26–30
- Kmeč, Vladimír a Šelepec, Peter: *Bezpečnostné modely 21. storočia v Európe a pozícia Slovenskej republiky v nich*, Mezinárodní vztahy 3, Praha 1998, s.23–37
- Lukáč, Pavol: *Slovensko a NATO – očakávanie a realita*, Listy SPPA, Bratislava, Marec 1999, s.8
- Michta, Andrew: *Civílno – vojenské vzťahy a parlamentarizmus*, In: *Doplnková príručka k referátom projektu Vzdelenácia o národnjej bezpečnosti*, MO SR, Bratislava 1995, s. 45–54
- Moskos, Charles: *Armed Forces in a Warless Society*, Forum international 3, Munich 1992, s.3–10
- Moskos, Charles, Segal, David: *The Postmodern Military – Armed Forces after the Cold War*, Oxford University Press, New York 2000
- Perlmutter, Amos: *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*, Yale University Press, New Haven (USA)1977
- Pick, Oto a Sarvaš, Štefan: *Democratic Control over Security Policy and Armed Forces*, Security Policy and Conflict Studies No.41, Zürich 1997, s.85–135
- Plavková, Olga.: *Vzťahy občanov Slovenska k obrane a bezpečnosti štátu*, MO SR, Bratislava 1994, s.3–4
- Plavková, Olga: *The Development of Public Opinion Toward Defence and Military in Slovakia*, In: *Ozbrojené sily v mierovej polstročí*, MO ČR, Praha 1996, s.150–156
- Rose, Charlie: *Demokratická kontrola ozbrojených síl*, NATO Review, October 1994, 13–17
- Samson, Ivo: *Integrácia Slovenska do bezpečnostného systému Západu*, Výskumné centrum SPPA, Bratislava 1997
- Samson, Ivo: *Národná bezpečnosť*, Slovensko 1998–99, Inštitút pre verejnú otázky, Bratislava 1999, s. 375–387
- Sarvaš, Štefan: *Vzťahy armády a spoločnosti – súčasnosť a budúcnosť*: Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.165–176
- Sarvaš, Štefan, Stach, Stanislav: *Demokratická kontrola bezpečnostnej politiky a ozbrojených síl*, In: *Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.110–129
- Sarvaš, Štefan: *The Shift from the Transitional to the Democratic Agenda: The Problems and the Future of Democratic Control of Armed Forces in the Czech Republic*, Perspectives 11/1998, s.42–51
- Sarvaš, Štefan: *One Past, Two Futures? – The NATO Enlargement Debate in the Czech Republic and Slovakia*, CESS, Groningen 1999
- Segal, David: *Civil–Military Relations in Democratic Societies*, Forum International 16, Munich 1994, s.39–48
- Shaw, Martin: *Post–Military Society*, Polity Press, Cambridge 1991
- Shaw, Martin: *Bezpečnosť a spoločenská transformácia*, in: *Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.8–24
- Snyder, C. : *Contemporary Security and Strategy*, Macmillan Press, London 1999
- Szemerédky, Réka: *Central European Civil– Military Reforms At Risk*, Adelphi paper 306, Oxford University Press, London 1996
- Šedivý, Jiří: *Česká republika v novom strategickom prostredí – transformácia roli ozbrojených síl a jej vnímanie spoločnosťou*, In: *Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s. 25–34

Tarkowski, Marian: *Cywilne zwierzchnictwo nad silami zbrojnymi w głównych państwach NATO*, Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa 1987
Terriff, T., Morgan, P.: *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge 1999

Trejnis, Zenon: *Sily zbrojne w państwie demokratycznym i autoritarym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa 1997
Vetschera, Heinz: *Civil-Military Relations and Democratic Control. A Security Policy Perspective*, s.130–142

Volten, Peter: *Rozbor vzťahov medzi civilistami a vojakmi*, In: Doplnková príručka k referátom projektu vzdelenia o národnej bezpečnosti, MO SR, Bratislava 1995, s. 51–61
Waters, Trevor: *Building an Army from Scratch: Slovakia's uphill Struggle*, Medzinárodné otázky, Bratislava 1999, s.47–59

Wlachovský, Miroslav: *Obzora a armáda*, in Slovensko 1996, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1997, s.101–112
Wlachovský, Miroslav: *Bezpečnostné výzvy SR a možnosti ich riešenia*, Listy SFPA, Bratislava, máj 1998, s.7

Wlachovský, Miroslav: *Armáda SR a národná bezpečnosť*, in Slovensko 1997, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 1998, s.301–328
Žaloudek, Karel: *Encyklopédia politiky*, Libri, Praha, 1996

Dokumenty: *Ústava SR, NR SR 1.9.92*
Obranná doktrína SR, NR SR 30.6.1994
Základné ciele a zásady národnej bezpečnosti SR, NR SR 21.6.1999

Kolektív autorov: *Armáda Slovenskej republiky 1994*, MO SR, Bratislava 1995
Armáda SR 1995, MO SR, Bratislava 1996
Armáda SR 1996, MO SR, Bratislava 1997
Ročenka 1997, MO SR, Bratislava 1998
Bielá kniha obrany Slovenskej republiky, MO SR, Bratislava 1998

- ¹ Buzan, Barry, Waever, Ole: *Security – a New Framework for Analysis*, L.Piener Publishers, Boulder (USA), 1998, s.3–5
² Ibid 1, s.4
³ Snyder, C. : *Contemporary Security and Strategy*, Macmillan Press, London 1999, s.97
⁴ Terriff, T., Morgan, P.: *Security Studies Today*, Polity Press, Cambridge 1999, s.21
⁵ Ibid 3, s.6–7, 81
⁶ Shaw, Martin: *Bezpečnosť a spoločenská transformácia*, in: *Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.20
⁷ Ibid 6, s.8–9
⁸ Ibid 3, s.8
⁹ Shaw, Martin: *Post-Military Society*, Polity Press, Cambridge 1991, s.1,6
¹⁰ J. Rupnik in Kotnik,Igor: *New Missions of Armed Forces – Conscriptional versus Professional Armed forces*, In: Ozbrojené sily v mierovom polstoročí, Praha 1996, s.93
¹¹ Ibid 1, s.195
¹² *Obranná Doktrína SR*, NR SR 1997, s.18
¹³ Žaloudek, Karel: *Encyklopédia politiky*, Libri, Praha, 1996, s.23
¹⁴ Sarvaš, Štefan a Stach, Stanislav: *Demokratická kontrola bezpečnostnej politiky a ozbrojených síl*, Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.5–6
¹⁵ Ibid 14, s.110
¹⁶ Joó, Rudolf: *Kdo ohľadá hľadáče? Civilná kontrola ozbrojených síl*, Vojenské rozhady 4, 1996, s.126
¹⁷ Carnovale,Marco: *Novy vzťah medzi armádou a verejnosťou – Civilné riadenie a kontrola*, Vojenské rozhady 1, 1998, s.130–131
¹⁸ Ibid 17, s.130
¹⁹ Ibid 16, s.128
²⁰ Ibid 14, s.117
²¹ Ibid 14, s.111
²² Ibid 14, s.118
²³ Rose, Charlie: *Demokratická kontrola ozbrojených síl*, NATO Review, October 1994, s.4
²⁴ Pick, Otto a Sarvaš, Štefan: *Democratic Control over Security Policy and Armed Forces*, Security Policy and Conflict studies No. 41, Zurich 1997, s.92
²⁵ Ibid 14, s.119
²⁶ Ibid 14, s.119
²⁷ Ibid 14, s.123
²⁸ Huntington, Samuel: *The Soldier and the State*, Harvard UP, New York 1957, s.2
²⁹ Ibid 28, s.65
³⁰ Ibid 28, s.86
³¹ Ibid 28, s.79
³² Ibid 28, s.83–84
³³ Feaver, Peter: *The Civil Military problematic: Huntington, Janowitz and The Question of Civilian Control*, Armed forces and Society, Winter 1996, s.159–160
³⁴ Ibid 33, s.160–161
³⁵ Ibid 28, s.83
³⁶ Ibid 14, s.113
³⁷ Segal, David: *Civil Military Relations in Democratic Societies*, Forum International 16, Munich 1994, 41–42
³⁸ Ibid 14, s.114

- ³⁹ Ibid 37, s.41–42
- ⁴⁰ Janowitz, Morris : *The Professional Soldier*, FP, New York 1960, s.VII–VIII
- ⁴¹ Perlmutter, Amos: *The Military and Politics in Modern Times: on Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*, Yale University Press, New Haven (USA)1977, s.4–6
- ⁴² Ibid 41, s.4
- ⁴³ Votčen, Peter: *Rozbor vzťahov medzi civilistami a vojakmi*, In: Doplňková príručka k referátom projektu vzdelenia onárodnej bezpečnosti, MOSR, Bratislava 1995, s.59
- ⁴⁴ Ibid 14, s.123
- ⁴⁵ Moskos, Charles, Segal, David: *The Postmodern Military – Armed Forces after the Cold War*, Oxford University Press, New York 2000, s.1–2
- ⁴⁶ Sedivý, Jiří: *Česká republika v novom strategickom prostredí – transformácia roli ozbrojených síl a jej vnímanie spoločnosťou*, in: Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.27
- ⁴⁷ Snyder, C. : *Contemporary Security and Strategy*, Macmillan Press, London 1999, s.265
- ⁴⁸ Boene, Bernard: *Kmeň medzi kmeňmi – Postmoderné armády a civilno – vojenské vzťahy*, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.40
- ⁴⁹ Ibid 48, s.44
- ⁵⁰ Dandeker, Christopher: *Armáda v novej dobe*, in: Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.55
- ⁵¹ Shaw, Martin: *Bezpečnosť a spoločenská transformácia*, in: Bezpečnosť a armáda v modernej spoločnosti, Fakulta sociálnych vied UK, Praha 1997, s.20
- ⁵² Ibid 48, s.42
- ⁵³ Ibid 45, s.205–206
- ⁵⁴ Ibid 45, s.229–230
- ⁵⁵ Huntington, Samuel: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster Press, London 1996, s.13–14
- ⁵⁶ Zborník Armády SR, 1994, s.14
- ⁵⁷ Obranná doktrína SR, 1994, s.4
- ⁵⁸ Pick, Otto a Sarvaš, Štefan: *Democratic Control over Security Policy and Armed Forces. Security Policy and Conflict Studies No.41*, Zurich 1997, s.90–92
- ⁵⁹ Ústava SR čl.102, s.58–59
- ⁶⁰ Ústava SR čl.108, s.62
- ⁶¹ Ibid 58, s. 130–131
- ⁶² B. Russet in O.Pick, 1997:131–132
- ⁶³ Hruška, Miloslav : *Armáda a česká společnost v roce jedna*, Politologický časopis 2, Praha 1994, s.17–18
- ⁶⁴ Ibid 14, s.114

Mgr. Matúš Korba (1976), magisterské štúdium absolvoval na Katedre politológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave (1994–99), kde v súčasnosti pôsobí ako interný doktorand. Absolvoval tiež štúdium vo Výberovom vzdäľacom spolu (1996–99). Počas štúdia pracoval ako asistent v rámci projektov SEMP (Security Education Management Project) a PROGRESS (Project on European Security), ktoré boli organizované v spolupráci s holandským Centrom pre európske bezpečnostné štúdie. V rokoch 1998–99 pôsobil v rámci projektu Nadácie Jána Husa na prípravu doktorandov ako aspirant. V roku 2000 začal pracovať v Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku ako koordinátor partnerského projektu britského výskumného centra Saferworld.

Ing. Vladimír KMEC, CSc. (1952), plk.gšt. v zálohe, tajomník Osobitného kontrolného výboru NR SR na kontrolu vojenského spravodajstva. Vyštudoval Vojenskú akadémiu (VA) Antonína Zápotockého v Brne. Po ukončení vedeckej aspirantúry na VA začal v roku 1990 pracovať ako samostatný vedecký pracovník Inštitútu pre výskum operačného umenia Generálneho štáb, neskôr Stredisku strategických štúdií Ministerstva národnej obrany ČSFR. Od roku 1997 bol riaditeľom Strediska strategických štúdií Ministerstva obrany SR. Je prvým slovenským absolventom Akadémie obrany ozbrojených síl v Paríži. V rokoch 1995 a 1998 bol členom delegácie SR na medzinárodných zasadnutiach o otázkach európskej a stredoeurópskej bezpečnosti, organizovaných Inštitútom pre vysoké štúdie národnej obrany Francúzska (IHEDN). Absolvoval viaceru domáciach i zahraničných pobytov, zameraných na otázky bezpečnosti a civilno-vojenských vzťahov. K tejto téme publikoval v domácich aj zahraničných periodikách.